

Valnötsträdet 8 Kalmar gamla stad

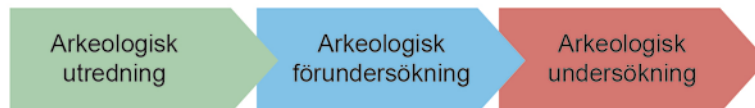
Rapport 2017:2
Arkeologiska förundersökningar 2014–2016

Kalmar län, Småland, Kalmar stad och kommun,
Valnötsträdet 8, fornlämning Kalmar 94

Stefan Larsson & Magnus Stibéus

med bidrag av Caroline Ahlström Arcini, Adam Bolander,
Torbjörn Brorsson, Jens Heimdahl, Jane Jansen,
Hanna Menander, Kennet Stark, Johan Stenvall,
Håkan Thorén och Henrik Pihl

Den uppdragsarkeologiska processen

Arkeologiska undersökningar görs i tre etapper: utredning, förundersökning och undersökning. Processen syftar i första hand till att bevara fornlämningarna, vilket är grundtanken i kulturmiljölagen (KML). Arkeologisk utredning görs i två steg: steg 1 (AU1) innebär att tillgänglig kunskap i form av inventeringar och äldre undersökningar sammanställs och att en inventering görs i fält, i syfte att lokalisera fornlämningar. Steg 2 utgör den särskilda utredningen (AU2), där sökschaktsgrävning utförs. Om det då konstateras förekomst av dolda fornlämningar så är en arkeologisk förundersökning (FU) nästa steg i den uppdragsarkeologiska processen.

Om fornlämningen efter förundersökning bedöms vara välbevarad och ha vetenskaplig potential görs en arkeologisk undersökning. De första etapperna, arkeologisk utredning (AU) och förundersökning (FU) utgör ett beslutsunderlag till Länsstyrelsen inför prövning av tillstånd till ingrepp i fornlämning i form av en arkeologisk undersökning.

Mer information om den uppdragsarkeologiska processen kan hämtas under följande länk: <http://www.raa.se/kulturarvet/arkeologi-fornlamningar-och-fynd/den-uppdragsarkeologiska-processen/>.

Uppdragsarkeologin regleras av 2 kap. 10–14§§ i Kulturmiljölagen (KML) och av föreskrifter.

Valnötsträdet 8

Kalmar gamla stad

Rapport 2017:2
Arkeologiska förundersökningar 2014–2016

Kalmar län, Småland, Kalmar stad och kommun,
Valnötsträdet 8, fornlämning Kalmar 94

Dnr 5.1.1-00355-2015 (RAÄ) 5.1.1-00355-2015
5.1.1-00807-2015
5.1.1-00923-2015
5.1.2-2016-176
5.1.2-2016-717

Stefan Larsson & Magnus Stibéus

med bidrag av Caroline Ahlström Arcini, Adam Bolander,
Torbjörn Brorsson, Jens Heimdahl, Jane Jansen,
Hanna Menander, Kennet Stark, Johan Stenvall,
Håkan Thorén och Henrik Pihl

Arkeologerna
Statens historiska museer

Arkeologerna

Statens historiska museer

Våra kontor

Linköping

Lund

Möln dal

Stockholm

Uppsala

Kontakt

010-480 80 00

info@arkeologerna.com

fornamn.efternamn@arkeologerna.com

www.arkeologerna.com

Arkeologerna

Statens historiska museer

Rapport 2017:2

Upphovsrätt, där inget annat anges, enligt Creative Commons licens CC BY.

Villkor på <http://creativecommons.org/licenses/by/2.5/se>

Bildredigering: Henrik Pihl

Layout: Henrik Pihl

Omslag framsida: Valv i byggnad F. Foto: Magnus Stibéus.

Omslag baksida: Kopparsterling 1420–1435. Foto: Lovisa Dahl, LUHM.

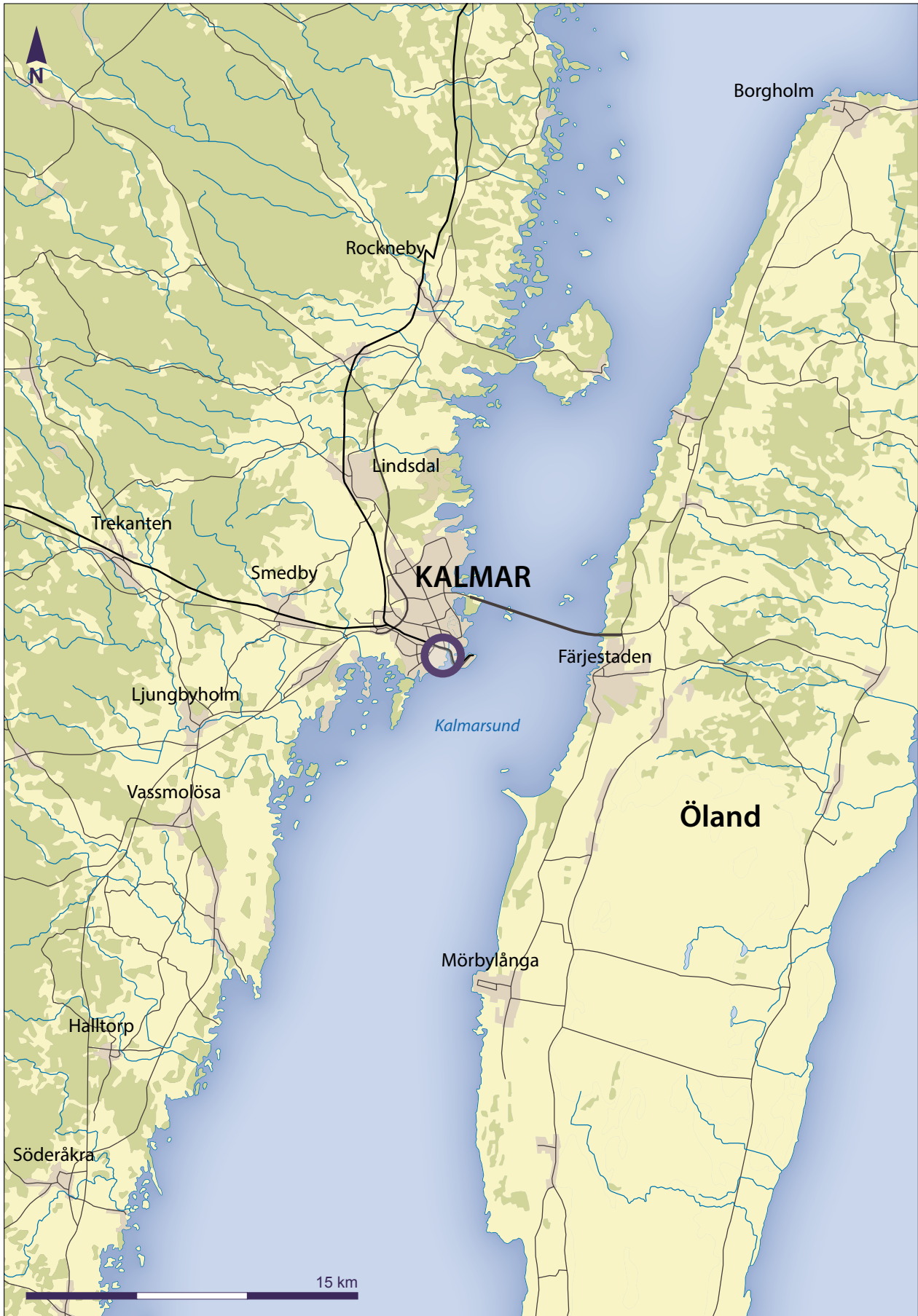
Tryck/utskrift: Arkitektkopia AB, 2017

Innehåll

De arkeologiska förundersökningarna 2011–2016	7	2. Gestaltungsarkeologin 2015	87
Arbetsgången	9	2.1 Genomförande	87
Del 1. I centrum av Kalmar gamla stad	15	2.2 Lämningar och ingrepp från 1900-talet	89
Varaktighet och förändring	16	2.3 Gravar	94
Ursprunglig topografi och stadsplan	16	2.4 Raseringar på 1600-talet	97
Gamla stadens föregångare	21	2.5 Storkyrkan och delar av kyrkogården	97
Iscensättningen av staden	25	2.6 Lämningar äldre än 1430	101
En planlagd stad	25	2.7 Byggnad H	106
Gator	26	3. Ledningsdragning 2015	111
Torget	28	3.1 Genomförande	111
Bebyggelsen runt torget	32	3.2 Lämningar och ingrepp från 1900-talet	114
Söder om torget	34	3.3 Byggnad F	114
Norr om torget	39	3.4 Byggnad G	141
Bebyggelsespåren nordost och öster om torget	42	3.5 Fundament till markyta och undergrund	146
Kyrkogårdens förändringar	45	4. Ledningsdragning och gestaltungsarkeologi 2016	149
Den näst äldsta kyrkogårdsmuren	45	4.1 Område A	149
Stigluckan	45	4.2 Område B	156
Den yngre kyrkogårdsmuren	48	4.3 Område C	166
Den eftermedeltida kyrkogårdsmuren	48	5. Schakt för väderskydd 2016	167
Bykyrkan, Storkyrkan	51	5.2 Genomförande	167
Byggnadshistoria	51	5.3 Jordkällare	167
Nya insikter	53	6. Fyndmaterialet	171
Kalmarkriget 1611, radialplanen och stadsflytten	55	6.1 Keramik från förundersökningen 2014	171
En påbörjad vallgrav	56	6.2 Fynd från förundersökningarna 2015	177
Något om fynden	58	6.3 Fynd från förundersökningarna 2016	186
Bilden av Kalmar	59	7. Fornlämningens bevarandesituation	189
Del 2. Förundersökningarna 2014–2016 resultatredovisning	63	7.1 Ledningsdragningar	189
Sammanfattning	63	7.2 Källare och skyddsrum	189
1. Hiss- och dräneringsschakt 2014	67	7.3 Sven Rosmans arkeologiska undersökningar	190
1.1 Frågor och genomförande	67	7.4 Äldre markarbeten	190
1.2 Lämningar och ingrepp från 1900-talet	71	7.5 Rekommendation	192
1.3 De tidigaste aktiviteterna på 1200-talet – stenläggningar och markytor	72	Referenser	193
1.4 Tomterna under 1200–1500-talet	74	Administrativa uppgifter	198
1.5 Området efter bebyggelsen – senmedeltid och 1600-tal	81	Bilagor	200
1.6 Kyrkogården – 1600–1800-tal	82	Bilaga 1. Grupperingsindex	200
1.7 Sammanfattning	85	Bilaga 2. Fyndtabell	201
		Bilaga 3. Förmedlingsinsatser 2011–2016	205
		Publicerat inom ramen för projektet	207

Figur 1. Kalmar ligger i ett kommunikativt fördelaktigt läge vid Kalmarsund. Den gamla staden, som ligger i södra delen, är markerad med en cirkel. Översiktskartan Kalmar län. Skala 1:250 000.

De arkeologiska förundersökningarna 2011–2016

Sedan våren 2011 har flera arkeologiska förundersökningar gjorts i kvarteret Valnötsträdet i Kalmar gamla stad. Undersökningarna har varit en del av arbetet med ombyggnad och gestaltning av området som från 1200-talet och fram till stadsflytten i mitten av 1600-talet utgjorde stadens centrum med torg, rådhus och stadskyrka.

Kvarteret inramas idag av uppvuxen park, i norr av Biblioteksparken och i väster av Gamla kyrkogården. Bebyggelsen i den södra delen av området uppfördes mellan 1877 och slutet av 1920-talet som länslasarett. Efter ombyggnader användes lokalerna från 1950 i huvudsak som skola. Den norra paviljongen har varit bibliotek och sedan konstmuseum. 2008 sålde Kalmar kommun området till Byggnadsfirma Ivar Glebe AB som nu har byggt om de gamla lasarets- och skolbyggnaderna till bostäder (fig. 3).

I samband med försäljningen påbörjades arbetet med att upprätta nya detaljplaner. En fråga var hur områdets kulturhistoriska värden kan behållas och utvecklas. Ett gestaltungsprogram, *Riktlinjer för konst och gestaltning av utemiljön i kv. Valnötsträdet*, låg färdigt 2013. Målet för programmet är att genom en modern tolkning av området lyfta fram den gamla staden och att skapa en helhet av den historiska miljön runt Gamla kyrkogården, Stadsparken och Kalmar slott.

Plan- och gestaltungsarbetet har varit ett samarbete mellan Kalmar kommun, Nyréns Arkitektkontor och Statens konstråd. Till projektgruppen knöts också arkeologer från Statens Historiska Museer. Gestaltningen av kvarteret Valnötsträdet har utvecklats till ett interdisciplinärt forsknings- och utvecklingsprojekt av vidare värde för kulturarvsarbetet som en kraft för en socialt hållbar stadsutveckling såväl lokalt som nationellt (Orrje m fl red 2013; Englund, Frank & Larsson 2014; Cornell m fl 2015).

Kalmar kommuns framsynta agerande i samband med detaljplanläggning och gestaltning av kvarteret Valnötsträdet har inneburit att det kunnat skapas ny kunskap om den medeltida stadens mest centrala del. Undersökningarna har varit av stort värde både som underlag för plan- och gestaltungsarbetet och för förståelsen av Kalmar Gamla Stad. Projektet har inneburit den mest omfattande nyproduktionen av arkeologisk kunskap om Kalmar gamla stad sedan 1920-talet. Både den antikvariska arbetsgången och lämningarna är, för svensk arkeologis vidkommande, mer eller mindre enastående. Genom en serie av begränsade, men riktade, förundersökningar har det vunnits insikter som inte bara berör Kalmar utan även kommer att ge viktiga bidrag till forskningen kring det förindustriella stadsväsendet i Östersjöområdet. Länsstyrelsen har spelat en avgörande och aktiv roll för att ha gjort detta möjligt.

Figur 2. Förundersökningsområdet kvarteret Valnötsträdet markerat på ett utsnitt ur Fastighetskartan över Kalmar, det gamla stadsområdet. Skala 1:4000.

Figur 3. De tidigare lasarets- och skolbyggnaderna i kvarteret Valnötsträdet är nu ombyggda till bostäder. Den tidigare Söderportsskolans huvudbyggnad ut mot Slottsvägen.

Arbetsgången

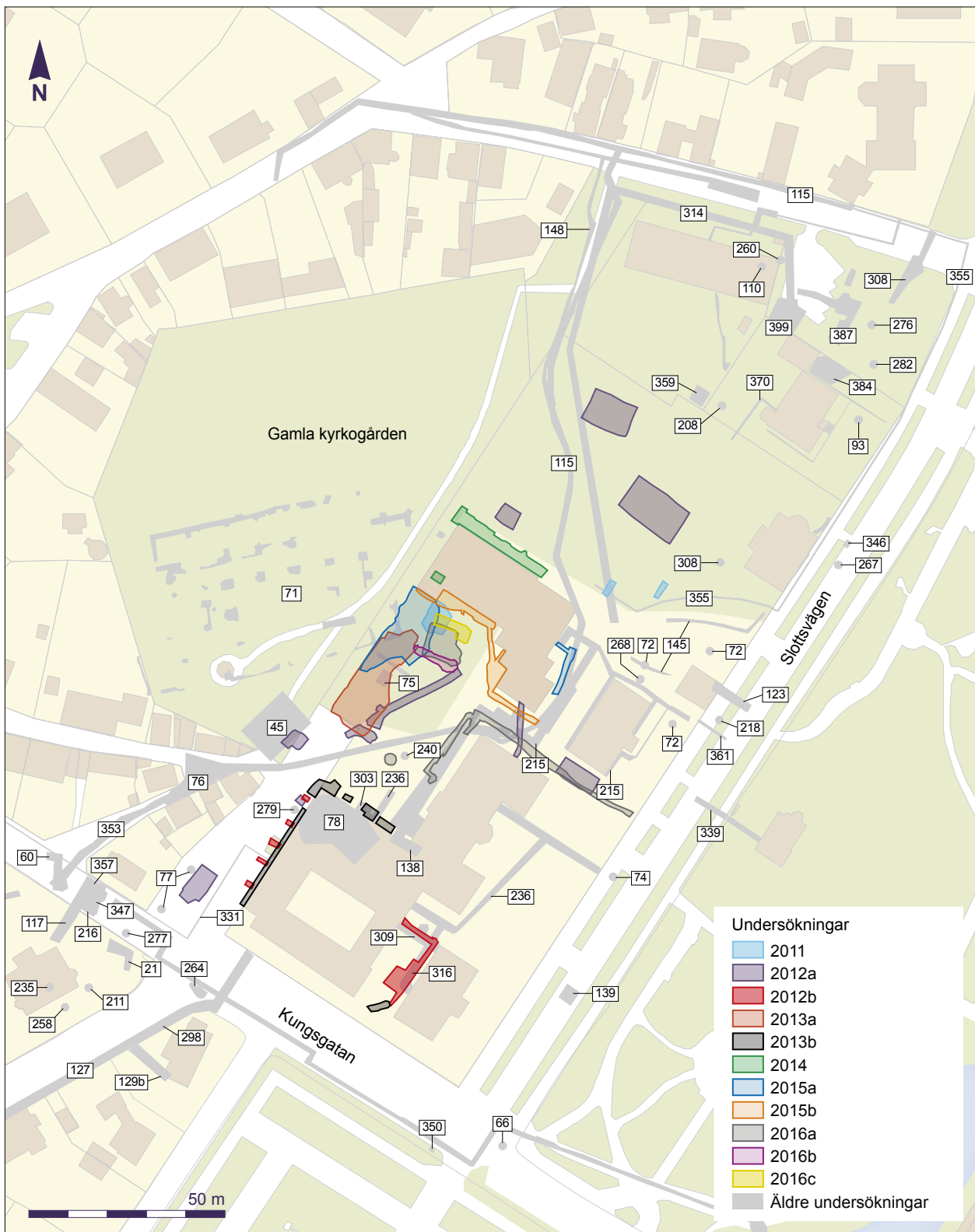
Under åren 2011 till 2016 har nio förundersökningar gjorts av Arkeologerna, SHMM (tidigare RAÄ/UV) i kvarteret Valnötsträdet med anledning av gestaltnings- och ombyggnadsarbetena (fig. 36).

Det har tidigare gjorts olika former av arkeologiska undersökningar i kvarteret i samband med ledningsdragningar och mindre tillbyggnader men även inför arbetet med *Kalmar stads historia* 1975 och 1924 i samband med att lämningarna efter stadskyrkan togs fram (Larsson 2014, fig. 4).

De arkeologiska förundersökningarna i Valnötsträdet som har gjorts inom ramen för Gestaltningsprojektet 2011–2016 skiljer sig i några avseenden från det vanliga inom svensk uppdragsarkeologi. Dels har undersökningarna gjorts för att skapa kunskapsunderlag *inför* beslut och planering, i stället för att göras efter att alla beslut är tagna, dels har de varit problemorienterade utifrån frågeställningar och kunskapsbehov som inte formulerats exklusivt inom ramarna för det uppdragsarkeologiska systemet. Detta har återverkat på, och utvecklat, arbets sätt, metoder och tolkningar. Det ska också poängteras att alla insatserna gjorts med, för förhållandena, begränsade medel.

Även arbetsgången vid förundersökningarna har skiljt sig något från vad som är det vanliga. Vanligen inleds den arkeologiska processen med översiktliga schakt, följt av fördjupade förundersökningar. Här har ordningen snarast varit den motsatta. Inledningsvis undersöktes begränsade ytor 2011, till fullt djup och med noggrann analys

Figur 4. Kända och antagna lägen för de arkeologiska observationer och undersökningar som genom åren gjorts i kv. Valnötsträdet och den närmaste gatumarken och för de förundersökningar som gjorts 2011–2016. Uppgifterna är hämtade från Arnell & Jönsson 1975b, Selling 1984, Antikvarisk-topografiska arkivet (ATA), Kalmar läns museums stadsGIS samt Länsstyrelsens undersökningsregister. Siffrorna hänvisar till det nummer respektive undersökning har i Länsstyrelsens undersökningsregister. Skala 1:1500.

Figur 5. Vid förundersökningen 2011 öppnades begränsade provgropar i syfte att få detaljerad information om de lokala stratigrafiska förhållandena. Här schakt A, foto från söder.

av kulturlagens karaktär, status och typer av informationsinnehåll (fig. 5). På så sätt skapades detaljerad kunskap om de lokala stratigrafiska förhållandena, fornlämningens karaktär och dess vetenskapliga och pedagogiska potential. Med utgångspunkt i de inledande resultaten upprättades ett preliminärt förslag för vidare åtgärder.

Utifrån den förståelse av stratigrafin som skapades genom de detaljerade förundersökningarna 2011 formulerades en strategi för att i följande steg få en översiktlig bild av lämningarnas spridning och kronologi. Vid förundersökningarna 2012 tog vi därför upp fler, och något större, ytor för att bättre förstå de kronologiska skillnaderna i raseringsspåren och för att få en uppfattning om hur mycket och vad som finns bevarat inom kvarterets olika delar (fig. 6).

Inför förundersökningen 2013 fördes en diskussion inom arbetsgruppen för gestaltningsprogrammet och med representanter för kommun och länsstyrelse kring kunskapsbehov, prioriteringar och omfattning. Vi kom gemensamt fram till att försöka klarlägga de rumsliga och kronologiska relationerna i området närmast Storkyrkan och att försöka knyta samman resultaten från de undersökningar som gjorts 1924 och 1975 till en helhetsbild.

Vid förundersökningen 2013 konstaterades att delar av den äldre kyrkogårdens stenläggning i stor utsträckning fanns bevarad (fig. 7). Kommunen framförde önskemål om att låta denna, tillsammans med delar av kyrkogårdsmuren, ingå i gestaltningen. Ett av målen för förundersökningen 2015 var att ta fram stenläggningen i sin helhet

Figur 6. Vid förundersökningen 2012 öppnades flera ytor för att få en uppfattning om lämningarnas utbredning. Här schakt 2C. I förgrunden syns lämningarna efter byggnad N och en del av den medeltida Norreportsgatan. Foto från en kvällsvisning i maj 2012.

och klarlägga om och i vilken utsträckning bevarade delar av Storkyrkan kan ingå i gestaltningen. Insatserna under våren 2016 syftade till ytterligare komplettering för att förtydliga delar av gestaltningen, varvid en av de välbevarade källare som finns bevarade i kvarteret exponerades. Eftersom kommunen önskade att även denna gjordes en mindre undersökning under hösten 2016 för att bereda utrymme för grunden till det väder- och klimatskydd som är nödvändigt för att skydda källaren.

Det stegvisa arbetet har möjliggjort tolkning, bearbetning och reflektion som inneburit en fördjupad förståelse av områdets arkeologi och dess vetenskapliga och kulturhistoriska värde.

Om rapporten

I samband med ombyggnaderna av de tidigare lasarets- och skolbyggnaderna har det också gjorts nya ledningsdragningsplaner. Detta har inneburit ytterligare arkeologiska insatser under 2012, 2013, 2014, 2015 och 2016 utöver de ovan nämnda. Den kunskap som skapats utifrån de förundersökningar som gjorts för detaljplane- och gestaltningsarbetet har varit av stort värde för planering och tolkning av, de i regel begränsade, ledningsschakten och har inneburit att informationsutbytet från dem kunnat ökas.

Resultaten från ledningsarbetena 2014, 2015 och 2016 redovisas tillsammans med undersökningarna för gestaltning 2015 och 2016 i denna rapport. Syftet var att bearbeta och presentera erhållen kun-

Figur 7. Den till ytan största förundersökningen gjordes 2013 i syfte att koppla samman bebyggelsepåren och kyrkogården. Till höger syns den gamla kyrkogårdens stenläggning och till vänster den gränd som söderifrån löpt fram till det medeltida torget.

skap som en helhet, något som också varit ett önskemål från Länsstyrelsens sida.

Rapporten består av två delar. Anledningen till detta är att det finns ett stort intresse för de gjorda undersökningarna och resultaten från dem. Arkeologiska rapporter är vanligtvis inte i första hand skrivna med allmänheten i tankarna, utan är av teknisk natur, redovisande, detaljerade och argumenterande. Att inledningsvis sammanfatta det kunskapsläge som undersökningarna 2011–2016 skapat är ett försök att svara upp mot det stora intresse som stadens invånare visat. Avsikten är att sammanfatta resultaten från undersökningarna på ett sätt som förhoppningsvis är lättläst och intressant, utan att närmare diskutera problem eller alternativa tolkningar och med en sparsam användning av referenser. För dem som närmare vill följa tolkningarna och argumentationen för desamma, återfinns dessa i del 2, "Resultatredovisning", vilket utgör en arkeologisk basrapport i gängse mening enligt de anvisningar som finns från Riksantikvarieämbetet och i Länsstyrelsens förfrågningsunderlag.

Förundersökningarna 2011, 2012 och 2013 har avrapporterats efter hand. Även om det i varje rapport gjorts vidare översikter så har kunskapsläget förändrats i takt med att nya undersökningar gjorts. I flera fall har större eller mindre omtolkningar gjorts i förhållande till de tidigare rapporterna.

I samband med den första förundersökningen 2011 gjordes en översiktlig utvärdering av områdets vetenskapliga och pedagogiska

potential med förslag på vidare åtgärder. De fortsatta arbetena med såväl undersökningar som gestaltning har inneburit att mycket, om än inte allt, av det som föreslogs, har gjorts eller påbörjats.

Rivningen av gamla staden och flytten till Kvarnholmen under slutet av 1600-talet må ha varit en olycka för invånarna. För oss som arkeologer är det en källa till så väl information som ständiga överraskningar. Under gamla stadens gator och många gräsmattor ligger grundmurar, källare och bitar av gator kvar. Det är kombinationen av lämningarnas höga kvalitet och att så mycket har bevarats som gör att Kalmar gamla stad i ett svenskt perspektiv står i något av arkeologisk särklass.

Tidigt under projektet beställde Länsstyrelsen och Kalmar kommun en vetenskaplig fördjupning där undersökningsresultaten sätts in i vidare sammanhang. Arbetet har flyttats fram efterhand som det tillkommit nya förundersökningar men planeras att kunna tryckas under 2017.

Under projektets gång har både erfarenheterna av det tvärsektorielle arbetet och undersökningsresultatens vetenskapliga potential förmedlats i flera sammanhang och för olika målgrupper. Bilaga 3 innehåller en sammanställning över dessa insatser.

Undersökningarna har som nämndes tidigare rönt stort intresse från Kalmarbornas sida och under arbetenas gång har vi avsatt tid för fortlöpande förmedling genom besvarande av frågor och visningar.

Del 1. I centrum av Kalmar gamla stad

Kalmar har genom historiens lopp haft stor betydelse i olika politiska, ekonomiska och militära sammanhang. Medan den historiska litteraturen är omfattande har de arkeologiska lämningarna efter den gamla staden inte varit lika allmänt kända.

Att staden är gammal råder det enighet om. Däremot är enigheten mindre när det gäller precis *hur* gammal och om det funnits några äldre föregångare. Varför Kalmar ligger där det gör är dock mindre problematiskt och har summerats av historikern Nils Blomkvist genom begreppet läges fördel, vilken sedan förhistorisk tid bestått av kommunikationsmöjligheter, befolkningsstorlek och naturresurser. I sin tur har de utgjort förutsättningar för ett antal omsättningsplatser på ömse sidor om Kalmarsund vilka i olika skala varit knutpunkter i de tidigmedeltida utbytesnätverken under 700- till 1100-talet (t ex Blomkvist 2001; Sindbæk 2007). Kalmars tillkomst kan i korthet ses som en del i en process av en ökad grad av formalisering och institutionalisering av utbytes- och handelsnätverken, där handel gått från att bygga på personliga relationer till en form av systemtillit. Vem eller vilka och i vilka konstellationer som vid olika tid var drivande har diskuterats. Processen har löpt under lång tid. De aktörer som framhållits bakom tillkomsten av Kalmar utgörs av tyska och gotländska köpmän, lokala potentater och en gryende svensk kungamakt. Kyrkan skymtar också i bakgrunden.

De senaste årens arkeologiska undersökningar pekar i allt högre grad på att Kalmar till stora delar verkar ha skiljt ut sig från de flesta städer inom det medeltida Sveriges gränser. De sammanställningar som gjorts inom ramen för projektet tyder på att det funnits en stenhusbebyggelse spridd över hela staden. Det finns förvisso exempel på både stenhus och rika fyndmaterial från andra platser, men med undantag för Visby och Stockholm, kanske inte i den omfattning som undersökningarna i Kalmar tycks förespegla. Vad vi börjar ana är konturerna av en ovanligt genomförd stad. Av det som hittills framkommit av fynd och byggnadsskick tycks Kalmar snarare knyta an till de kontinentala städerna än de inhemska. Detta är i och för sig kanske inte så konstigt. Kalmar har varit en utpräglad nätverksstad och i perioder ingått i Hansan, något som tidigare i huvudsak diskuterats utifrån skriftligt källmaterial. Nu pekar arkeologin på att Kalmar också sett ut som bilden av en medeltida köpstad av hanseatiskt snitt.

Det är inte otänkbart att Kalmar är att betrakta som ett slags iscensättning av en urban kultur, som även använts av kungamakten som skyltfönster mot omvärlden, eller med Nils Blomkvists ord: internationell representationsort (Blomkvist 1979:277). Från mitten av 1200-talet byggs också kungarikets mäktigaste borg upp på Slottsholmen.

Om det medeltida Kalmar kan beskrivas som en väsentlig knutpunkt i dåtidens ekonomiska och politiska nätverk, kan kvarteret

Valnötsträdet beskrivas som denna knutpunkts centrum. Fram till stadens flytt från mitten av 1600-talet fanns här stadens kyrka, dess rådhus och torg, tre kraftfulla uttryck för makten och stadens styre. Med utgångspunkt i vad som genom undersökningarna 2011–2016 framkommit av bebyggelse runt torget ges i följande kapitel en sammanfattning av hur detta återverkat på förståelsen av det medeltida Kalmar.

Varaktighet och förändring

Sett i ett långtidsperspektiv präglas kvarteret Valnötsträdet både av perioder av stabilitet i bebyggelsens organisation och drastiska förändringar, vilka hör samman med större historiska sammanhang.

Den senaste ombyggnaden från skola till bostäder är en del i av en lång historia. Innan dess var det närmast utvidgningen av lasarettstomten med uppförandet av den norra paviljongen/fd konstmuseet och stadsplaneförändringen 1906 som utgjorde en radikal förändring av de rörelsemönster som hade funnits sedan stadens flytt till Kvarnholmen under slutet av 1600-talet. Under mer än 200 år löpte en gata, eller landsväg, in mot Kvarnholmen längs med östsidan på den gräns som gamla kyrkogården fick efter kyrkans rasering 1678. I och med utvidgningen av lasarettets tomt skars gatan av och rörelsen kom att ledas över Slottsallén i stället. En rest av det äldre rörelsemönstret är fortfarande synligt i hur Gamla Kungsgatan och Vasagatan strålar samman vid gamla kyrkogårdens sydöstra hörn och möter Österlånggatan (fig. 8).

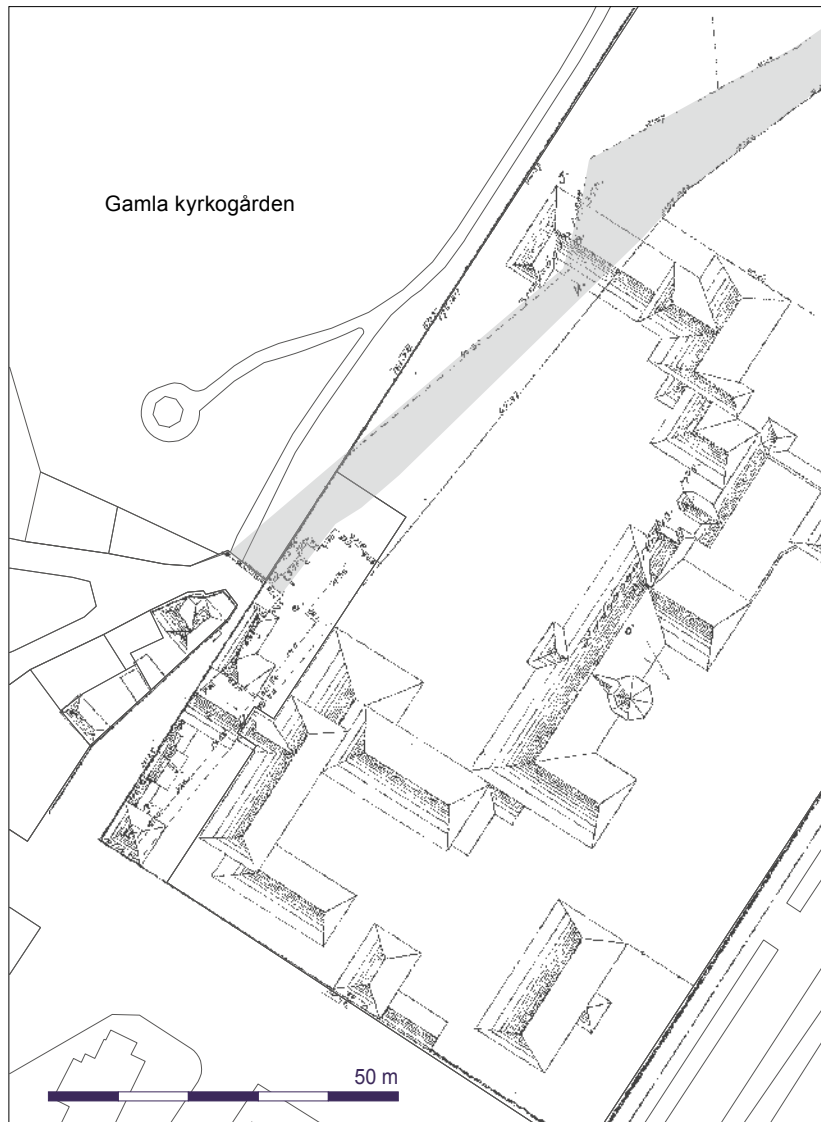
Att flytten av gamla staden till Kvarnholmen från mitten av 1600-talet var en drastisk rumslig och social förändring är närmast ett överflödigt påpekande. Flytten hade dessutom bara en generation tidigare föregåtts av skador på bebyggelsen när staden intogs under Kalmarkriget sommaren 1611, följt av Gustav II Adolfs påbud om att staden skulle rivas och göras om. Spår efter striderna 1611 i form av uppröjda brand- och raseringspår förekommer inom hela kvarteret Valnötsträdet, som ligger mitt för Kalmar slott och har varit utsatt för direktverkande beskjutning därifrån. Det saknas egentliga spår efter att bebyggelsen i området skulle ha rivits. Tvärtom så tyder allt på att byggnaderna, åtminstone de runt torget, satts i stånd ganska snart.

Före Kalmarkriget hade bebyggelsemönstret i området runt torget varit stabilt i ca 170 år, det vill säga sedan kyrkan byggts ut under 1430-talet. Utbyggnaden av kyrkan var en förändring som i huvudsak berörde gränsdragning och markanvändning närmast kyrkogården. Övrig bebyggelse i området runt torget, åtminstone den som påträffats vid de senaste årens förundersökningar, låg fast, vilket ger en varaktighet och stabilitet om ytterligare minst 150 – 200 år, det vill säga som det verkar, ända sedan bebyggelsen uppfördes under 1200-talet.

Ursprunglig topografi och stadsplan

Det har inte funnits några dramatiska höjdskillnader i den ursprungliga topografin. Bebyggelsen uppfördes på ett relativt flackt område med ett svagt fall ner mot Slottsfjärden. Kyrkan har placerats på den lilla förhöjning som löpt i stort sett parallellt med strandkanten, något som känns igen från andra medeltida städer.

Få av de schakt som öppnats 2011–2016 har gått ned i orörda, geologiska lager. De smala djupschakt som tagits upp för nya ledningar har i stort gått inom gränserna för äldre schakt. Delar av den

Figur 8. Gamla Kungsgatan, Vasagatan och Österlånggatan anslöt tidigare till en gatusträckning längs med gamla kyrkogårdens östra sida och som ledde in till Kvarnholmen. Den äldre gatusträckningen, som är markerad med grå färg, togs bort i början av 1900-talet när lasarettet byggdes ut. Utsnitt ur Lantmäteriets karta över tomtindelning 1929.

ursprungliga markytan framkom dock vid förundersökningen 2014. Markytan var grusig med inblandning av småsten och har troligen utgjorts av äldre sjöbotten och strandsvall. Det finns också enstaka stora stenblock i området, exempelvis strax öster om Storkyrkans kor och strax nordost om fd konstmuseet. Man kan tänka sig att området ursprungligen sett ut ungefär så som det gör idag söder om Kalmar-sundsparken (fig. 9).

Den medeltida stadsplanen är dåligt känd annat än i sina huvuddrag. Knutpunkterna i stadsplanen har utgjorts av hamnen, borgen, stadsmuren, torget och institutionerna, vilka utgjordes av stadskyrkan S:t Nicolai vars äldsta bevarade omnämnande är från 1278, S:ta Birgitta kyrka, nämnd på 1400-talet och med något oklart läge, Rådhuset samt Dominikankonventet grundat 1243. Utanför murarna hade staden hade också ett nunnekloster av Dominikanorden, instiftat 1299, ett Helgeandshus och två kapell, S:a Gertrud och S:t Göran.

Figur 9. Strandbrinken vid och söder om Kalmarsundsparken kan ge en association till hur området såg ut innan gamla staden uppfördes.

Vidare har Dagmar Selling lyft fram annan offentlig bebyggelse som t ex badhusen, bagerier och stadens galge som orienteringspunkter (Selling 1984:23ff).

Under årens lopp har det gjorts flera rekonstruktioner av den medeltida stadsplanen, med sinsemellan större eller mindre likheter (Björkman 1971; Åkerlund 1977; Selling 1982; Ferm, Rahmqvist & Thor 1987). Samtliga rekonstruktioner är i mer eller mindre grad beroende av en kartskiss från 1610, *Calmare Slott och Stadh Anno 1610*, som brukar tillskrivas fortifikationsofficeren Olof Hansson Örnehufvud (fig. 10). Denna karta bör förstås som en principskiss snarare än en avbildning av stadsplanen. Syftet har varit att visa slottet och befästningsverket, medan gatunätet är schematiskt framställt. Någon bebyggelse, utöver Storkyrkan och vad som tolkats vara våghuset och Kristoffergilletts stenhus, finns inte på kartskissen.

Jämförelser mellan Örnehufvuds karta från 1610 och den så kallade spionkartan från 1611 har visat på likheter i framställningen av gatornas inbördes ordning, vilket tyder på att båda är gjorda av personer som varit bekanta med staden men, i relation till respektive kartas militära syften, inte varit nämnvärt intresserade av en exakt framställning av gatunätet (fig. 11a, 11b, Larsson 2014:133).

I *Kalmar Stads Historia II* sammanställde Dagmar Selling den medeltida tänkebokens personuppgifter, upplysningar kring inventarier och yrkesgrupper med information om tomter och gator. Uppgifterna utgjorde grunden till en rekonstruktion av 1400-talets stadsplan med förslag på de olika tomternas placering och relativa storlek vilket projicerats på kartskissen från 1610 med dess böljande gatusträckningar (Selling 1982, jfr fig. 10).

Flera av de rekonstruerade gatusträckningarna ligger, som påpekats i flera sammanhang, skevt i förhållande till faktiskt påträffade stenläggningar, respektive över byggnadslämningar.

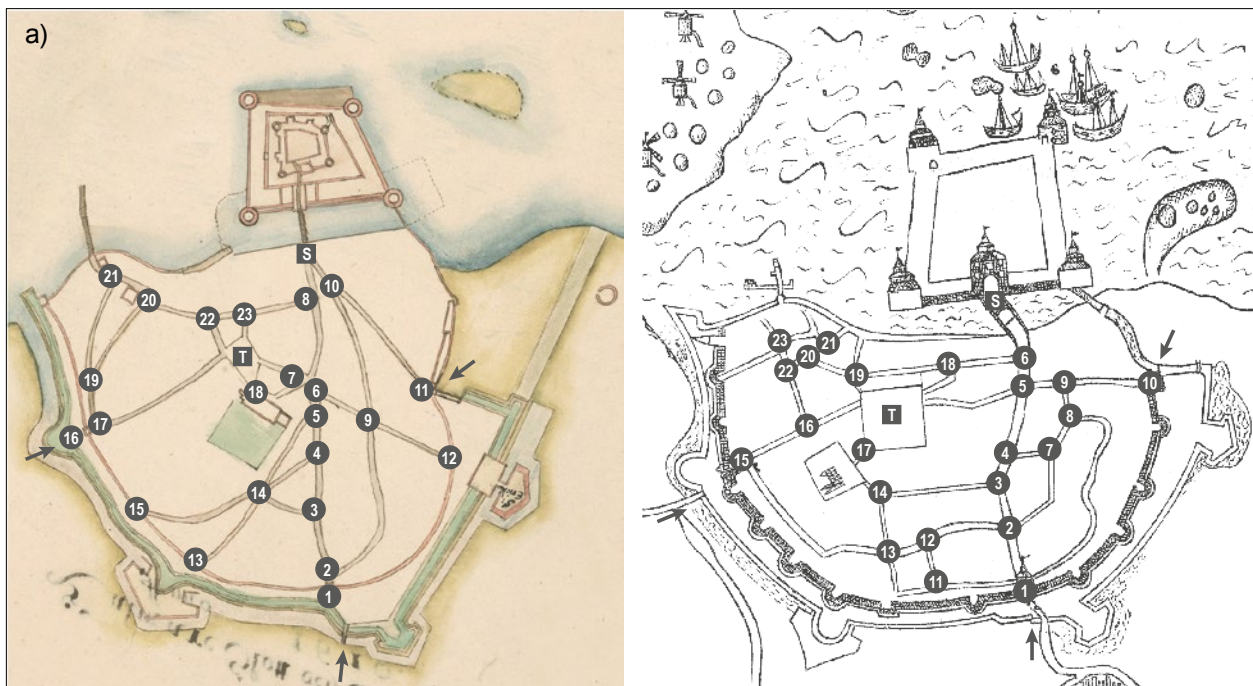

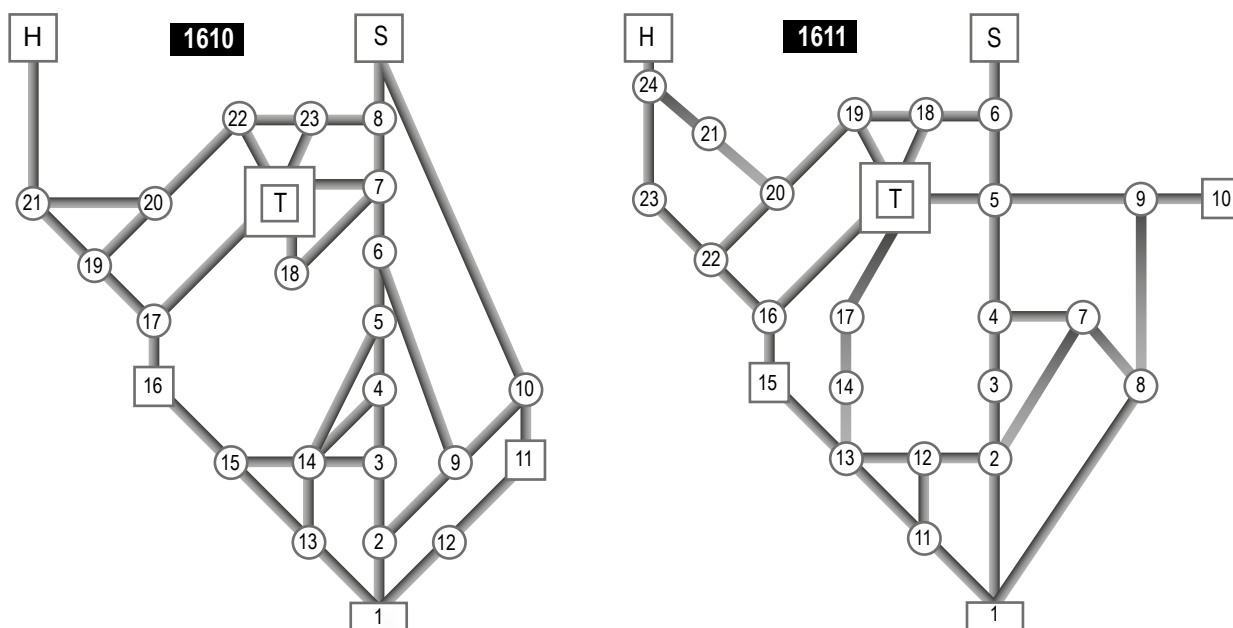
Figur 10. De olika rekonstruktionerna av gamla stadens gatunät är gjorda med utgångspunkt i kartskissen från 1610, vilken här ligger som bakgrund. Förslagen till rekonstruktionen är gjorda av Harald Åkerlund (1977), Dagmar Selling (1982) samt Olle Ferm, Sigurd Rahmqvist och Lars Thor (1987). Efter Larsson 2014. Skala 1:3000.

Av det som vi känner till om medeltida stadsplaner är gatunätet sällan bøljbände på det sätt som det framställts på kartskissen från 1610, utan består av en uppsättning gator med mycket T-korsningar och ”knixigheter” vilka gjorts för att skapa korta siktlinjer där man kunnat visa upp byggnader eller enskilda arkitektoniska detaljer. Det finns ingen större anledning att tro att så inte skulle ha varit fallet i det medeltida Kalmar också. Det kvarstår alltså mera arbeten för att klarlägga Kalmars medeltida stadsplan.

b)

Figur 11a–b. Genom att räkna antalet korsningar i de båda kartorna från 1610 (till vänster) och 1611 (till höger) och göra en förenklad variant av tillträdesanalys (Hillier & Hanson 1984: 94, 148ff) kan man få en grafisk framställning över tillträde och möjlig rörelse i Kalmars äldre gatunät, så som det framställts i de båda kartskisserna. Framställningen visar att det finns likheter mellan de båda. Notera att norr är till vänster i bilden.

Figur 12. Några av de avsågade ledändar av mellanfotsben från nötkreatur som hittats i kvarteret Valnötsträdet. Ledändarna är det som blev över när man sågade ut platta bitar av ben som sedan kunde användas för framställning av olika föremål. Att benen är eroderade i ytan visar att de legat exponerade någonstans innan de återdeponerats som dränerande bärlager. Foto: Henrik Pihl.

Gamla stadens föregångare

Att man levtt och bedrivit verksamhet någonstans i närheten innan stenhusbebyggelsen i Kalmar gamla stad uppfördes står genom undersökningarna klart. Vid flera av förundersökningarna, såväl de som gjorts under de senaste åren som tidigare, har det påträffats avsågade ledändar av kobben, något som vanligtvis tolkas som spill från ben- och hornhantverk (fig. 12).

Närmare analys av fyndomständigheterna tyder snarast på att det rör sig om avfall som samlats ihop för att användas som dräneringsmaterial för de äldsta stenläggningarna, snarare än att vara spill som tappats på respektive plats. Än så länge har det inte gjorts några fynd som tyder på att man bott på platsen för gamla staden på permanent basis innan stenhusbebyggelsen uppförs.

Frågan om det funnits en föregångare till Kalmar gamla stad är inte ny. Det har under årens lopp presenterats och argumenterats för olika förslag på läget för ett sådant "fornkalmar".

Att Kalmarsund långt tillbaka i tiden utgjort ett område som varit allmänt känt tycks vara klart. Regionen har en lång arkeologisk förhistoria. De äldsta bevarade skriftliga omnämningarna är från 1000- och 1100-talet (Blomkvist 1979:168f).

Flera platser har, på olika grunder, föreslagits utgöra föregångare till staden: Stensö (Hellberg 1979; Blomkvist 1979; Erlandsson 2010), Malmen (Åkerlund 1977) och Berga (Enström 2007). En del av dem

Figur 13. Spår efter den äldre bebyggelsen som föregår borgen på Slottsholmen. Efter Stibéus 2015. Skala 1:1500.

kan säkert ha utgjort någon form av handels- eller samlingsplatser vid någon tid. Däremot har det inte hittats direkta lämningar efter hus.

Svaret på frågan om gamla stadens föregångare visade sig dock finnas på betydligt närmare håll. Undersökningarna på Kalmar slott 2013 visade såväl kulturlager som bebyggelsepå från (senast) 1100-tal på Slottsholmen (fig. 13, Stibéus 2015). Detta är egentligen inte ägnat att förvåna: språkforskningen har menat att namnet *Kalmar* syftar på en ö (Hellberg 1979:121ff). Att Kalmar grundas på Slottsholmen är med tanke på den betydelse som hamnläget Kitteln/Slottsfjärden tillskrivits, ganska logiskt.

Även om det tidigare konstaterats att Slottsholmen uppvisar de äldsta kulturlagren så har, i det här fallet, det som genom tiderna påträffats vid arkeologiska undersökningar på Slottsholmen tolkats som lämningar efter slottet/borgen och dennes föregångare kastalen (se t ex Erlandsson 2010:19 för en sammanfattning). Det är lätt att

hamna i uppfattningen att det som senare finns på en plats också skulle ha varit det som varit platsens ursprungliga avsikt och mening.

När borgen – med ringmuren – uppförs på Slottsholmen någonstans mellan 1260 och 1280, avhyses den äldre bebyggelsen (Stibéus 2015:216). Senast vid denna tid borde gamla staden vara mer eller mindre färdigbyggd.

Att bebyggelsen på Slottsholmen läggs ned i slutet av 1200-talet skulle kunna förklara den platsbrist man menat ligga bakom överenskommelsen mellan Linköpingsbiskopen och stadens borgare 1293 om att maka på kyrkogården och i stället bygga hus (Erlandsson 2010:36).

Den, vad det verkar, planlagda gamla staden är en utbyggnad av den äldre bebyggelsen på Slottsholmen. Att det redan finns en bosättning kan förklara varför man kunnat ta sig tid att planera bebyggelsen.

Insikten att det funnits en äldre bebyggelse på Slottsholmen ger också nytt bränsle till diskussionen om bykyrkans datering. Martin Olssons menade att kyrkan uppförts under första halvan eller möjligen vid mitten av 1100-talet (Olsson 1974). Dateringen ifrågasattes av Nils Blomkvist i *Kalmar Stads Historia* som menade att tolkningen var djärv och utan förankring i det faktiska materialet. Vidare menade Blomkvist att dateringsförslaget till 1100-talet var anpassad efter en äldre historietradition som ville se Kalmar som en central plats redan långt före 1200-talet (Blomkvist 1979:278f).

Om nu kyrkan hört till en bebyggelse på Slottsholmen kan den emellertid mycket väl gå tillbaka till 1100-talet. Kyrkan, eller kanske inledningsvis, kapellet, och framför allt begravningsplatsen kan ha legat på fastlandet. Dels kan man tänka sig att utrymmet på Slottsholmen varit begränsat, dels är kyrkans placering logisk, sett ur ett medeltida värdeperspektiv. Den ligger, som nämndes ovan, på en svag förhöjning med en hög grad av synlighet, som orienteringspunkt vilken underströk kyrkans position i respektive stad såväl som i människors tillvaro i stort (Schofield & Vince 1994:23–62). Dock kvarstår problemet med att det inte finns något arkeologiskt som daterar uppförandet av kyrkan.

Ur det perspektiv som de senaste årens arkeologiska undersökningar ger, kan skapandet av Kalmar som plats föras till 1100-talet, då det uppförs en permanent bebyggelse på Slottsholmen. Fynd av äldre keramik i Slotts-fjärden visar att man vistats i området redan tidigare. Bykyrkan kan ha uppförts som kapell, med begravningsplats, på fastlandet. Skillnaden mellan Slottsholmen och fastland ska kanske heller inte överdrivas, vi har ingen närmare kunskap om de ursprungliga förhållandena eftersom senare tiders befästringsarbeten har omformat strandlinjen i anslutning till Kalmar slott.

Bebyggelsen i gamla staden ges en annan karaktär än den på Slottsholmen, i sten och tegel ooch med stenlagda gator och gårdar. Det intressanta är att det rör sig om en tidig datering för profan stenhusarkitektur, även med kontinentala mått. Framförallt visar stenhusen en förändring som signalerar att man planerat för ett längre tidsperspektiv och på andra influenser och aspirationer.

I vilken grad 1100-talets Kalmar, på Slottsholmen, är att räkna som "stad" beror på vilka definitioner man ställer upp.

I svensk arkeologisk tradition har kriterierna på en stad vanligtvis utgjorts av bebyggelsens täthet, centrala och administrativa funktioner och den juridiska ställningen (se t ex Andersson 1990:26). Det

finns dock exempel både på tätbebyggda platser som inte varit städer i juridisk mening likväl som det finns exempel på platser som juridiskt sett varit städer men som inte haft mycket till bebyggelse. Slutligen har till exempel kloster och borgar haft centrala funktioner.

På senare tid har arkeologer i ökad utsträckning börjat intressera sig för de sociala aspekterna, det vill säga när – och om – det skapas en bebyggelse, kultur och livsstil som skiljer sig i förhållande till omgivningen, något som kan ge en något annorlunda kronologiskt tyngdpunkt för urbaniseringsprocessen.

För Slottsholmens del låter sig täthet och centralitet diskuteras i olika grad. I egenskap av utbytesplats i merkantila nätverk har platsen en grad av centralitet. De arkeologiska undersökningar som genom åren gjorts har varit små, varför vi inte har någon helhetsbild över hur bebyggelsen sett ut eller varit organiserad.

Ser vi till de juridiska kriterierna, så är det oklart när rådhuset i Kalmar byggdes, det äldsta omnämmandet är från 1362. Stadens äldsta sigill dateras dock till 1255–1260, och det äldsta omnämmandet av stadens råd och borgmästare är från samma tid (Schück 1932; Blomkvist 1979:219). Det vill säga de hänför sig till stenhustaden och inte till bebyggelsen på Slottsholmen. De funktionella kriterierna är däremot relativt oproblematiska, handel, köpenskap och internationella kontakter utgör en röd tråd i Kalmars historia.

På Slottsholmen har det funnits en flerfunktionell bebyggelse i mitten av 1100-talet, med separerade verksamheter. Enstaka fynd indikerar att platsen haft en speciell social och ekonomisk ställning under 1100-talet. Försörjningen var välplanerad och organiserad. Här fanns även en tydlig internationell prägel, som förstärks under 1200-talets första hälft. Det märks också ett ökat beroende av importerat kött under den här perioden (Stibéus 2015:214). Undersökningarna är emellertid för små för att klarlägga om det utbildats några särskiljande rumsliga praktiker och om det i den bemärkelsen rör sig om en ”urban” plats, dock kan man klassificera bosättningen på Slottsholmen som något som medverkar i skapandet av gamla staden och det medeltida stadsväsendet.

Iscensättningen av staden

Kalmar tillhör ett tidigt skede i den våg av stadsgrundanden runt Östersjön som blir tydligt strax före 1200-talets mitt. De senaste årens undersökningar i kvarteret Valnötsträdet har, tillsammans med sammanställningar av äldre undersökningar visat på en, för svenskt, medeltida vidkommande, imponerande samling stenhus. Bebyggelsen var inte bara tät, det rörde sig om murade hus i tegel och kalksten. Detta vid en tid när de flesta Skandinaviska städer, med undantag för den institutionella bebyggelsen, i huvudsak bestått av ganska låga trähus, kanske inte alltid så olika dem så fanns i byarna på landsbygden (se t ex Carlsson 2007; Andersson, Hansen & Øye, red. 2008; Harrison 2012:100ff; Hedvall & Westling 2013:161ff).

Det synintryck stenhusen gett kan tolkas som ett (själv)medvetet uttryck för stadens position i de ekonomiska och politiska nätverken. Kalmar framstår för varje undersökning allt mer som ett tidigt exempel på en gestaltad och genomförd medeltida köpstad.

Investeringarna i denna stad har varit mycket stora. Inom loppet av ett par generationer under 1200-talet har en stor del av bebyggelsen uppförts, gatunät och stenläggningar lagts ut och kyrkan byggts om och byggts ut. Vidare byggs dominikankonventet och möjligen "lilla kyrkan", känd från 1400-talet. Dessutom uppförs en stadsmur av avsevärd längd.

Slottet, eller rättare sagt, borgen, byggs under samma tid till en ringmursförsedd borg med två port- och fyra hörntorn med nya byggnader längs muren i norr och i öster och en förborg i söder som omsluts av en yttre ringmur (Olsson 1944). Det var en stark borg som vid tiden var en av landets största (Lovén 1996:73ff) och som även den ansluter till en kontinental tradition.

Det ligger nära till hands att uppfatta hela den medeltida staden som ett sammanhållet monumentalt rum, en gestaltning av staden som idé, med dess relativa självstyre, ekonomiska och politiska betydelse samt dess samhörighet med, och position i, de internationella merkantila nätverken, det som så småningom blir Hansan.

Vi kan än så länge inte exakt datera byggnadsarbeten och utläggningen av gatumark eftersom de arkeologiska undersökningarna varit av begränsat omfång, sett till yta. I de fall som det grävts till botten har keramikfynden gett dateringar till 1200-talets första hälft. Det har också gjorts enstaka keramikfynd som kan föras till tiden runt, eller strax före 1200, men de har varit omlagrade. Framtida genomgångar av de keramikfynd som gjorts tidigare skulle antagligen kunna snäva in när gamla staden byggdes.

En planlagd stad

De senaste årens arkeologiska undersökningar i kvarteret Valnötsträdet tyder på att bebyggelse och markanvändning var planlagd. De äldsta stenläggningarna, där sådana påträffats, är lagda direkt på den ursprungliga markytan och visar lång varaktighet. I gatorna finns kontinuitet i form av flera nivåer av gatubeläggningar. Det vill säga att stommen i gatunätet lagts ut från början och sedan varit stabilt. De förändringar vi känner till härrör från 1500-talet och hör samman med att staden förses med moderna befästningsverk.

Det förefaller också att finnas ett mått av enhetlighet i huslämningarnas dimensioner som antyder någon form av reglering eller byggnadsstadga.

De arkeologiska spåren efter hur området för gamla staden togs i anspråk består av olika former av utjämningslager och stenläggningar av, i regel, grövre sten lagda med flatsidan uppåt (fig. 14,a, b, c). Det samma gäller för torget.

De ursprungliga stenläggningar som återfanns runt fd konstmuseet 2014 och 2015 tolkades som gårdsplaner med mycket lång varaktighet, eftersom det i motsats till gatubeläggningarna inte lagts nya stenläggningar över dem. Det visar på stabilitet i rumslig organisation och användning.

Dateringen av denna äldsta horisont är dock indirekt och bygger på fynd av keramik framställd i nuvarande Tyskland under 1100-talet, så kallad Paffrath- respektive Pingsdorfkeramik. Skärvorna var omlagrade men fanns i lager som kommer ifrån när man rev upp stenläggningen, varför de sannolikt inte omlagrats några längre sträckor. Keramikfynden tyder på att de äldsta stenläggningarna här lagts senast runt 1200. I schakt A, 2011, innehöll utjämningslagren till den *näst äldsta* stenläggningen keramik som dateras till några decennier in på 1200-talet, vilket visar att de äldsta stenläggningarna i området är äldre än så.

Gator

Inom kvarteret Valnötsträdet har vi hittat lämningar efter två gator, Norreports- respektive Lärftsgatan och en gränd (fig. 20).

Vid förundersökningen 2012 öppnades två schakt i Biblioteksparken. I det västra av dem framkom delar av den gamla Norreportsgatan och ett hus. (Byggnad N, se nedan). Gatan, som löper i nordsydlig riktning, hade en vällagd beläggning av knytnävsstora, blanknötta, kullerstenar. I gatans östra del fanns en rännedal för att leda bort regnvatten. Den västra delen av gatan var sedan tidigare bortgrävd så att bara ungefär halva gatans bredd om ca fyra meter var bevarad. Någon utgrävning av gatan gjordes inte, varför vi inte vet om den påträffade broläggningen är ursprunglig eller representerar en yngre omläggning (fig. 15).

Gatan ligger omkring tio meter väster om läget för Norreportsgatan i Dagmar Sellings rekonstruktion av den medeltida stadsplanen och har också en något annorlunda riktning.

När det gäller de arkeologiska lämningarna och rekonstruktionen av Lärftsgatans sträckning i området är överensstämmelsen större. De spår efter Lärftsgatan som påträffades 2013 och 2016 väster om fd Söderportsskolan bestod av stenläggningar som var delvis omgrävda i senare tid. Det framgick dock att de äldsta nivåerna var lagda direkt på den ursprungliga markytan, vilket också hade konstaterats vid en undersökning 1999 (Pettersson 1999; Larsson 2014:38f). Avståndet mellan byggnad I och J (se nedan) visar att Lärftsgatan här var sex meter bred.

Däremot har vi än så länge inga arkeologiska spår efter gatans vidare sträckning i sydvästlig riktning.

Figur 14 a–c. De äldsta stenläggningarna i Kalmar gamla stad utgörs av större sten lagda med flatsidan uppåt. Foton från schakt A vid förundersökningen 2011 respektive "ingrepp 2", 2014. Även det medeltida torget, nederst, är lagt av större sten, direkt på den ursprungliga markytan.

Figur 15. Vid förundersökningen 2012 påträffades i Biblioteksparken en del av den medeltida Norreportsgatan. Till vänster i bild syns lämningarna efter byggnad N. Längs med huslivet löper en rännal.

Torget

Kunskapen om det medeltida torgets form och utsträckning kommer från den tidigare nämnda kartskissen från 1610 (jfr fig. 10). Enligt denna karta, och i samtliga rekonstruktioner av den medeltida stadsplanen, var torgets form oregelbunden. Dess västra del har varit avsmalnad och närmast utgjort en bred triangel, eller ”tratt”, mot ingången till kyrkogården. Enligt dessa uppgifter var torgets norra del ca 55 m långt, den östra ca 30 m, den södra ca 35 m och sydvästsidan omkring 25 m, vilket ger en yta av ca 1200 m².

Enligt kartskissen har fyra gator lett till torget. Utöver de ovan nämnda Norreports- och Lärfsgatorna har två kortare gator förbundit Korngatan från hamnen med torget. Dessa två gator är inte kända till namn. Det är heller inte uteslutet att någon av dem kan vara av senare datum.

Torget är nämnt i tänkeboken vid 20 tillfällen (tabell I). Uppgifterna fungerar i samtliga fall som en grov lägesangivelse och saknar beskrivningar av torget som sådant, det förutsätts vara känt.

Torget betydelse

För att sätta torget i sammanhang behöver man skilja på torg som juridiskt begrepp, betydelser och som form (det vill säga en öppen yta).

Under senmedeltiden var begreppet torg en juridisk definition som den plats där det efter särskilda tillstånd fick bedrivas en noga reglerad handel. Tidpunkten var bestämd till en eller flera veckodagar.

Tabell I. Omnämmande av torget i Kalmar stads tänkebok. Efter Modéer & Engström 1949.

Artal	Sida, rad	Innehåll	Kommentar
1406	11, not 62, 65	Partem opelle in foro	Del i bod vid torget
1408	15, 31	quartam partem opelle parentum suorum in foro site	en fjärdedel av sina föräldrars bod på torget
1409	17, 19	fundum cum quodam lapideo cellario circa forum	Grund med stenkällare vid torget
1410	22, 29	fundum situm circa forum inter curiam henrici lassaan et fundum hillice witte	En grund vid torget mellan Henrik Lassens och Hillike Wittes tomter
1414	33, 9	cellarium lapidum situm circa forum	En stenkällare vid torget
1420	45, 32	iuxta oppellam iohannis scriuer australem partem fori cum hoc quartam partem fundi eiusdem opelle	En del av en bod vid södra delen av torget
1420	46, 15	edificium edificatum super fundum ... circa forum	Byggnad som uppfördes på gården ... vid torget
1421	48, 24	proxime curiam johannis bødher circa forum et inter opellam henrici lassaan	Nära Johannes Bødkers hus, vid torget och bland Henrik Lassens bodar
1428	62, 5–7	En gardh liggiandis widher torghit næst kirkiogardhenom	Byggnad F
1429	63, 6	En gardh østan torghit liggiandis med hws ok jordh oppa	
1431	67, 8	Ok gardhen ligger næst widher frw mætto gardh som man gaar til torghit	
1431	68, 2	En gardh liggiandis widher torgit østan fore kaakenom	
1431	68, 14	Ena gatwbodh liggiandis widher torgit	
1433	70, 17	The ordhbohena vtan fore joan swenssons gardh liggiandis ok østan torghet	
1434	72, 18	En gardh liggiandis vppa tørgheno næst widher kaaken	
1438	75, 23	En gardh vppa nørrports gatw nest tørgheno østan gatwna	
1441	80, 31	Liggiandis lithit fra torghit østan gatwna	
1445	86, 17	En gardh østan torghit	
1489	106, 2	En gardh medh hws och jordh liggiandis vedh torget østan radstwena	
1560	121, 9–11	Och är Same huss Liggendes nordan op medt Törget och opsides medh forbemelthe Jacop Ricters hus och y hörnedt påå nörre portz gathen hållendes y Lengden 35 alner på Törget 14 alner bredt och Jn på nörre portz gatwn 23 alner bredt	

Det fanns regler för hur köp och försäljning skulle gå till. Till exempel skulle transaktionerna göras via en av stadens borgare och under allmän insyn.

I den här definitionen utgjordes torgen av hela det område där det fick bedrivas handel och ofta hade de äldre torgen karaktär av ”torggata”, d v s en gata kantad av bodar i betydelsen salustånd. Det är därför viktigt att så gott det går försöka skilja olika typer av bodar åt.

Det har diskuterats vad ordet bod egentligen betydde under medeltiden. Att det rört sig om vitt skilda former av byggnader, använda för skiftande verksamheter, står klart. Man har, i synnerhet för danska förhållanden, menat att begreppet bod i huvudsak betecknar ett ägo-förhållande, en byggnad eller ett rum som hyrts ut (Møller Knudsen 1982; Johansson 1987:34).

I Kalmar stads tänkebok omnämns 77 ”sjöbodar”, ”gatubodar” respektive ”bodar” (Selling 1982:170, 1984:55), varav de förstnämnda varit lagerlokaler vid hamnen medan de övriga verkar ha varit fördelade över hela staden med vissa koncentrationer och kan nog tänkas innefatta såväl lokaler för handel som uthyrda bostäder. Fördelningen av bodarna tyder på att det i Kalmar egentligen fanns flera torggator (Selling 1982:170, fig. 66).

Det är dock bara torget som benämns ”torget”, vilket har att göra med dess symboliska betydelser som social arena och identitets-skapande plats. Genom att skapa en öppen plats har borgerskapet exponerat, i det här fallet, samhörigheten med kyrkan, ekonomiskt

Figur 16. Den begränsade yta av torget som påträffades 2016. "Hålet" till vänster i bild är Sven Rosmans schakt från 1924 då man uppenbarligen avlägsnat delar av broläggningen i syfte att komma åt murarna till byggnad F som på bilden döljs av den blå presenningen. De genom åren gjorda förundersökningarna visar att torget på 1670-talet plundrats strax utanför schaktbegränsningarna till höger på bilden.

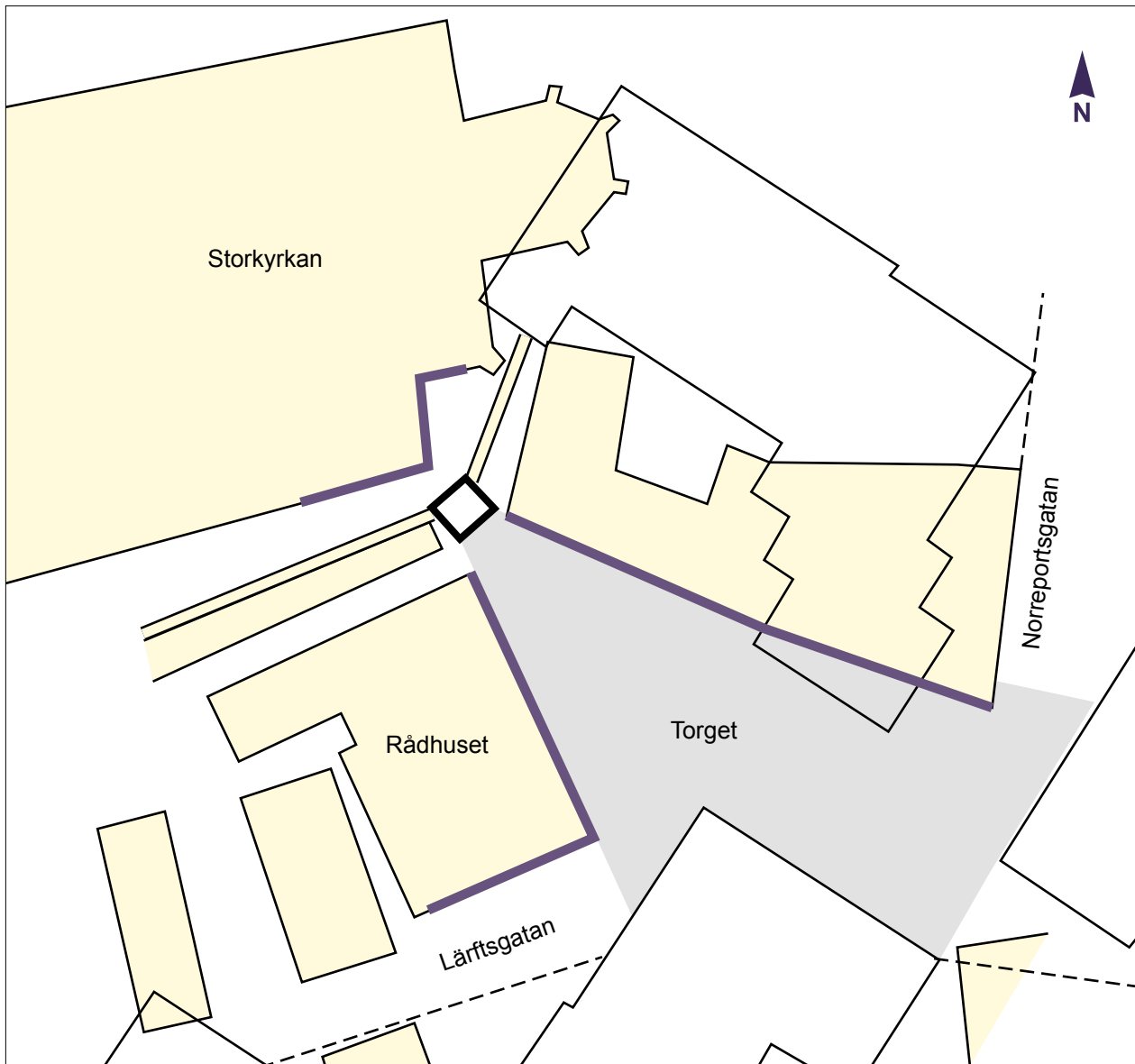
välstånd och framförallt rådhuset, själva symbolen för stadens självstyre. Eftersom den här typen av torg bara fanns i köpstäderna var det också ett slags identitetsskapande metafor, eller kod, för att man ingick i en större kulturell, urban, gemenskap. Det vill säga att torget i Kalmar i högre grad varit ett slags monument över köpstädernas roll i det medeltida samhället än en direkt handelsplats.

Lämningarna

Till följd av planerna på en yttrebefästningslinje för slottet i slutet av 1600-talet grävdes det mesta av torgets stenläggning upp. Vid förundersökningen 2016 påträffades dock en mindre, bevarad, yta av det medeltida torget (fig. 16). Det var brolagt med kraftiga stenar som hade lagts direkt på den ursprungliga markytan.

Torget norra avgränsning är känd arkeologiskt. Här har det avgränsats av de byggnader som undersöktes 1924 och 2011–2016. Vid ledningsdragning 2016 påträffades byggnadslämningar som avgränsar torget österut. Fragmentariska lämningar efter grunder ger avgränsningen i sydväst, medan torgets gräns åt sydost gått förlorad genom senare tiders skyddsrum under fd Söderportsskolan.

Arkeologin visar att den form torget har på Örnehufvuds kartskiss från 1610 stämmer i stort, men att storlek och proportioner varit något annorlunda. Torgets oregelbundna form kan förklaras med att det innebar att såväl stadens rådhus, de förnämsta borgarnas residens

Figur 17. Det medeltida torget i Kalmar har utgjort ett sammanhållet monumentalt rum där stadens rådhus, några av de förnämsta invånarnas hus och kyrkan har exponerats. Siktlinjerna har på bilden markerats med en tjockare linje. Bilden visar torget och siktlinjerna efter kyrkans utbyggnad och hur det sett ut mellan 1430-talet och 1611. Under 1300-talet låg kyrkogårdsgränsen 1–1,5 meter längre västerut.

och kyrkan gavs en maximal visuell exponering utan att de olika elementen konkurrerade (fig. 17). I sin tur ger det en antydning om att den tänkta entrén till torget har varit österifrån, från Korngatan och hamnen men även anslutningarna från Norreport och Västerport har lett fram till den punkt där den visuella verkan har varit som störst. Torget har dessutom lutat, med en stigning upp till ingången till kyrkogården och stigluckan, som vi kan anta ha haft en överbyggnad eller portal, vilket förstärkt den visuella verkan. Hela området har utgjort ett sammanhållet monumentalt rum. Sannolikt har det färdigställts efter 1293, året då biskopen i Linköping och stadens borgare kommer överens om att justera kyrkogårdens gräns (se nedan). Kyrkans utbyggnad under 1430-talet medförde, utöver att denna fick större visuell verkan, en justering av det här monumentala rummet snarare än en förändring av detsamma.

Bebyggelsen runt torget

Genom de arkeologiska förundersökningarna 2011–2016 har lämningar efter 18 stenhus med källare identifierats i kvarteret Valnötsträdets södra del (fig. 18). Fyra av dem hade helt eller delvis framkommit vid Sven Rosmans olika undersökningar på 1920-talet. Dessutom har det vid olika undersökningar tidigare påträffats lämningar efter ytterligare 5 byggnader inom området. I flera fall är det dock oklart exakt var dessa byggnader legat. Det finns uppgifter från 1930-talet om byggnadslämningar öster om det fd konstgalleriet (SR72). Vintern 1942–1943 framkom en murrest, ett kullerstensgolvet och en spiraltrappa, vilket tidigare antagits vara i närheten av Söderportscaféet, men som nog var i anslutning till den gamla vaktmästarbostaden (SR73). 1932 grävdes det fram murar och en bevarad källare någonstans i Österlånggatan (SR77). Ritningarna från denna undersökning tycks vara förkomna, så läget förblir än så länge oklart. I samband med grävning för en ny reservutgång från skyddsrummet under fd Söderportsskolans södra flygel 1987 framkom en mur (SR236). Dessvärre gjordes ingen ritning, så orientering och omfång är inte känd. Slutligen påträffades murarna efter två byggnader i samband med fjärrvärmedragning 1993 vilka undersöktes och dokumenterades (SR145, 146, 147). Av ritningarna kan man sluta sig till att den norra av de två murarna hör till byggnad M som också undersöktes 2011 (se nedan).

Arkeologin visar att det förekommer större, murade hus över större delen av det medeltida stadsområdet. Uppgifterna kommer i huvudsak från de undersökningar som gjordes på 1920- och 1930-talet. När staden flyttades revs, eller snarare demonterades, husen. Troligen har allt som gått att använda tagits tillvara. Dagermurarna av tegel har plockats ned. Däremot har grunder och källare lämnats kvar och fyllts med rivningsmaterial. Man kan, med viss försiktighet, dra några slutsatser utifrån de bevarade byggnadslämningarna. Även om antalet byggnader som undersökts i sin fulla omfattning är få finns vissa överensstämmelser, exempelvis tyder murarnas tjocklek på att husen haft flera våningar.

Många av husen i gamla staden har haft källare eller halvkällare, vilket också framgår i stadens tänkebok. Av det som undersökts av murverk och konstruktionsdetaljer pekar mot att husen varit påkostat utformade.

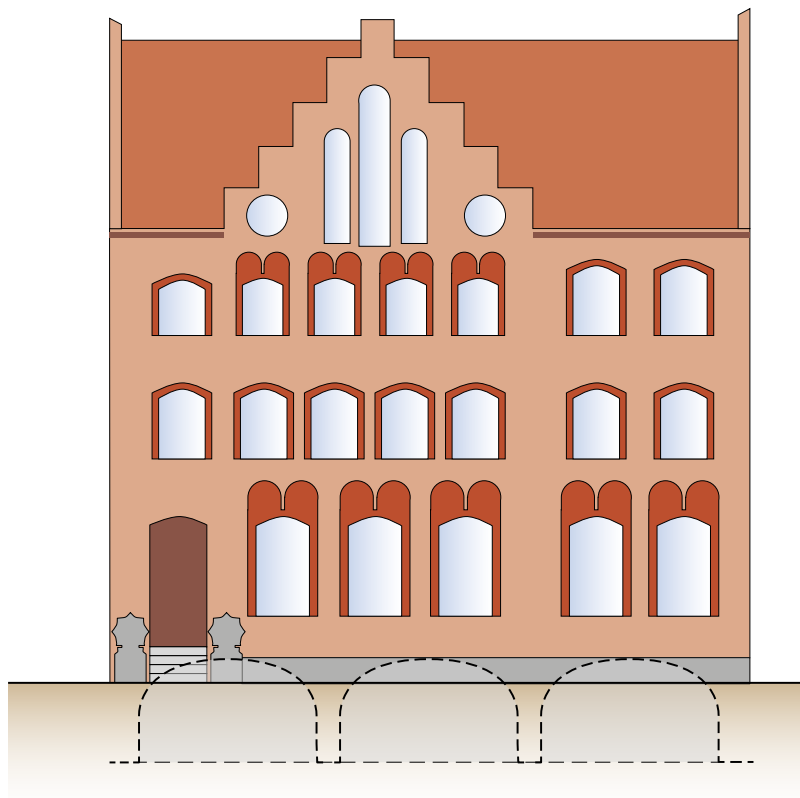
Hittills undersökta grundmurar har som regel en bredd på omkring 0,9–1,0 m, ungefär 3 fot. På utsidan finns en packning av, ofta stora stenar, tätad med lera eller i enstaka fall med kalkbruk. Stenpackningarna har stabiliserat och avlastat murverket så att byggnaderna kunnat bära flera våningar. Det här sättet att grundlägga har inneburit en avsevärd arbetsinsats genom att frischakten för husen varit upp till en meter breda, ibland mer. Det har också inneburit att det var svårt att bygga nya hus intill, då man nog inte gärna rubbat den stabiliserande stenpackningen.

De källare som undersökts är likartat uppbyggda. Grunderna består av större fältsten. Ovanpå dessa finns sedan fältsten av något mindre dimensioner upp till ett avjämningskift av kalksten/tegel på vilken dagermuren anlagts. Invändigt har murarna varit bestrukna med kalkputs och det tycks som om de ursprungliga källargolven i de flesta fall varit av kullersten. I flera av dem fanns en rännedal i kullerstensgolvet. I en del fall har kullerstensgolven ersatts med kalksten.

Figur 18. Plan över kvarteret Valnötsträdets södra del med påträffade byggnadslämningar. På planen är de beteckningar för byggnaderna som används i texten markerade. Den yngre byggnad A är inte medtagen. Skala 1:600.

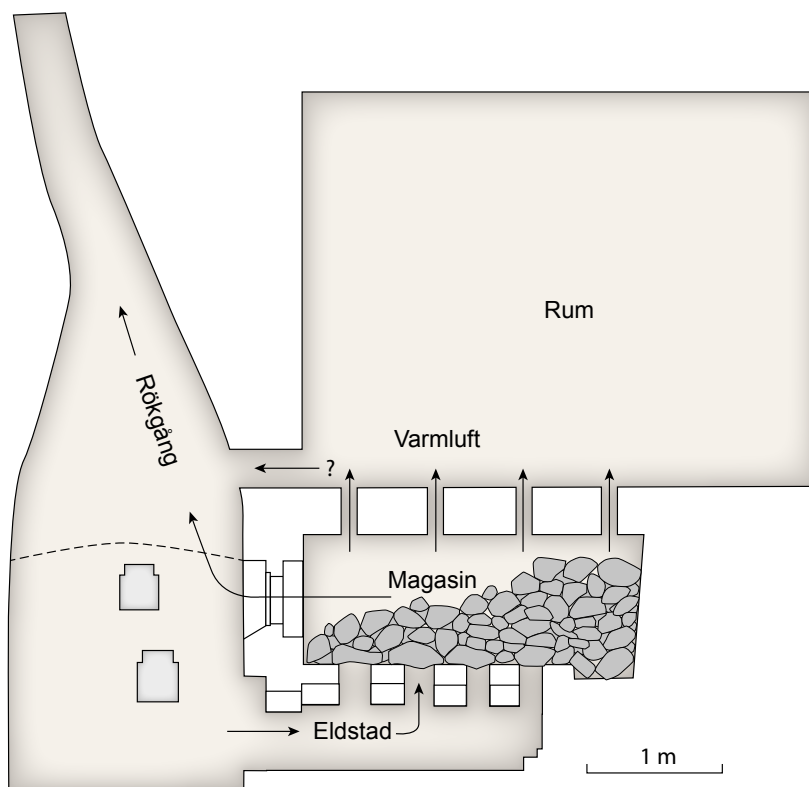
Figur 19. Rekonstruktion av så kallat gavelfasadhus, en typ som kan ha präglat det medeltida Kalmar. Illustration: Henrik Pihl.

Av det som hittills är känt förefaller måtten på källarna att vara relativt likartade, 25–30 m². Om detta varit betingat av praktiska orsaker eller resultatet av någon form av reglering återstår att klarlägga.

Stenhusbebyggelsen i det medeltida Kalmar har bestått av så kallade gavelfasadshus vilka karaktäriseras av att ingången låg ut mot gatan, att det fanns en källare i bottenplan som utgjort ett separat utrymme och sedan en andra våning som fungerat som bostad (fig. 19). Byggnadsskicket ansluter till det som finns söder om Östersjön och i Centraleuropa.

Söder om torget Mot kyrkogården

Vi har i dagsläget ingen kunskap om i vilken ordning och i vilket tempo bebyggelsen runt torget uppförts. En sammanvägning av skriftligt och arkeologiskt källmaterial tyder på att den västligaste delen av det område som förundersökts var kyrkogård fram till 1293. Detta år gjordes en överenskommelse mellan stadens borgare och kyrkan om att bygga hus på platsen för ”den gamla muren” (Riksarkivet, SDHK-nr 1593). Biskopen i Linköping svarar på en förfrågan från rådet i Kalmar något som tolkats som att det redan i slutet av 1200-talet uppstått behov av att förtäta bebyggelsen (Erlandsson 2010:36). Gränsen mellan kyrkogård och tomt- och gatumarken har före 1293 legat något längre österut än den mur som är synlig idag.

Figur 20. Rekonstruktion av medeltida varmluftsugn. Efter Andersson 1961. Bearbetning: Henrik Pihl.

Hur området närmast kyrkogården såg ut före 1293 vet vi inte. Det verkar inte ha varit bebyggt. Här finns i stället stenläggningar som tyder på att det funnits en öppen yta närmast kyrkogården.

Senast före mitten av 1300-talet har man uppfört en rad av mindre hus, Byggnad D och C, byggda direkt upp mot kyrkogårdens avgränsning (fig. 18). De bör vara ett direkt resultat av överenskommelsen 1293.

Byggnad C var försedd med en varmluftsugn, en s k *hypokaust*. Varmluftsgnens var nedsänkt och består av en eldningskammare med ett murat, välvt, galler av tegel över vilket det funnits ett stenmagasin. Över detta har funnits ytterligare ett valv med ventilhål för den uppvärmda luften. Stenmagasinet har hållit värmen, ungefär på samma sätt som i en bastu (fig. 20).

Frågan är vad en varmluftsugn gör i den förhållandevis lilla byggnad C. En varmluftsugn var både exklusiv och tekniskt avancerad. I Sverige har de funnits i kloster, biskopsresidens och borgar (Andersson 1950, 1961; Wideen 1954; Konsmar & Menander 2009; Johansson u.å.). Exempelen på avancerade uppvärmningskonstruktioner i vanliga bostadshus är få. Av profana byggnader förefaller kopplingen till rådhus vara starkast. Byggnad C tycks dock för liten för att ens vara "rådstugan". Möjligen skulle den kunna utgöra en separat samlingslokal eller skrivarstuga till rådhuset som legat strax öster om byggnad C.

Figur 21. Den gränd som söderifrån lett fram till torget och ingången till kyrkogården. I bildens vänstra kant syns lämningarna efter byggnad C och hypokausten. Till höger syns ränn dalen som löper längs med byggnad B.

Byggnad C kan också använts som *skolestuwan*. Skolan är omnämnd från och med 1445, men då norr om kyrkan (Selling 1982:56). Det verkar dock som om det funnits en skola i Kalmar redan under första halvan av 1300-talet (Blomkvist 1979:238). Man kan tänka sig att den flyttats till nya lokaler i samband med förändringarna av kyrkogården under 1430-talet (se nedan). Det som är känt om medeltida skolbyggnader på kontinenten är att de i allmänhet varit uppvärmda (Willemssen 2008:266).

En gränd

Söder om byggnad C och D fanns en stensatt gränd som söderifrån lett fram till torget. Från början var gränden ca tre meter bred men efter förändringarna av kyrkogårdsutrymmet på 1430-talet krymptes den knappt två meter.

Beläggningen utgjordes av knytnävsstora stenar, pryddligt satta på högkant. I grändens mitt finns en rad så kallade borgmästarstenar. Längs den södra kanten, upp mot byggnad B, finns en rännal för att leda bort regnvatten (fig. 21).

På Sven Rosmans ritning verkar gränden göra en knyck och fortsätta i riktning rakt söderut.

Frågan om rådhuset

Längs grändens södra sida låg ett större hus (Byggnad B) med långsida ut mot gränden (jfr fig.21). Byggnadens nordöstra gavel bör ha varit vänd ut mot torget och utgjort det senares västgräns.

Med undantag för Harald Åkerlund, som menat att rådhuset legat ungefär mitt på torgets södra sida (1977:39ff), råder enighet om att detta har legat på den sydvästra sidan av torget eftersom det inte finns några uppgifter i tänkeboken om fastighetsärenden på denna sida.

Utifrån räkenskaper för reparationsarbeten under 1500-talet vet man att rådhuset var uppfört i sten (Selling 1982:101; Ferm, Rahmqvist & Thor 1987:283). Byggnad B kan utgöra resterna efter stadens rådhus. Det har funnits ytterligare en byggnad, eller vinkelbyggnad ut mot torgets ”snejsida”. I det ledningsschakt som drogs 2016 fanns en mycket stor (1 m³) sten som, tillsammans med några till, tolkats som spår efter det nordöstra hörnet till en byggnad som sannolikt varit rådhuset och som avgränsat torget mot sydväst.

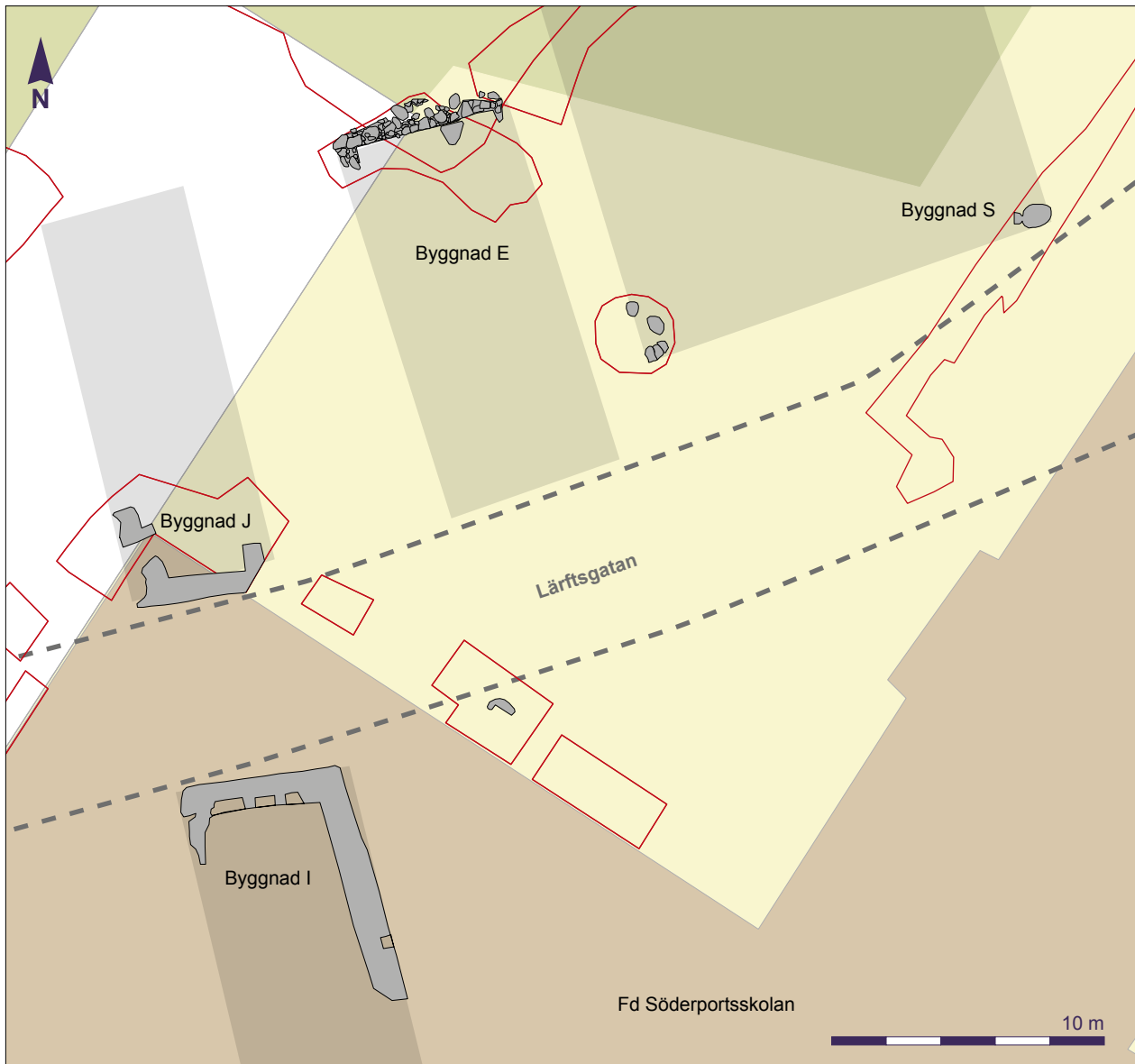
Torget vinklade form har, som tidigare nämnts, syftat till att skapa största möjliga synliggörande av rådhuset utan att konkurrera med siktlinjen mot kyrkan.

Mot Lärftsgatan

Söder om byggnad B och med nordgaveln vänd mot dennas långsida låg byggnad E, vars södra gavel legat ut mot Lärftsgatan. Huset har haft källare och det ursprungliga kullerstensgolvet hade vid något tillfälle ersatts med kalksten. Invändigt var det fem meter brett och bör ha varit ca 12 m långt. Det är inte otänkbart att byggnaden varit asymmetrisk och varit bredare ut mot Lärftsgatan, på liknande sätt som byggnad F (se nedan).

Spår efter ytterligare bebyggelse ut mot Lärftsgatan som påträffats 1926, 1999, och 2012, tyder på att bebyggelsen legat med solfjäderform mot gatan (fig. 22).

När man byggde pannrum för dåvarande lasarettet 1926 påträffades lämningarna efter två byggnader, I och J, varav delar av den

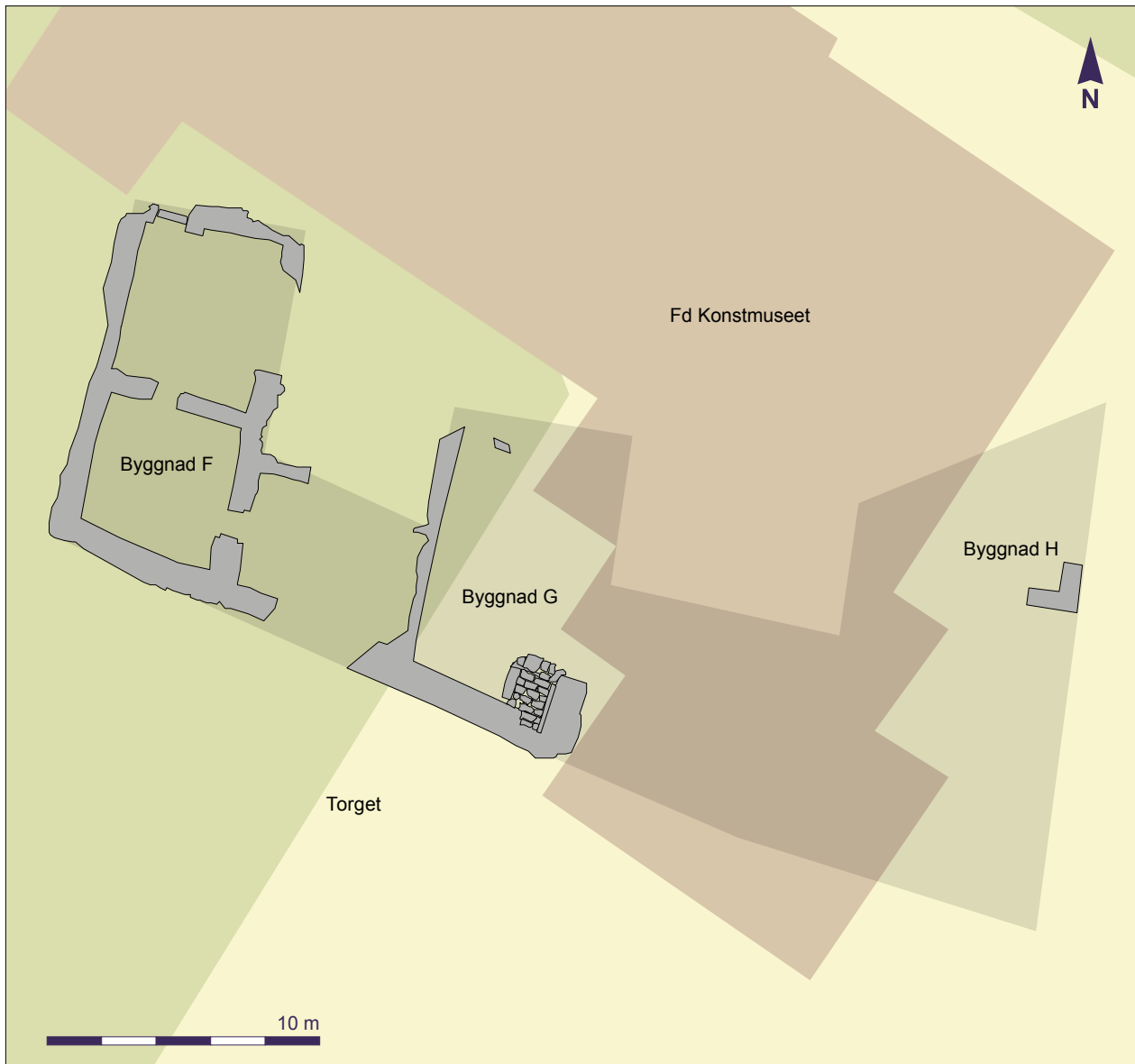
Figur 22. Bebyggelsepå spår ut mot den medeltida Lärftsgatan. Skala 1:250.

nordvästra (byggnad J) även framkom i samband med grävning för dränering 2012.

Byggnaderna ligger med gavlarna vända mot varandra på ömse sidor om den medeltida Lärftsgatan, som här varit drygt 6 m bred. Ut mot gatan har husen varit ca 6 m breda. Deras fulla längder är inte kända. Intressant är att byggnad I inte är symmetriskt rektangulär utan förefaller vara bredare i sin södra del, något som kan tolkas som en tillpassning till en solfjäderform. På Rosmans ritning av byggnad I finns markerat nischer i murverket varav någon bör ha varit källarfönster/ljusinsläpp.

Byggnad J hade källargolv i vällagd kullersten, med en rännal som löpt i husets längdriktning. Källarens inre bredd var 3,85 m och har troligen haft en trappa i det sydvästra hörnet.

Spår efter Lärftsgatans fortsatta sträckning åt nordöst har påträffats 1999 och 2012. Vid det senare tillfället framkom även fragment av

Figur 23. Arkeologiskt konstaterade bebyggelse lämningar på torgets norra sida. Skala 1:250.

en mursula som markerar bebyggelsen nordöst om byggnad I. Det ska även ha påträffats murverk till denna bebyggelse 1986.

Dessvärre är området i vinkeln mellan fd Söderportsskolans två huskroppar kraftigt skadat till följd av skyddsrumsarbeten och olika typer av ledningsdragningar, varför vi inte har någon bild av bebyggelsen vidare längs Lärftgatan.

Norr om torget

Förundersökningarna 2011–2016 har gett oss ytterligare kunskap om bebyggelsen på den norra sidan av det medeltida torget vilken delvis exponerades 1924. Här finns lämningarna efter tre byggnader: F, G och H, varav den södra källaren i byggnad F tagits i sin helhet fram för att kunna visas (fig. 23).

Stora delar av byggnad F togs fram vid Sven Rosmans undersökningar 1924, vilket inneburit att vi genom att öppna upp hans gamla

schakt kunnat undersöka byggnaden igen. Av de tre husen är det detta som vi känner bäst. Det är också en av få byggnader som säkert gått att identifiera i Kalmar stads tänkebok (se nedan).

Byggnad F är ett ca 14×7,5 m stort nordost-sydvästligt orienterat källarförsett hus. Det är dock inte symmetriskt. Det har ursprungligen funnits två källare, åtskilda av en innermur i tegel, samt en tredje som tillfogats sekundärt vilket ökade byggnadens bredd ut mot torget till ca 13 m. Den sydöstra källaren kunde inte undersökas i sin helhet men bör utifrån Sven Rosmans ritning ha varit ca 5×4 m stor invändigt och anslutit till byggnad G:s västvagg.

Den norra källaren hade en trapp som lett ut till en gårdsplan och ekonomibyggnader, men som satts igen vid ett senare tillfälle. Sekundärt hade även en utgång tagits upp ut mot öster. Även denna hade satts igen. Den södra källaren hade ursprungligen en trapp ut mot torget, vilken vid något tillfälle tagits bort. Kanske gjordes detta i samband med att byggnaden försågs med en tredje källare i sydöst. Den södra källaren har haft två fönsternischer av tegel, en i söder, ut mot torget och en i väster, mot kyrkogården. I den västra väggen finns ett tegelomfattat valv.

Delar av ekonomibyggnader och en gårdsplan norr om byggnad F påträffades på den norra sidan av fd konstmuseet.

Huset har uppförts under 1200-talet och tycks ha eldhärjats någon gång under medeltiden. Det har också skadats i samband med striderna 1611 men satts i stånd igen, varvid en enkel jordkällare tillfogats norr om den östra källaren. Byggnaden revs efter stadsbranden 1647, de omrörda brandspåren hade lämnats kvar.

Byggnad G:s storlek är inte känd eftersom delar av huset förstördes när det fd konstmuseet uppfördes i början av 1900-talet. Rosman har dock exponerat byggnadens södra vägg och delar av den västra. Vid grävning för nya ledningar 2015 framkom grunden till nordväggen och en välbevarad källartrappa som lett ut till torget. Det fanns lämningar som tyder på att källaren fortsatt in under fd konstmuseet.

Byggnad H är minst känd av de tre husen ut mot torget. Även denna byggnad har haft källare. Ett inre hörn av två murar kom fram i samband med omläggning av dränering i ett område som hade klassificerats som "tidigare undersökt". Endast källarväggens insida kunde besiktigas. Denna var putsad med en gul kalkputs. Muren utgörs, i de delar som kunde ses, av grovt tuktad fältsten. Byggnad H ligger i samma orientering som byggnad F, och G. Det förefaller som om byggnad H utgjort kvarterets avgränsning i öster ut mot Norreportsgatan anslutning till det medeltida torget. Om detta är hörngården så är dess försäljning 1560 den sista överlåtelse som tas upp i tänkeboken (Modéer & Engström 1946:121; Ferm, Rahmqvist & Thor 1987:281, jfr tab. I).

Byggnaderna F, G och H har bildat en sammanhållen fasad ut mot torget. Denna var dock inte ursprunglig utan har skapats genom en utvidgning av byggnad F. När bebyggelsen uppförts är dock oklart. Likaså är det oklart om byggnaderna uppförts samtidigt eller inte. Här är vi hämmade av att undersökningarna varit begränsade och att man under 1920-talet fokuserade på murarna/husen på bekostnad av rumsliga och stratigrafiska sammanhang. Vi har inte vid någon punkt kunnat klarlägga från vilka nivåer några av de byggnader som påträffats 2011–2016 är anlagda, vilket naturligtvis är frustrerande.

Den enklare gårdsbebyggelse som fanns norr om byggnad F, byggnad K, (fig. 25), har dock på stratigrafiska grunder kunnat föras till 1200-talet, och eftersom det är mindre sannolikt att man enbart skulle uppföra gårdsbebyggelse på en given tomt får man anta att även byggnaden ut mot torget, i det här fallet byggnad F, uppförts under samma period.

Tomter och kvarter

Den arkeologiska kunskapen om tomterna i det medeltida Kalmar är till följd av de till ytan små undersökningarna, begränsad. Informationen är hämtad från de skriftliga källorna. Medeltida källor, som stadens tänkebok, är dock vanskliga att använda för exempelvis analyser av tomtstruktur (Andrén 1984:9) då de som regel rör förändringar i bruksrätt, att någon överlåter en gård, en del av en gård eller en bod, ofta lägesangivna i förhållande till grannarna (jfr tab. I). Det var viktigare att precisera vad som överlåtits än att exakt ange hur detta sett ut, eller vilka mått det haft.

Avsaknaden av precisa måttangivelser i de skriftliga källorna innebär att även när det finns lägesangivelser, som korsningar, uppstår lätt förskjutningar i rekonstruktionerna. Vi vet inte alltid hur breda tomterna varit ut mot gatorna. De bebyggelse lämningar som påträffats söder om torget och ut mot Lärftsgatan tyder också någon form av solfjäderplan där tomterna inte varit likformiga och byggnaderna inte symmetriska.

De skriftliga uppgifterna om lägen intill torgets norra sida är lite mindre problematiska. Det gäller i synnerhet byggnad F, som går att följa från och med 1404 (Ferm, Rahmqvist & Thor 1987:279) eller 1410 (Selling 1982:95). Byggnaden har förfogats av en borgmästare (Henrik Lassen), en guldsmed (Bertel Sorow), övertaget av kung Kristoffer och därefter av Birger Trolle och sedan av hans son Arvid. Birger Trolle var (bland annat) riddare, riksråd och hövitsman på Kalmar slott. Även Arvid Trolle var riddare och riksråd och dessutom en av samtidens största jordägare. Byggnadens läge intill kyrkan och på "solsidan" av torget, dess utförande och det fyndmaterial som framkommit, bland annat två kakelugnar av mycket fin kvalitet, överensstämmer med det som är känt om innehavarnas sociala status under 1400- och 1500-talet.

Norr om byggnad F fanns en stenlagd gårdsplan, en mindre ekonomibygnad (byggnad K) och spår efter bakugnar. Stenläggningen var inte omlagd vilket visar att det funnits lång varaktighet och stabilitet i tomtens struktur. Ekonomibygnaden har däremot förändrats och har nog haft skiftande funktioner genom tidens lopp

Byggnad F är, som nämndes ovan, identifierad i stadens tänkebok. Den 12 juli 1428 överlåter borgmästaren Henrik Lassen gården till Bertel Guldsmed (Modéer & Engström 1946:62). Intressant i detta sammanhang är den därpå följande notisen, från den 6 december samma år:

"Item oplæt fornempde hinric lassen bertel guldsmidh en lithin stalgardh liggiandis nordan fore sama gardhenom annan wæghin om twar gatuna all husen thær oppa staar ok halfwa jordhena [...]" (Modéer & Engström 1946:62).

Det har alltså i början av 1400-talet funnits en "liten stallgård" norr om Byggnad F till vilken man kommit via den tvärgata som gått från Norreportsgatan västerut. Det här området har tolkats olika av Dagmar Selling och av Olle Ferm, Sigurd Rahmqvist och Lars Thor i deras respektive rekonstruktion av den medeltida stadsplanen och tomtindelningen (Selling 1982:102ff; Ferm, Rahmqvist & Thor 1987: 292f). Antalet rekonstruerade tomter i området norr om torget skiljer sig åt. Möjligen har Dagmar Selling räknat "stallgården" som samma tomt som byggnad F (To1).

Kvarteret norr om torget har i norr alltså avgränsats av en tvärgata, som senare lett fram till kyrkan. Det har inte funnit något tillträde till Byggnad F:s gård från torghållet (annat än inifrån byggnaden, via den senare igensatta trappan). Tillträde och rörelse i den här riktningen var blockerat redan innan kyrkans utbyggnad och kyrkogårdens utvidgning från 1430-talet. Tänkebokens uppgift om tillträde norrifrån är från 1428, det vill säga två år före Erik av Pommerns donation som föranleder utbyggnaden.

Frågan är om det är de bodar som nämns, men inte ingår i den tidigare refererade överlåtelsen 1428 av byggnad F, som blockerat?

"... en gardh liggandes widher torghit næst kikiogardhenom med hwsom ok jordh / thre bodher æro wndan takna liggia næst torgheno ok næst galdromem som ligger aff torgheno ok j kikiogardhin"[...] the thre gatubodher høra engte gardhenom til" (Modéer & Engström 1946:62).

På modernt språk överläts tomten, inklusive hus och mark, vilken ligger vid torget, intill kyrkogården. Däremot ingick inte tre bodar, som låg från ingången till kyrkogården och upp mot den samma, i överlåtelsen. (jfr Ferm, Rahmqvist & Thor 1987:279).

Vid de förundersökningarna 2012 öppnades ett schakt strax norr om fd konstmuseet (fig. 24). Under ett raseringslager fanns en ca 2,3×2,6 m stor, välbyggd brunn med spår efter en kallmurad yttre avgränsning av huggen kalksten, samt stenläggning i samma material. En stor mängd kullersten norr om brunnen visade att det funnits en stenläggning.

Det är oklart till vilken av tomterna (ut mot torget) den här brunnen hör. Den förefaller att ligga i den norra förlängningen av skiljena mellan huskropparna F och G (jfr fig. 23). Kanske rör det sig om en brunn lagd i tomtgränsen och som använts gemensamt. I vilket fall som helst visar brunnen att tvärgatan mot kyrkan som avgränsat kvarteret legat något längre norrut.

Bebyggelsepåren nordost och öster om torget

Bebyggelsen nordost och öster om torget är mindre känd arkeologiskt. Dels har området mellan de gamla lasaretsbyggnaderna skadats i modern tid genom tillbyggnader, rivningar och stora mängder ledningsdragningsar, dels kommer den arkeologiska kunskapen just från smala ledningsschakt, (fig. 25).

Öster om torget, d v s mellan fd Söderportsskolan och Slottsallén, har påträffats lämningar efter fem hus (byggnad O–R). Deras exakta orientering och dimensioner har inte kunnat klarläggas. Byggnad Q

Figur 24. Förundersökningsschakt 2B, 2012, med brunnen 279. Foto från NV.

hade en, i förhållande till de andra byggnadsspåren, en avvikande orientering som tyder på att den kan ha varit vänd ut mot Lärftsgatans förlängning.

I nordost påträffades murrester i samband med fjärrvärmearbeten 1993. Den norra av dem hör sannolikt till byggnad M som undersöktes 2011. Även detta hus var försett med källare vars golv hade lagts om vid tre tillfällen. Troligen har byggnad M legat med gaveln ut mot Norreportsgatan, men vi vet inte hur stort huset varit. En markering på en av Sven Rosmans översiktsplaner skulle kunna vara byggnadens östra begränsning.

Det har uppenbarligen legat ett hus söder om det senare. Det finns uppgifter från 1930-talet om källare och stenläggningar här som inte gått att lokalisera närmare än till tomten mellan fd galleriet och Slottsallén.

Fynden av fragmentariska grunder mellan fd Söderportsskolan och fd konstmuseet antyder att torget kan ha varit något mindre i öst-västlig riktning än vad som framgår på Örnehufvuds kartskiss från 1610. Å andra sidan är det högst tänkbart att torgets yta vid något tillfälle ökats i östlig riktning. Omfattningen av de ingrepp som gjorts i moderna tid gör dock att det får förbli en öppen fråga.

Figur 25. Bebyggelsepåminnelser nordost och öster om det medeltida torget. Notera att byggnad R rör sig om en oklar lämning. Skala 1:500.

Kyrkogårdens förändringar

Gamla kyrkogården användes under lång tid, från det att den första kyrkan uppfördes på 1100- eller 1200-talet – åsikterna går isär – fram till dess att södra kyrkogården färdigställdes i början av 1860-talet. Kyrkogårdens utbredning och avgränsningar har förändrats vid ett flertal tillfällen under tidens lopp. Vi har kunnat identifiera tre, eller möjligen fyra, sådana ändringar i det arkeologiska materialet.

Den näst äldsta kyrkogårdsmuren

Gränsen för kyrkogården justerades en första gång 1293, då biskop Lars i Linköping tillät staden att disponera en del av kyrkans mark och uppföra en mur över S:t Nikolai kyrkogård, (*supra cymiterium beati nicolai*), i anslutning till den ”gamla muren”, (*in loco antiqui muri*) och att bygga hus på platsen för denna gamla mur. Intäkterna från husen skulle delas mellan staden och kyrkan, till båda parter ”gagn och nytta” (Selling 1982:100; Ferm, Rahmqvist & Thor 1987:285; Riksarkivet, SDHK-nr 1593). Som nämndes ovan påträffades bebyggelse (Byggnad C och D) som utgör ett indicium för kyrkogårdsgränsen *efter* 1293. Var gränsen gick före 1293 vet vi däremot inte.

När vi 2015 tömde några av Sven Rosmans återfyllda gropar i anslutning till kyrkan framkom en mur som gick i svagt nordöstlig riktning. Muren hade uppenbarligen raserats i samband med att kyrkan byggdes ut på 1430-talet och sedan tagits bort ytterligare i samband med uppförandet av fd konstmuseet i början på 1900-talet, så att endast ca fem meter återstod inom undersökningsområdet. Detta var en inte tidigare känd kyrkogårdsmur.

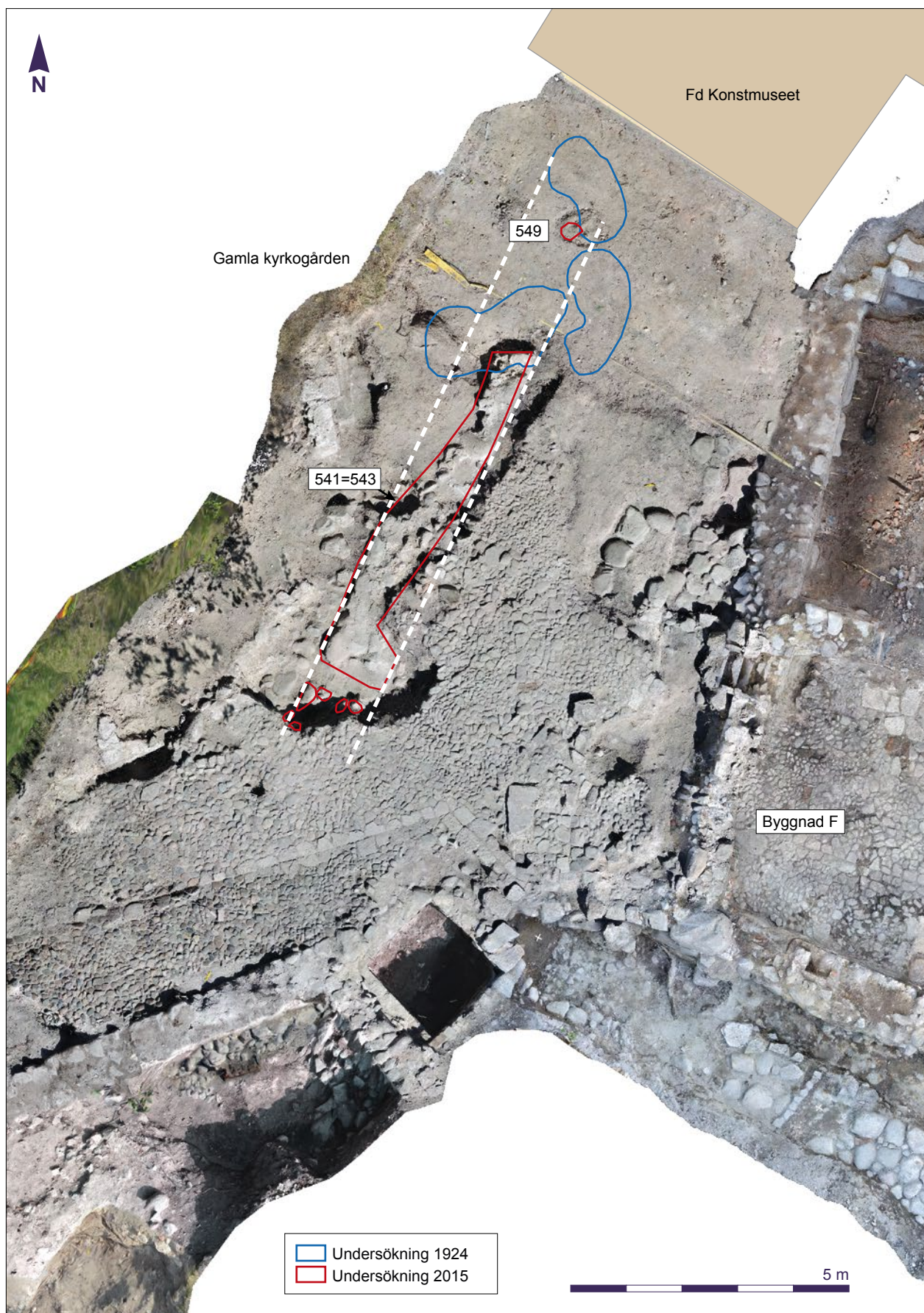
Avröjningsarbetena i början av 1900-talet innebär att det är oklart hur långt i nordöstlig riktning muren gått. En del av de grundstenar som markerats på Sven Rosmans ritning från 1924 skulle kunna utgöra murens förlängning, ett femtontal meter i nordöstlig riktning (fig. 26).

Spåren efter kyrkogårdens gräns efter 1293 i sydvästlig och sydlig riktning är indirekta och utgörs av byggnad C och D:s storlek och orientering som visar att avgränsningen legat minst 1½ m längre västerut än den mur som byggdes i början på 1400-talet och som är den som syns idag. Sannolikt har den äldre gränsen haft en likartad orientering och mött upp den mur som hittades 2015 (jfr fig. 28).

Fram till kyrkans utbyggnad och justeringen av kyrkogårdens gräns österut i början av 1400-talet har det funnits en stenlagd yta mellan byggnad F och kyrkogården.

Stigluckan

Ingången till kyrkogården från torget är bevarad i form av ett murat utrymme, 1,9×1,75 m stort och ca 1½ m djupt (fig. 27). Över detta har funnits ett galler, *the gamble Kijrkiegaldrer*, som i princip fungerat som en färist för att hindra djur från att ta sig in på kyrkogården. Sådana anläggningar kallas stiglucka eftersom man är tvungen att ta ett steg över den. De har främst varit en symbolisk gräns mellan det profana och det heliga. Det är tveksamt om det funnits kreatur lösa i det medeltida Kalmar.

Figur 26. Lämningarna efter den äldre kyrkogårdsmuren samt de större stenar som påträffades 1924 och som kan utgöra spåren efter murens förlängning i nordlig riktning. Skala 1:100.

Figur 27. Stigluckan under (åter)utgrävning 2013. Den hade tidigare tagits fram vid Sven Rosmans undersökning 1924.

Av stigluckans eventuella överbyggnad finns inget bevarat, men man kan tänka sig en portal på samma sätt som exempelvis finns vid kyrkan i Hossmo, och att även denna byggts om vid flera tillfällen.

Stigluckans placering och orientering framstår som logisk i förhållande till hur torget har avgränsats av huskropparna på dess norra och sydvästra sida. Det är sannolikt att det uppförts en ursprunglig stiglucka i samband med regleringen efter 1293, kopplad till den näst äldsta kyrkogårdsmuren $1\frac{1}{2}$ –2 m längre västerut, jfr fig. 26. Dessvärre går inte de inbördes kronologiska förhållandena att klarlägga utan utgrävning. Den form och utseende som stigluckan har idag är resultaten av reparations- och ombyggnadsarbeten av kyrkan och kyrkogården på 1630-talet.

Den yngre kyrkogårdsmuren

Erik av Pommerns donation 1430 till kyrkan i Kalmar, och den därpå följande utbyggnaden innebar ett ökat behov av plats. Kyrkan byggdes ut och förlängdes i östlig riktning med ett nytt kor. Martin Olsson har argumenterat för att utbyggnaden var färdig senast 1444 (Olsson 1974:192).

Det var inte bara kyrkan som gjordes om. Utbyggnaden har krävt att kyrkogårdens södra sida breddats. Det har inte rört sig om någon större utökning, någonstans mellan en och en och en halv meter. Byggnad D revs helt och hållet och byggnad C ersattes av byggnad A, av liknande proportioner, men förskjuten ca en meter ut över den stenlagda gränden. Myntfynd daterar dessa arbeten till perioden 1420–1440/50.

En ny kyrkogårdsmur byggs söder om stigluckan. Det är den som är synlig idag. Den kraftiga grunden tyder på att muren varit tillräckligt hög för att fungera som vägg åt byggnad A. Sannolikt har också stigluckan mot torget flyttats och byggts om vid detta tillfälle.

Sträckningen av kyrkogårdens nya gräns norr om stigluckan är däremot mera otydlig. Området är kraftigt stört, både vid ombyggnadsarbeten på 1600-talet och i senare tid. Lämningarna utgörs av större stenar, tolkade som grund för en mindre och lättare mur än den söder om stigluckan. Anledningen till att kyrkogårdsmuren söder om stigluckan är så pass kraftig är att den också utgjort vägg för de byggnader som legat upp emot den. Så har inte varit fallet varit norr om stigluckan. Den nya kyrkogårdsgränsen ligger mindre än två meter från Byggnad F, ca 2,5 m öster om den äldre muren och med ungefär samma orientering som denna (fig. 28).

I samband med Storkyrkans tillbyggnad får också den östra delen av kyrkogården en ny stenläggning. Stenläggningen har underhållits och delvis lagts om fram till slutet av 1600-talet. Det finns en vällagd rännadal som leder ut regnvatten mot torget via stigluckans norra kant. Ränn dalen, som fortsatt finns kvar, är satt med återanvänd och blanksliten sten. Huruvida den är ursprunglig eller har tillkommit senare är oklart.

Under senmedeltid låg kyrkans huvudingång i dess sydvästra del. Tillträdet dit har från torget och stigluckan varit smalt, det är ca 4,5 m mellan kyrkan och kyrkogårdsmuren. Besökaren har letts längs med det södra långhuset och dess rad av kapell donerade av stadens sociala toppskikt (Olsson 1974:192ff).

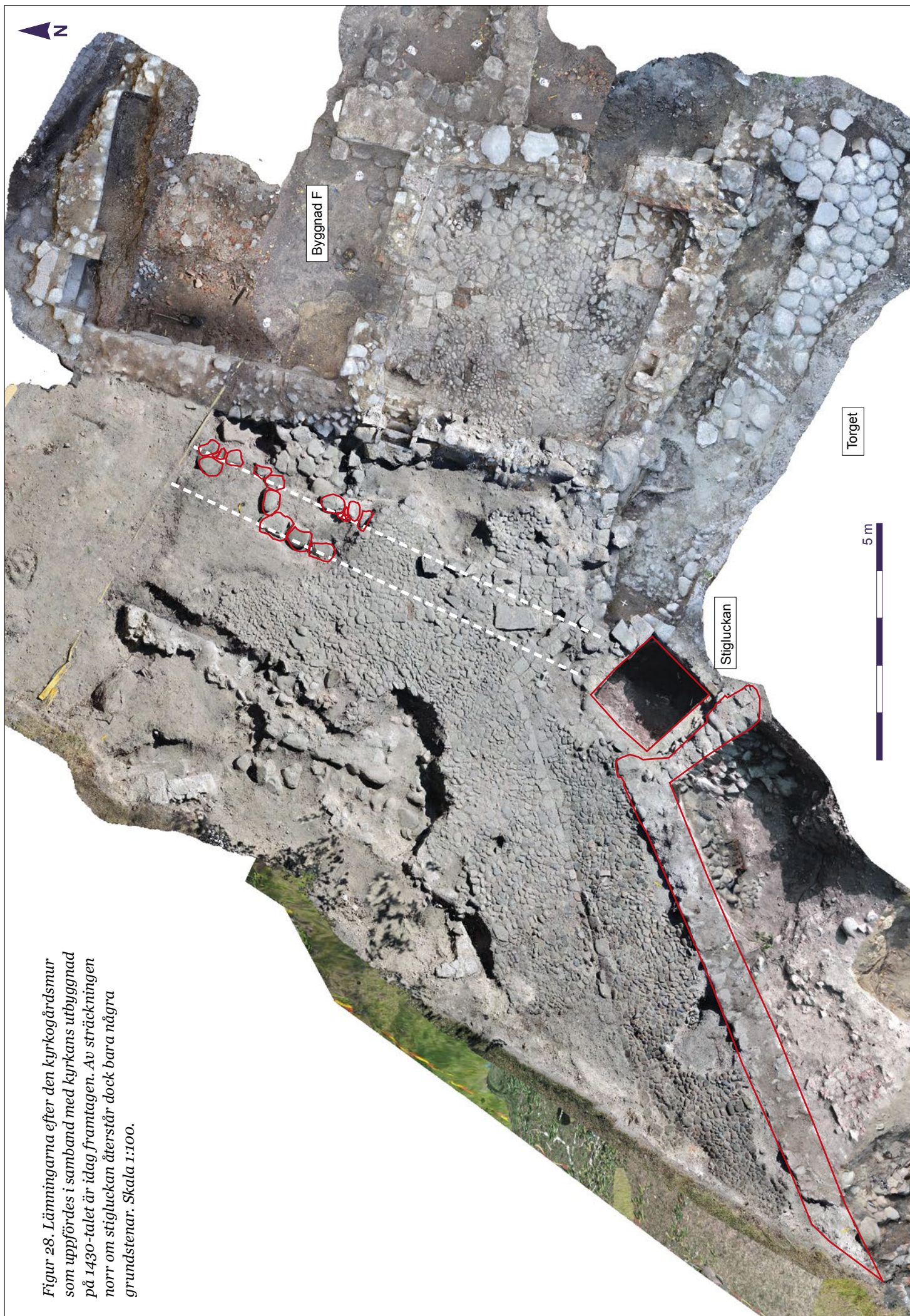
Att den utökning av kyrkogården som medgavs under 1430-talet var begränsad visar stabiliteten i de investeringar som gjorts i stadsrummet, rivningarna har varit begränsade.

Den eftermedeltida kyrkogårdsmuren

Vid förundersökningarna framkom även spridda rester efter kyrkogårdens östra avgränsning som den hade från slutet av 1600-talet och fram till 1905. Kyrkogården hade som störst utbredning mellan 1651 och 1673 och omfattade då större ytor norr och nordöst om kyrkan.

Området runt kyrkan blev uppenbarligen kraftigt skadat under striderna sommaren 1611. Kyrkan reparerades under lång tid och så småningom även själva kyrkogården och stigluckan (Näslund & Olsson 1976). Förundersökningarna har visat spår efter omfattande arbeten på stigluckan och att det även uppfördes en mur mellan denna

Figur 28. Lämningarna efter den kyrkogårdsmur som uppfördes i samband med kyrkans utbyggnad på 1430-talet är idag framtagen. Av sträckningen norr om stigluckan återstår dock bara några grundstenar. Skala 1:100.

Figur 29. Från 1630-talet och fram till slutet av seklet avgränsades kyrkogården med en mindre mur mellan stigluckan och byggnad F. Skala 1:100.

och byggnad F:s sydvästra hörn. Under en period på 1600-talet har kyrkogården gått fram till själva huskroppen (fig. 29).

Efter att kyrkan raserats 1678 minskades kyrkogårdsytan. Under loppet av 1700-talet gjordes flera justeringar, dock inte av den sydöstra delen där avgränsningen längs med gatan/landsvägen var stabil fram till att den norra lasarettspaviljongen, det fd konstmuseet, byggdes 1905–1907 (jfr fig. 55). Därefter fick gamla kyrkogården den gräns den har idag, under lasarettstiden avgränsad med ett plank.

Bykyrkan, Storkyrkan

Stadens församlingskyrka var helgad åt S:t Nicolaus, handelsmännens och sjöfararnas helgon. Den omnämns även som bykyrkan och Storkyrkan. Det äldsta bevarade skriftliga omnämmandet är från maj 1278 då Magnus Ladulås bestämmer att församlingen och kyrkan ska tillhöra dekanatet vid Linköpings domkyrka (Ferm, Rahmqvist & Thor 1987:270; SDHK 1054). Kyrkan omnämns därefter vid upprepade tillfällen, främst i testamenten men även i samband med Erik av Pommerns kröning i Kalmar 1397. År 1430 gav, som tidigare nämnts, Erik av Pommern och drottning Filippa en mycket stor donation till kyrkans utbyggnad och upphöjde dessutom den till ett kollegium och ”en halv dom” med 13 kaniker (Olsson 1974:118).

Kyrkan skadades kraftigt i samband med Kalmarkriget 1611 men återuppbyggdes mellan 1615 och 1630. Kyrkans utsida eldhärjades tillsammans med resten av staden 1647. Reparationsarbetena återupptogs dock. Inför risken för en ny belägring under Skånska kriget 1675–1679 beslöt man 1678 att spränga den eftersom slottet kunde beskjutas från kyrkans torn. Den jämnades med marken genom upprepande sprängningar. Begravningsplatsen användes dock ända fram till mitten av 1800-talet.

Byggnadshistoria

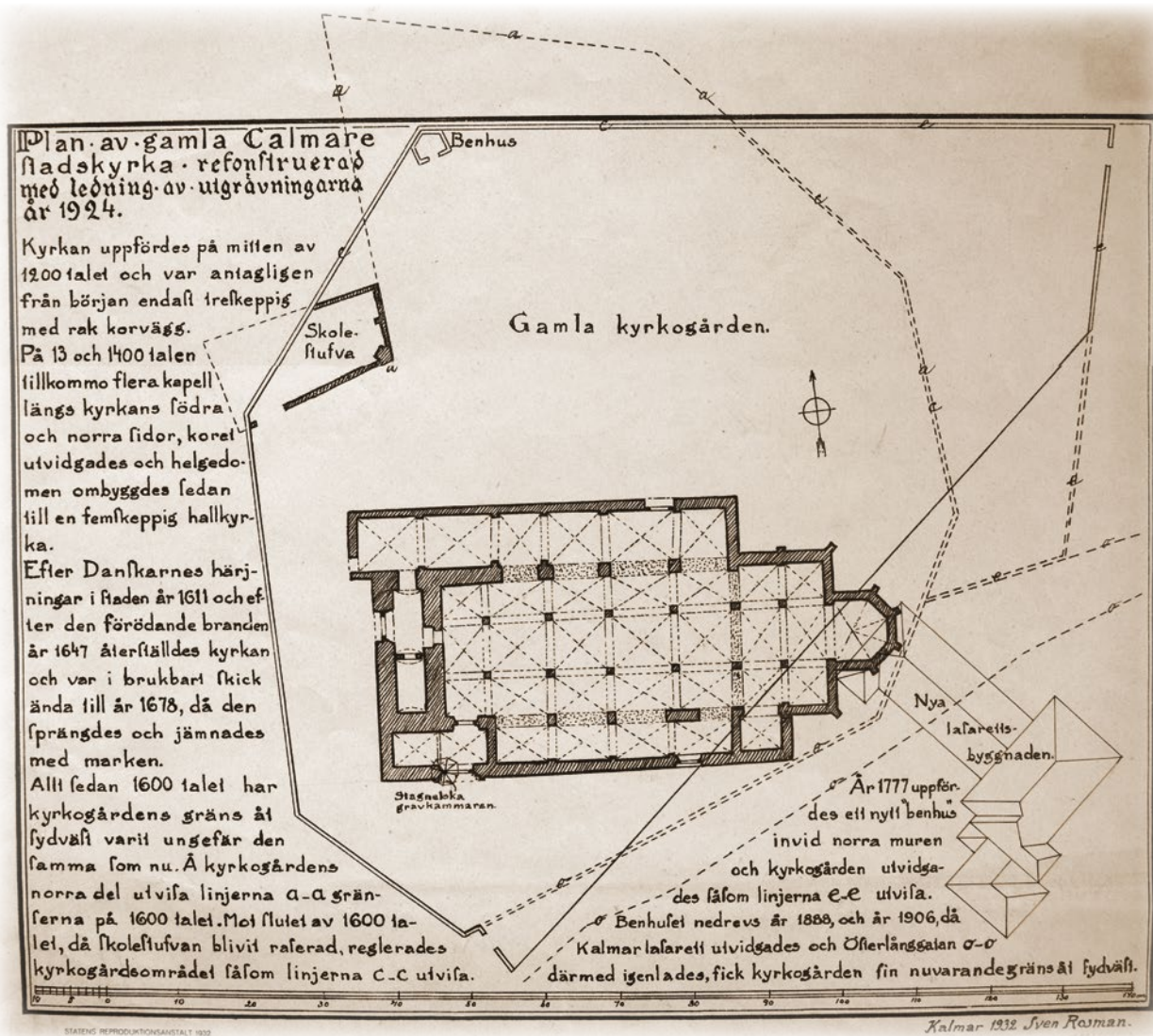
Storkyrkans byggnadshistoria har behandlats av Martin Olsson (1974). Underlaget bygger på den arkeologiska undersökning som Sven Rosman gjorde 1924 och hans rekonstruktionsförslag (Rosman 1926:32). Rosman konstaterade att kyrkans murar var mycket illa åtgångna, dels på grund av sprängningarna på 1600-talet, dels genom gravläggningarna fram till mitten av 1800-talet.

Sven Rosman menade att kyrkan med största sannolikhet uppförts som en treskeppig sk hallkyrka under 1200-talet. Den ursprungliga kyrkan skall enligt Rosmans översiktsplan ha varit ca 50 m i öst-västlig riktning och ca 22 m bred. Under 1300- och 1400-talet utvidgades den med flera kapell i både norr och söder vilket innebar att den fick fem skepp. Rosman menade även att koret byggts ut till en femsidig avslutning (fig. 30).

Det byggnadsmaterial som fanns bevarat visade att kyrkan varit uppförd av kalksten med grundmurar av granit. I koret fanns minst ett skift med tegel samt delar av ett tegelgolv bevarat (Rosman 1926:29). Enligt Rosmans tolkning fanns fyra ingångar; en i väster, två i söder samt en i norr.

Martin Olssons arbete om Storkyrkan från 1974 baseras utöver på Rosmans undersökning även på arkivmaterial från 1600-talet och framåt. Martin Olsson gjorde en noggrann redogörelse av Sven

Figur 30. Sven Rosmans rekonstruktion av stadskyrkan i Kalmar. Kalmar kommun, Samhällsbyggnadskontorets arkiv, D XI:5.

Rosmans undersökning och presenterade, med utgångspunkt i en källkritisk granskning av undersökningen, skriftliga uppgifter i form av notiser i tänkeboken samt räkenskaper från återuppbyggnaden av kyrkan år 1615–1647, ett eget förslag till en rekonstruktion av kyrkans byggnadshistoria (Olsson 1974).

Martin Olsson menade att den äldsta kyrkan uppfördes under första halvan eller möjligen vid mitten av 1100-talet som en ca 17 m lång enskeppig kyrka med en absid i öster. I slutet av 1100-talet har ett brett västtorn som fungerat som försvarstorn, tillfogats. Under 1200- och 1300-talet utvidgades kyrkan först med sidoskepp åt både norr och söder och sedermera med ytterligare ett på var sida, så att kyrkan under 1400-talet hade fem skepp. Efter Erik av Pommerns donation 1430 utvidgas den östra delen med ett treskeppigt stjärnvalvförsett kor samt ett högkor. Med det nya koret blev kyrkan ca 75 m lång och 38 m bred (Olsson 1974:126).

Figur 31. En mindre del av kyrkans murverk togs fram på nytt vid förundersökningen 2015.

Som nämndes tidigare ifrågasattes Martin Olssons datering av kyrkans äldsta fas av Nils Blomkvist i *Kalmar Stads Historia* (Blomkvist 1979:278f). Blomkvist menade att det faktiska underlaget för en del av tolkningarna var svagt och att det inte finns något som kan knytas till 1100-talet. Blomkvist menade, utifrån vad som då var känt, att kyrkan och staden hörde hemma i 1200-talet. Fynden av äldre bebyggelse på Slottsholmen lär nog innebära att frågan om kyrkans datering tas upp igen.

Nya insikter

Vid förundersökningen 2015 återexponerades en del av det som tolkats vara hörnet till sakristian och liberiet efter utbyggnaden på 1430-talet. Av detta återstår mursula, grund och en del av dagermuren, bevarad till ca 0,85 m höjd. Dagermuren, som är ca 0,70 m bred, består av kvaderstensliknande kalksten fogade med ett vitt hårt och kalkrikt bruk (fig. 31).

Resterna av en grundmur i nordöst-sydvästlig riktning utgör lämningarna efter kapellen längs kyrkan södra långsida. Där muren borde göra en vinkel återstår bara några stora stenar som hör till sulan. De båda murarna möter inte varandra i rät vinkel.

Området mot den gamla kyrkogårdens nuvarande terrasskant, omedelbart väster om fd Konstmuseet, är sedan tidigare urschaktat, 1905, 1924 och 1952, förundersökningen 2014 visade dock att kyrkobyggnaden inte haft någon utbredning inom denna del. Inte heller

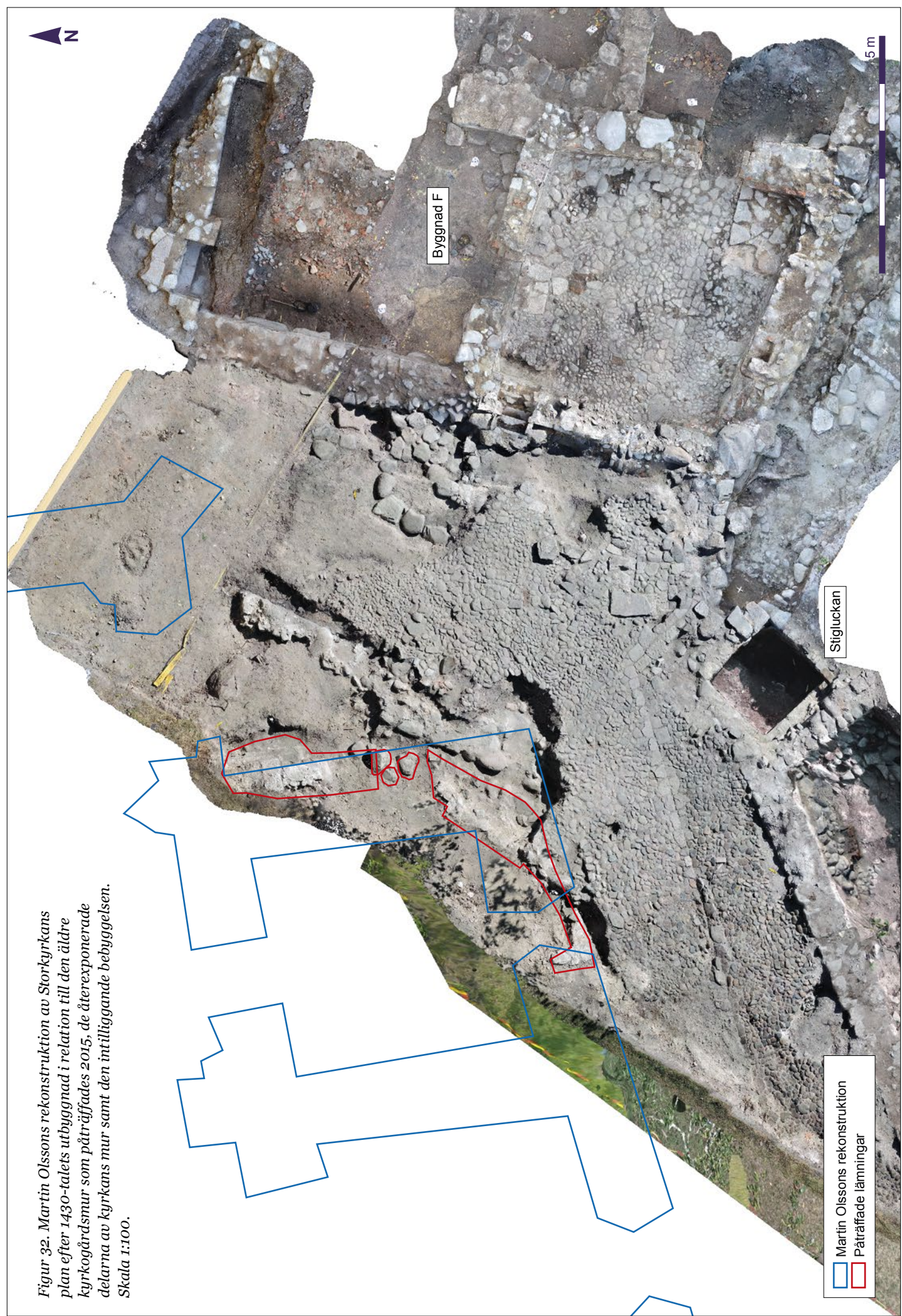
5 m

Byggnad F

Stigluckan

Figur 32. Martin Olssons rekonstruktion av Storkyrkans plan efter 1430-talets utbyggnad i relation till den äldre kyrkogårdsmur som påträffades 2015, de återexponerade delarna av kyrkans mur samt den intilliggande bebyggelsen. Skala 1:100.

Martin Olssons rekonstruktion
Påträffade lämningar

i hisschaktet, inne i fd konstmuseet, som enligt rekonstruktionerna skulle tangera högkoret, påträffades något som kunde knytas till Storkyrkan.

Det förefaller därför som om rekonstruktionerna av Storkyrkans kordel inte riktigt stämmer. Det är inte osannolikt att en del av de stenar och grunder som Sven Rosman hittade hör till den näst äldsta kyrkogårdsmuren men kommit att tolkas som delar av kyrkans utbyggnad. De äldre grunderna kan förvisso ha återanvänts vid tillbyggnaden men det tycks inte som om kyrkans sydöstra del varit fullt så vinkelrät som Martin Olssons rekonstruktion ger vid handen. Rekonstruktionen av högkoret vilar också på ett svagt empiriskt underlag (Olsson 1974: plansch I & II). Det kan nämnas att det tycks som om Sven Rosman själv haft vissa reservationer. I hans förslag på rekonstruktion av Storkyrkan har han markerat graden av osäkerhet genom skrafferingen på ritningen (se Olsson 1974:150, fig.145).

Om högkoret haft den utformning som föreslagits skulle det gott och väl ha hamnat inne på tomten till byggnad F (fig. 32). Detta är i och för sig inte omöjligt. Dock förefaller det mera troligt att man vid utbyggnaden av kyrkan på 1430-talet varit hämmad av platsbrist – inte bara för kyrkobyggnaden utan också för de byggnadsställningar som behövts – och fått anpassa kordelen därefter.

Kalmarkriget 1611, radialplanen och stadsflytten

Kalmars ekonomiska och politiska betydelse har under historiens lopp medfört att staden och slottet ofta hamnat i centrum för militära konflikter. Att krig är en del av Kalmars historia påminner fästningsverken kring slottet, Kvarnholmen och det gamla stadsområdet om. Staden och slottet har belägrats vid 23 tillfällen och det var den sista av dem, 1611, som i förlängningen kom att bli dödstöten för gamla staden.

Det danska anfallet inleddes i början av maj månad och själva staden intogs den 26:e. Det svenska motanfall som i juli skulle återta staden misslyckades efter några inledande framgångar. Striderna blev mycket hårda och det utbröt eldsvådor ut runt om i staden, vilket till sist omöjliggjorde fortsatta stridigheter. Slottet kapitulerade i början av augusti månad, varefter staden var i danska händer fram till freden i Knäred 1613.

Spåren efter såväl branden den 17 juli 1611 som själva striderna dyker emellanåt upp vid arkeologiska undersökningar i gamla staden. Vid förundersökningarna i kvarteret Valnötsträdet har det hittats en mindre kanonkula, några muskötkulor med anslagsskador samt en karteschkula av flinta. (Spånen från en krossad flinta blir sylvassa splittr.) Eftersom det inte finns någon naturlig förekomst av flinta i Kalmartrakten antar vi att de danska trupperna haft den med sig. Kulan påträffades emellertid i anslutning till kyrkan och måste ha avfyrats från slottet. Antagligen har kulan plockats upp och skjutits tillbaka. Två avslag på kulan visar att den slagit i något två gånger – utan att splittras.

Även fynd av typiska danska kokkärl, s k jydepotter, kan ses som spår efter ockupationen 1611–1613.

Efter återlämnandet krävde Gustav II Adolf att Kalmar skulle rivas och göras om ”i grunden”. Det skulle det skapas en befästning enligt

tidsenliga militära krav och efter kontinentala förebilder. En symmetrisk radialplan upprättades av den nederländske ingenjören Andreas Sersander. På Krigsarkivet finns två, sinsemellan något olika, kopior bevarade. Den ena är helt symmetrisk medan den andra, vilken anses vara den som faktiskt beslutades, har tagit viss hänsyn till de faktiska förhållandena, bland annat har man anpassat planen efter kyrkan, något som rubbat symmetrin. I vilken omfattning denna radialplan verkligen genomfördes har varit en fråga för diskussion (Hedlund 1982:334, Ahlberg 2005:444ff).

Det är troligt att det funnits en form av passivt motstånd hos invånarna mot att riva sin stad. Exempelvis har bebyggelsen norr om torget, byggnad F och G reparerats. Överheten började också planera för att flytta staden till Kvarnholmen, något som meddelades invånarna 1647. Strax efter ordern om stadsflytt härjades staden av en ny brand. Spåren efter denna var tydliga i byggnad F och G och utgörs av upprädda sot- och träkolslager. Över dessa finns raseringslager från stadsflytten. Det är kanske lite missvisande att tala om ”raseringslager”, man har snarast demonterat husens dagermurar av tegel, vilket, tillsammans med allt annat användbart, tagits tillvara. Lagren framstår som i det närmaste sorterade och innehåller nästan inga hela byggnadsdetaljer. Däremot finns det ett rikt fyndmaterial av främst keramik, men även kakelugnsfragment, golvtegel och mängder med fönsterglas.

En påbörjad vallgrav

I Krigsarkivet finns ett stort kartor över Kalmar och dess befästningar. Dessa militära kartor var ofta planeringsunderlag som inte alltid beskriver verkligheten, utan var snarare uttryck för mer eller mindre storslagna byggplaner som aldrig förverkligades. Det föreslogs ständiga förbättringar och utbyggnader av Slottets och nya stadens fästningsverk.

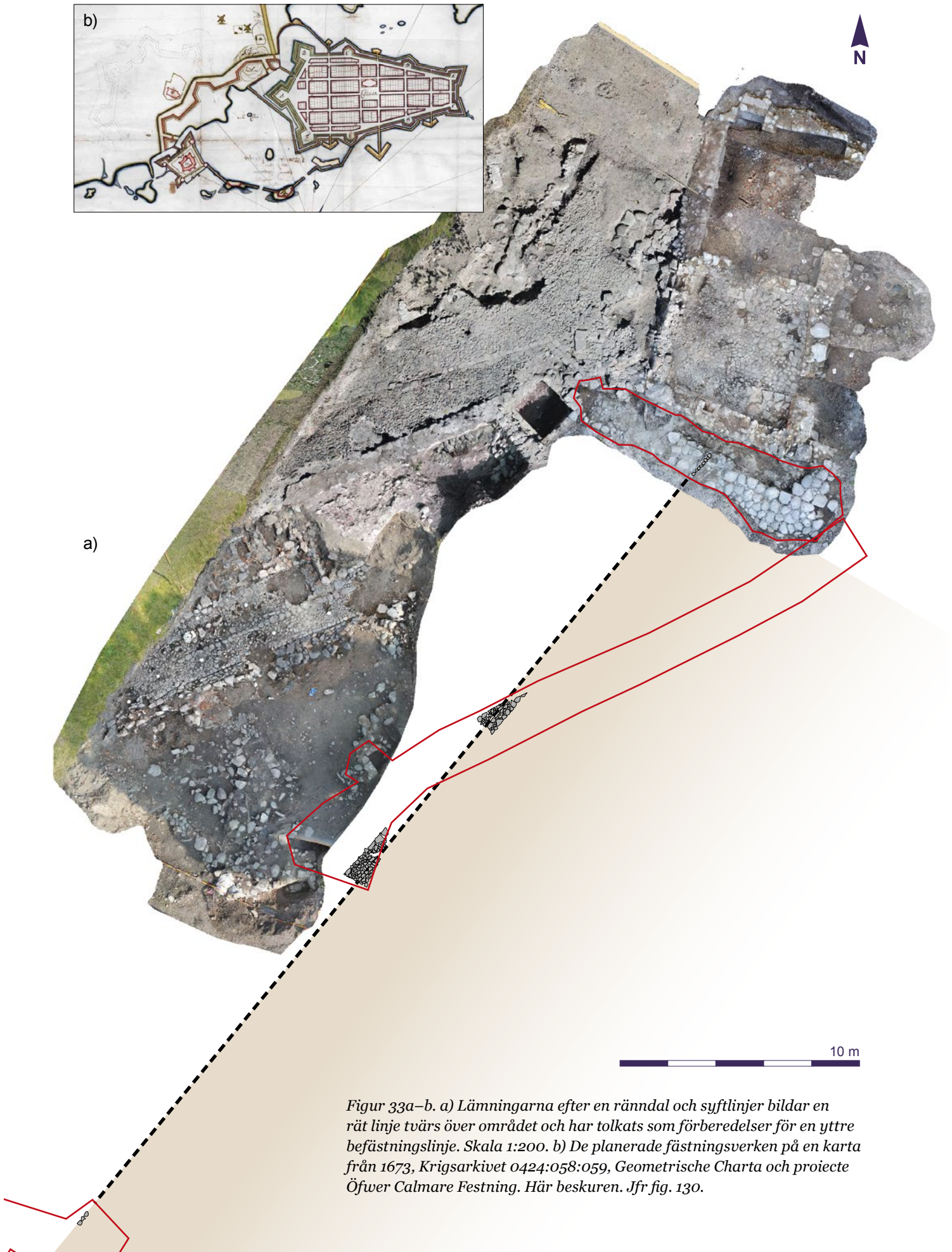
Ett sådant förslag är daterat till 1671 och av ritningarna framgår att det planerades en linje om tre bastioner med vallgrav som skulle sammanbinda slottet och Kvarnholmen. Vallgraven skulle i stort sett gå kant i kant med kyrkogården och den då fortfarande stående kyrkan. Tidigare forskning har menat att inget av dessa förslag genomfördes.

De arkeologiska förundersökningarna 2011–2016 ger dock vid handen att arbetena påbörjats. Arkeologiskt syns spåren efter omfattande men inte avslutade markarbeten inom kvarteret Valnötsträdet. Ett stort område, inklusive det medeltida torget, har grävts upp och röjts av. Det tycks också som om bebyggelsen i kvarteret Valnötsträdets östligaste delar, ut mot dagens Slottsallé, röjts av ned till grunderna 1611.

Dessa omfattande avröjningsarbeten har haft en relativt distinkt avgränsning mot kyrkogården i nordväst och visar överensstämmelse med de planerade vallgravar som är markerade på kartor från 1673 och 1674. Denna linje sammanfaller dessutom i stort med östkanten på den gata/landsväg som fanns fram tills början av 1900-talet. Av de nivåkarteringar som gjordes 1905 framgår att det då fanns en nivåskillnad på närmare en meter längs denna kant fram till dess att norra lasarettspaviljongen uppfördes (1905–1907).

Vid de arkeologiska förundersökningarna har det vid flera tillfällen påträffats dels kraftiga rännदार, dels utlagda rader av mindre sten som lagts direkt i den omgrävda jorden och som tolkats som

Figur 33a–b. a) Lämningarna efter en rännal och syftlinjer bildar en rät linje tvärs över området och har tolkats som förberedelser för en yttre befästningslinje. Skala 1:200. b) De planerade fästningsverken på en karta från 1673, Krigsarkivet 0424:058:059, Geometrische Charta och proiecte Öfwer Calmare Festning. Här beskuren. Jfr fig. 130.

syftningslinjer. Lämningarna bildar en rät linje som avviker från den medeltida bebyggelsen och som överensstämmer med den planerade vallgravens västra kant (fig. 33a–b). Några övriga konstruktionsspår, eller stenläggningar som kan knytas till de planerade bastionerna finns däremot inte.

Något om fynden

Det finns ett mycket stort fyndmaterial som spänner över hela Kalmars historia och som samlades in vid muddringsarbeten i Slottsfjärden på 1930-talet. Genom att man genom århundradena tippat stadens sopor, och från 1800-talet avsiktliga utfyllnader, var Slottsfjärden vid 1900-talets början ordentligt igenslammad. Mellan 1932 och 1934 muddrades först slottets vallgrav, som då var helt igenfylld, och sedan hela Slottsfjärden, den gamla stadens hamn. Detta genomfördes som så kallat AK-arbete, eftersom de skapats av "Arbetslöshetskommittén" under den ekonomiska lågkonjunkturen. Arbetet var tungt och framför allt dåligt betalt.

Vid muddringen kom det fram tusentals fynd (SHM 21144). Det var allt från fingerringar till hela båtar. Faktum är att Slottsfjärdsfynden är en av de förnämsta samlingarna av exempelvis medeltida keramik även i ett Europeiskt perspektiv.

Dessvärre har inte hela det här fantastiska fyndmaterialet riktigt kommit till sin rätt. Trots flera ansatser under årens lopp har det inte gjorts någon samlad bearbetning. Antagligen är det själva mängden fynd och de resurser som skulle krävas som har lagt krokben. Att fynden dessutom under många år fanns på olika platser har heller inte underlättat.

De senaste årens undersökningar på Kvarnholmen, Slottet och i gamla staden har dock gett nya bidrag till föremålens sammanhang som skulle berika bearbetning och analys av fynden från Slottsfjärden. Så väl utifrån vad som kan utläsas av tillgängliga rapporter över äldre undersökningar som fynden från förundersökningarna 2011–2016 i kvarteret Valnötsträdet visar på en rik materiell kultur av hög kvalitet, nära förbunden med en nord- och nordvästeuropeisk urban livsstil under medeltiden och tidigmodern tid (jfr Gaimster 2014).

Vid förundersökningarna 2011–2016 har sammanlagt 3098 fynd, fördelade på 953 fyndposter, tagits tillvara. Det rör sig om ett relativt varierat material i bl a brons (42 st), så som söljor och beslag, järn (228 st) som omfattar allt ifrån spik till bultlås och 31 mynt. Den i särklass största fyndkategorin utgörs av keramik, 2248 skärvor. Kronologiskt spänner keramiken över en tidsrymd från tiden strax före 1200 fram till 1800-talet (fig. 34). Huvuddelen av materialet har en kronologisk tyngdpunkt i stadens yngsta skede, 1500- och 1600-talet, vilket dels beror på hur de arkeologiska undersökningarna gjorts, dels på de lokala depositionsmonstren, där avfall avlägsnats efter hand (och uppenbarligen tippats i Slottsfjärden). Undantaget har utgjorts av det som blev kvar i samband med stadsflytten på 1600-talet.

Trots att i stort sett hela fyndmaterialet är omlagrat i ett eller flera steg ger det en god bild av stadens kontaktytor och relativa välstånd under lång tid. Andelen importerad keramik är, i jämförelse med vad som hittills är arkeologiskt känt från andra städer, ovanligt hög. Den importerade keramikens geografiska tyngdpunkt ligger i

Figur 34. Några av de tusentals fynd som tagits tillvara vid förundersökningarna i kvarteret Valnötsträdet. Foto: Henrik Pihl.

tyiskt område men det finns också, i synnerhet i det eftermedeltida materialet, ett rikligt inslag som har Nederländskt ursprung. Det finns också inslag av fajanser och majolika från spanskt och italienskt område så väl som mera udda inslag som den mycket lilla skärva kinesiskt porslin som påträffades 2011. Keramiken vittnar om täta internationella kontakter och ekonomiskt välstånd men även om tyngdpunktsförskjutningar över tid i nätverk och kontakter, där material från Västeuropa blir vanligare under loppet av 1500- och 1600-talet. Även de regionala kontakterna kan skönjas genom det sydkandinaviska, möjligtvis danska, yngre glaserade rödgodset från samma tid.

Bilden av Kalmar

Även med hänsyn tagen till osäkerheten kring dateringen är det påtagligt att det under 1200-talet i Kalmar skapas ett komplext rum som vi kan förstå som urbant i såväl fysiskt som socialt hänseende. Det är inte frågan om någon spontan eller organisk framväxt. Såväl framställningen till biskop Lars 1293 om tillgång till utrymme, som

den relativt enhetliga bebyggelsen tyder på ett sammanhållet och planlagt handlingsmönster.

Dagmar Selling ville koppla petitionen till biskopen 1293 till uppförandet av rådhuset. Hon kunde emellertid inte veta vad vi vet idag, nämligen att det fanns ett smalt kvarter närmast kyrkogården som inte rymt rådhuset. Däremot är tolkningen nog riktig i att dessa två saker hört samman, som skapandet av ett sammansatt monumentalt, tydligt ideologiskt, rum av torg, rådhus och kyrka med flera lager av betydelser inskrivna.

Det samtida filosofiskt-teologiska tänkandet och arkitekturen, gotiken, kan beskrivas som upptagen med rummens betydelser och valörer. Där de senare idealen i renässansen och det tidigmoderna präglats av horisontalitet, fri och lång sikt, så som på exempelvis Kvarnholmen, har den medeltida stadsplaneringen präglats av vertikalitet, en strävan uppåt, och med kortare och tydliga siktlinjer där de arkitektoniska uttrycken för social status placerats. Runt torget kanaliserades, graderades och rangordnades synintrycken, rummens funktioner och betydelser där kyrkan inte längre utgjorde ensamt blickfång. I Kalmar har blicken hos besökaren letts via det monumentala torget, ståndsmässig bebyggelse och rådhuset upp mot kyrkogården och kyrkan, vilket också synes förklara torgets asymmetriska form och lutning. Det har bland annat varit den här typen av samspel mellan rum och förväntningar på agerande som utgjorde distinkta element i skapandet av en kultur och livsstil och som gör att vi kan tala om en iscensättning av staden som idé.

Under senmedeltiden har rådhusen uttryckt borgerskapets ökade välstånd, växande självförtroende och ambitioner. I flera städer har rådhusen getts visuellt företräde genom att placeras framför kyrkorna, något som tolkats som ett uttryck för konflikter i det senfeodala samhället (Andersen & Lund 2003, Larsson & Anglert 2008:92 f). Intressant nog har rådhuset i Kalmar gamla stad inte helt blockerat siktlinjen mot kyrkan. Torgets form har anpassats för att synliggöra både rådhus och kyrka, och kunnat uppfattas som ett sammanhållet och enat monumentalt rum. Detta ligger i linje med den överenskommelse mellan borgerskap och kyrka som gjordes 1293 om kyrkogårdens förändring. Man kan då tolka att kyrkogården inte tillåtits att expandera ut över stadens mark när kyrkan byggts ut från 1430-talet, som att styrkeförhållandena vid denna tid vägt över till stadens favör. Kyrkan har inte återfått mer utrymme. Resultatet blev att koret kom att ligga väldigt tätt upp emot bebyggelsen på torgets norra sida (Byggnad F). Överhuvudtaget ger bebyggelsen runt torget associationer till ett slags visuell kapprustning: höga hus leder till en högre kyrkogårdsmur och till sist en enorm kyrka.

Sammantaget bör det medeltida Kalmar ha gjort en anslående syn. Det finns inga medeltida avbildningar av staden, däremot två senare bilder. Den ena finns i Olaus Magnus Historia om de Nordiska folken vilken diskuterats av Nils Blomkvist i Kalmar stads Historia som menar att Olaus haft förstahandskunskap om stadens utseende vid 1500-talets början (Blomkvist 1979:285, fig. 35). Den andra är en teckning och tillhörande skisser av Erik Dahlberg från 1600-talets mitt vars källvärde utretts av Martin Olsson (Olsson 1968). Gemensamt för båda bilderna är att de avbildar en tät bebyggelse med relativt gott om flervåningshus. Detta var i och för sig inget ovanligt för medeltida och tidigmoderna bilder av städer. Dels arbetade man med

Figur 35. Olaus Magnus bild av Kalmar vid 1500-talets början. Bilden visar danskarnas stormning av staden. (Olaus Magnus 1976 [1555]:141).

ett komprimerat perspektiv, dels gjordes gärna de byggnader som ansågs viktigast oproportionerligt stora och framför allt var det den generella idén om staden snarare än den verkliga som man avbildade. När det gäller de två bilderna på Kalmar tyder dock de arkeologiska lämningarna på att det inte helt och hållet rör sig om idealiserade framställningar, gamla staden har nog gett det kompakta och tätbebyggda intryck som de båda bilderna förmedlar.

Förundersökningarna i kvarteret Valnötsträdet 2011–2016 har gett en ny arkeologisk förståelse av det medeltida Kalmar. Stadens ekonomiska, politiska och militära betydelse har diskuterats utifrån skriftligt källmaterial. De senaste årens arkeologiska undersökningar har visat hur stadens betydelse kommit till fysiskt uttryck. Det gäller både i form av ett fyndmaterial som i mycket hög grad knyter an till en gemensam nordvästeuropeisk urban materiell kultur och i själva stadsrummet utformning.

Det förtjänar att understrykas att Kalmar utgör ett tidigt exempel på en genomförd köpstad som gestaltas redan från första halvan av 1200-talet. Detta reser nya frågor om idéspridningens vägar och kronologier för urbaniseringen runt Östersjön och om materialisering, formalisering och institutionalisering av de merkantila nätverken.

Del 2. Förundersökningarna 2014–2016 resultatredovisning

Sammanfattning

I samband med arbeten med gestaltning och ombyggnation inom kvarteret Valnötsträdet i Kalmar gamla stad har arkeologer vid Statens historiska museer under mars månad 2014, augusti–september 2015, mars och juni samt september 2016 gjort fem arkeologiska förundersökningar i fastigheten. I det följande är de redovisade som ”Hiss- och dräneringsschakt 2014”, ”Gestaltningssarkeologi 2015”, ”Ledningsdragning 2015” respektive ”Ledningsdragning och gestaltningssarkeologi 2016” samt ”Schakt för väderskydd 2016”, (fig. 36).

Resultaten från dessa förundersökningar har fördjupat och utvecklat det kunskapsläge som skapades genom de undersökningar som gjordes 2011–2013. Sammanfattningsvis uppvisar området ett av det medeltida Skandinaviens mest genomförda, monumentala urbana rum. Inom fastigheten finns också lämningarna efter en tät stenhusbebyggelse som har få paralleller inom nordiskt område.

Undersökningarna har varit av stort värde både som underlag för plan- och gestaltningsarbetet och för förståelsen av Kalmar Gamla Stad. Sammantaget har förundersökningarna 2011–2016 lämnat väsentliga bidrag till den fortsatta forskningen kring den förindustriella urbaniseringen i Östersjöområdet och Norden.

- Trots omfattande raseringsarbeten och plundring av byggnadsmaterial på 1600-talet återstår inom området exceptionellt välbevarade lämningar i form av källare, grundmurar, golv och gatuläggningar liksom lämningar efter kyrkogårdsmark från 1200-talet och framåt.
- Vid förundersökningarna 2015 återexponerades lämningar efter stadens kyrka vilken raserades 1678 och som tidigare tagits fram vid undersökningar 1924. De kommer att ingå i områdets omgestaltning.
- En kyrkogårdsmur äldre än kyrkans utbyggnad på 1430-talet påträffades.
- Sammanlagt sex gravar undersöktes 2015 och två 2014. Samtliga var fragmentariska och skadade till följd av markingrepp under 1900-talet.
- Delar av två större byggnader, som legat ut mot det medeltida torgets norra sida har kunnat undersökas och dokumenteras. Till den ena byggnaden, (G), fanns en rejäl källartrappa som leder ner till en bevarad källare. Den andra byggnaden, (F), har haft tre källarutrymmen.
- Vidare framkom lämningar efter ytterligare fyra källarförsedda byggnader vid ledningsdragning 2016.

- Norr om fd konstmuseet berördes delar av en gårdsplan med ekonomibyggnader av förundersökningen 2014. Gården hör till den större byggnad, (F), som legat ut mot det medeltida torgets nordvästra hörn och som till stora delar dokumenterats genom de olika förundersökningarna.
- En mindre del av det ursprungliga torget finns bevarat. Det har varit brolagt med större fältsten.
- Även om det fyndmaterial som tagits tillvara vid förundersökningarna var omlagrat, styrker det den tidigare konstaterade bilden av en rik materiell kultur med en mycket hög grad av integration i en nordvästeuropeisk kultur under medeltid och tidig modern tid.
- Det finns i området spår efter Kalmarkriget 1611 i form av brandlager, avröjningar och reparationer.
- I ett sent skede av rapportarbete kunde det klarläggas att de omfattande bortgrävningar av äldre lämningar som de tidigare förundersökningarna konstaterat hänför sig till planerna på en yttre befästningslinje i form av bastioner och vallgrav vid 1670-talets början. Tidigare forskning (Olsson 1965:124) har menat att dessa planer inte verkställdes, något som nu fått revideras.
- Delar av området är skadat och fragmenterat som en följd av markingrepp gjorda under 1900-talet, framför allt i anslutning till den befintliga bebyggelsen.

Resultat från arkeologiska undersökningar kan redovisas på flera olika sätt beroende av problemställningar, teori och metod samt lämningarnas karaktär och bevaringsförhållanden. I det följande presenteras resultaten från förundersökningarna 2014, 2015 och 2016 i övergripande kronologiska nivåer vilka innefattar en samling aktiviteter av likartad karaktär inom en sammanhållen rumslig helhet. Detta har en viss oskärpa eftersom de undersökta volymerna varit av begränsad omfattning och det har funnits stabilitet och långa varaktigheter i den rumsliga organisationen.

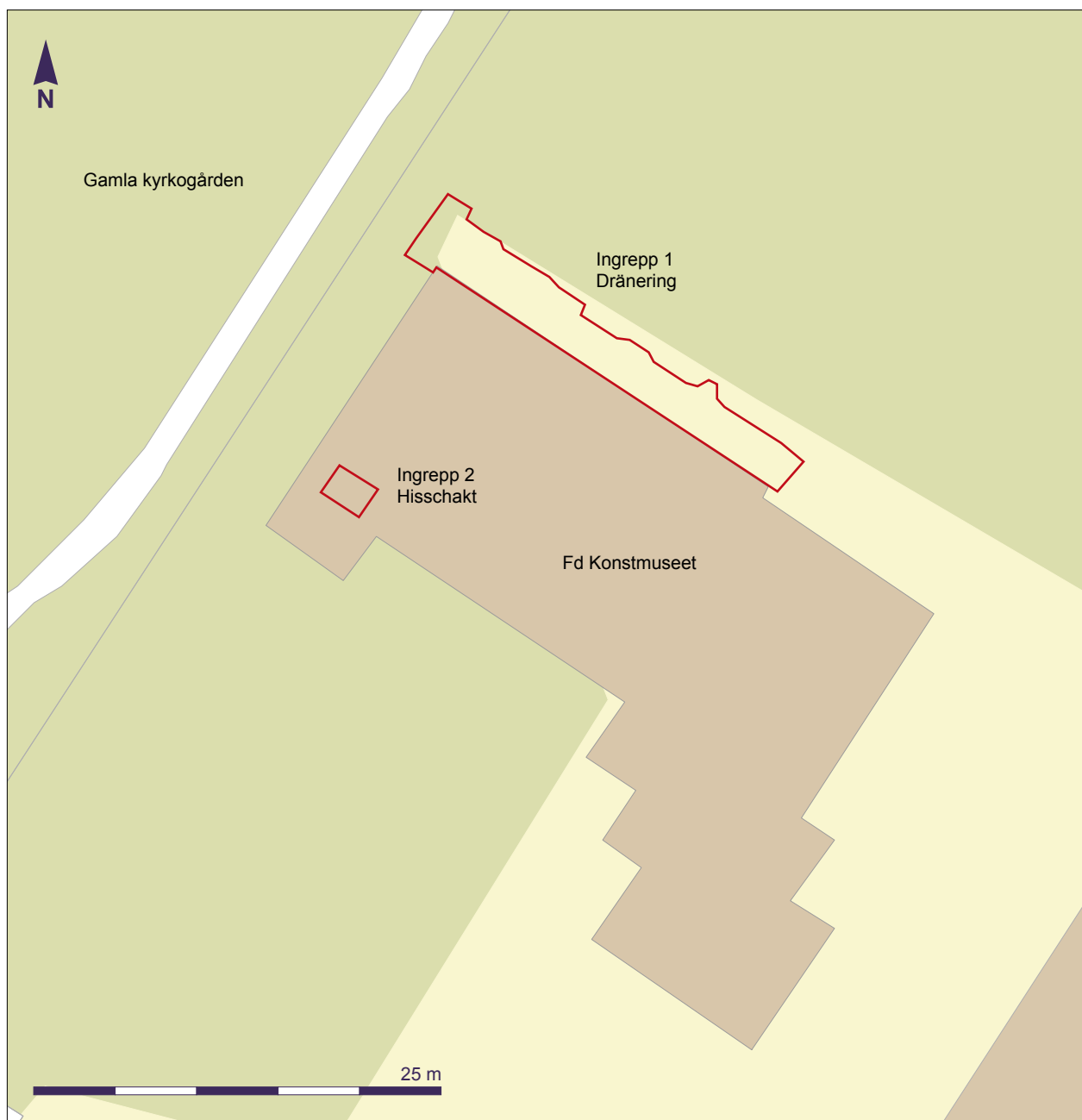
Eftersom vi gjort förundersökningarna antingen med mycket begränsade insatser av bort- och utgrävning, eller i förhållandevis smala ledningsschakt, saknar redovisningen av de äldsta spåren och lämningarna preciserat kronologiskt djup. Det vill säga vi har inga primära, daterande fynd från de äldsta konstruktionerna.

I redovisningarna refererar siffror inom parentes till registrerade stratigrafiska enheter, det vi arkeologer kallar kontexter. Löpnummer fr o m 515 är från förundersökningen 2015 och de med löpnummer från 400 är från 2014. Nummer från och med 615 härrör från förundersökningarna 2016. De kronologiska förhållandena redovisas grafiskt i stratigrafiska relationsscheman, en s k *Harris Matrix*.

I det följande görs en redovisning av respektive förundersökning i detalj enligt de anvisningar som finns från Riksantikvarieämbetet och i Länsstyrelsens förfrågningsunderlag. Framställningen följer dock inte helt och hållet ordningen för de olika förundersökningarna, då samma byggnad (byggnad F) dokumenterats i omgångar vid fyra av dem. Även om huvuddelen framkom vid förundersökningen 2016 redovisas byggnad F som helhet under ”3. Ledningsdragning 2015”.

Figur 36. Utbredning och läge för de fem arkeologiska förundersökningarna 2014 och 2016 som redovisas i rapporten. Skala 1:400.

Figur 37. Plan som visar lägena för "ingrepp 1", schakt för dränering längs med fd konstmuseets norra långsida respektive "ingrepp 2", hisschakt 2014. Skala 1:400.

1. Hiss- och dräneringsschakt 2014

Ombyggnationerna av fd Konstmuseet till bostäder innebar bland annat att en ny hiss installerades och att en hiss byggdes om. Det senare innebar en fördjupning av befintligt hiss-schakt. Det konstaterades att området för detta hiss-schakt var urschaktat i samband med att byggnaden uppförts, varför det inte var aktuellt med undersökning. Vidare behövdes ett schakt för att lägga ny fuktisolering längs med byggnadens norra fasad och fem meter längs den västra sidan, ut mot gamla kyrkogården. Längden på schaktet längs den norra sidan var ca 40 m med ett planerat djup till ca 3 m och en bredd på ca 1,2–1,5 m i botten. Med hänsyn tagen till rådande arbetsmiljöföreskrifter rörande släntning skulle schaktet komma att bli ca 3 m brett i sin övre del. Det krävdes alltså arkeologiska insatser.

Då det aktuella området möjligen berörde stadskyrkans nordöstra hörn samt lämningar efter bebyggelsen på det medeltida torgets norra sida angav Länsstyrelsen i förfrågningsunderlag att ambitionsnivån för förundersökningen skulle vara hög.

1.1 Frågor och genomförande

Förundersökningen syftade till att skapa ett fördjupat kunskaps-, planerings- och beslutsunderlag för Länsstyrelsens fortsatta handläggning och att skapa ytterligare arkeologiskt underlag för arbetet med kunskapsuppbyggnad och vetenskaplig fördjupning rörande områdets gestaltning avseende byggnadstekniker, materialval och dimensioner, relationer mellan torg-/gatumark, stadskyrkan och bebyggelsemönster samt om förändringar avseende tillgänglighet.

De planerade arbetena bestod av två delar, kallade ”ingrepp 1 och 2” med sinsemellan något olika förutsättningar och karaktär, vilket också återspeglades i frågeställningar och metodval (fig. 37).

Undersökningen av ”ingrepp 2”, hiss-schaktet, genomfördes under perioden 17–20 mars 2014 och medan ”ingrepp 1” undersöktes 24–31 mars.

1.1.1 Ingrepp 1, schakt för dränering

Västra delen av schaktet bedömdes kunna beröra Storkyrkans högkor. Grunderna till detta togs delvis fram vid Sven Rosmans undersökningar 1924. I dag går en stor avloppskulvert mellan fd konstmuseets västra sida och gamla kyrkogården varför det fanns anledning att misstänka omfattande skador på kyrkolämningarna. Insatserna här inriktades främst mot att dokumentera tidigare ingrepp. Det bedömdes dock inte helt uteslutet att det skulle kunna finnas kvarlämnade konstruktionselement efter koret.

Schaktningen längs med byggnadens nordsida berörde områden där arkeologisk information saknades. Ytorna närmast huskroppen antogs att i viss mån beröra frischakt för byggnaden, men som kunde antas vara av begränsad utbredning (fig. 38). Vidare visade en

Figur 38. Översikt över dräneringsschaktet längs med fd konstmuseets norra sida, "ingrepp 1".

jämförelse mellan de nivåkarteringar som gjordes inför byggnadens uppförande 1905 och dagens nivåer att man grävt bort en del material runt det nordvästra hushörnet i samband med byggnationen. Mellan 0,2 och 0,6 m av de övre materialen förefaller att ha grävts bort, något som är synligt som en slänt mot Biblioteksparken.

Det kunde dock förväntas information rörande bebyggelsens utbredning – närvaro/frånvaro av byggnadslämningar, samt lämningar som kunde ge information om av Norreportsgatans riktning och anslutning till det medeltida torget. Vidare kunde det, i schaktets södra delar, förväntas spår efter den stallbyggnad som hörde till länslasarettet innan uppförandet av den norra paviljongen/fd konstmuseet 1905–1907.

Det kunde heller inte uteslutas att det i schaktets nordvästligaste del skulle finnas gravar från gamla kyrkogårdens yngsta fas.

1.1.2 Ingrepp 2, hisschakt

Schaktet låg inne i det fd Konstmuseets sydvästra del och tangerade den södra delen av Martin Olssons rekonstruktion av Storkyrkans högkor (Olsson 1974). Schaktet låg också i den norra förlängningen av byggnad F (se nedan). Eftersom byggnad F uppförts före det att Storkyrkan förlängdes med kor och högkor under loppet av 1430-talet ansågs det vara av avgörande betydelse för förståelsen av områdets rumsliga och politiska organisation att utröna huruvida byggnaden fortsatte i nordlig riktning och i sådana fall om delar av byggnaden

Figur 39. Den västra sektionen från "ingrepp 2", hisschaktet inne i det fd konstmuseet.

revs i samband med kyrkans förlängning eller om kyrkobyggnaden fått anpassas efter den äldre bebyggelsen.

Det kunde inte heller uteslutas att det skulle finnas gravar även i detta schakt (fig. 39).

1.1.3 Genomförande

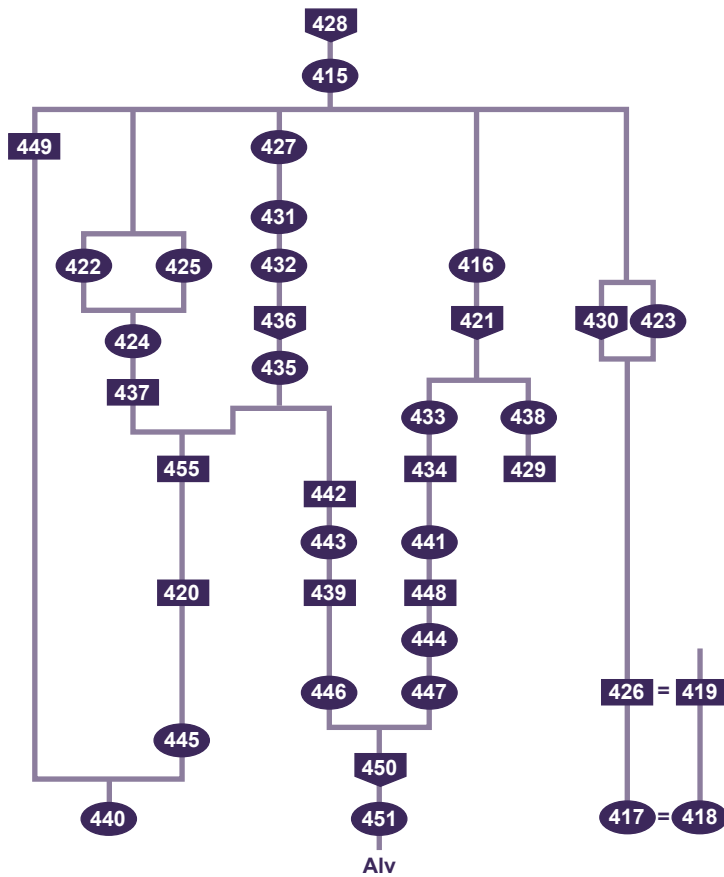
Ingreppen hade olika förutsättningar och karaktär, vilket innebar att de metodiska angreppssätten skilde sig något åt. För dräneringsarbetena, "ingrepp 1", inleddes schaktningen med grävmaskin ned till bevarade lämningar, varefter handgrävning och dokumentation påbörjades. Grävmaskin kom sedan att användas vid några tillfällen som komplement till handgrävningen. Vid undersökningen av "ingrepp 1" deltog som mest fyra arkeologer.

För det invändiga hisschaktet, "ingrepp 2", hade först modernt byggnads- och fyllnadsmaterial avlägsnats med hjälp av en mindre grävmaskin. Därefter handgrävde två arkeologer ytan ned till orörd nivå.

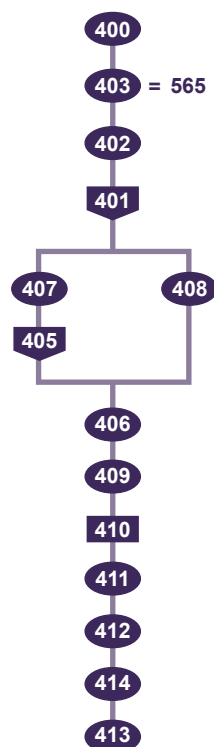
1.1.4 Källkritiska aspekter

Merparten av de arkeologiska resultaten kommer från dräneringsschaktet, "ingrepp 1". Detta schakts yta var ca 81 m². Ett mindre schakt om ca 5 m² grävdes även utmed fd konstmuseets nordvästra sida. Exploateringsområdet var här sammanlagt ca 15 m². Det saknades emellertid bevarade äldre lämningar här (se nedan).

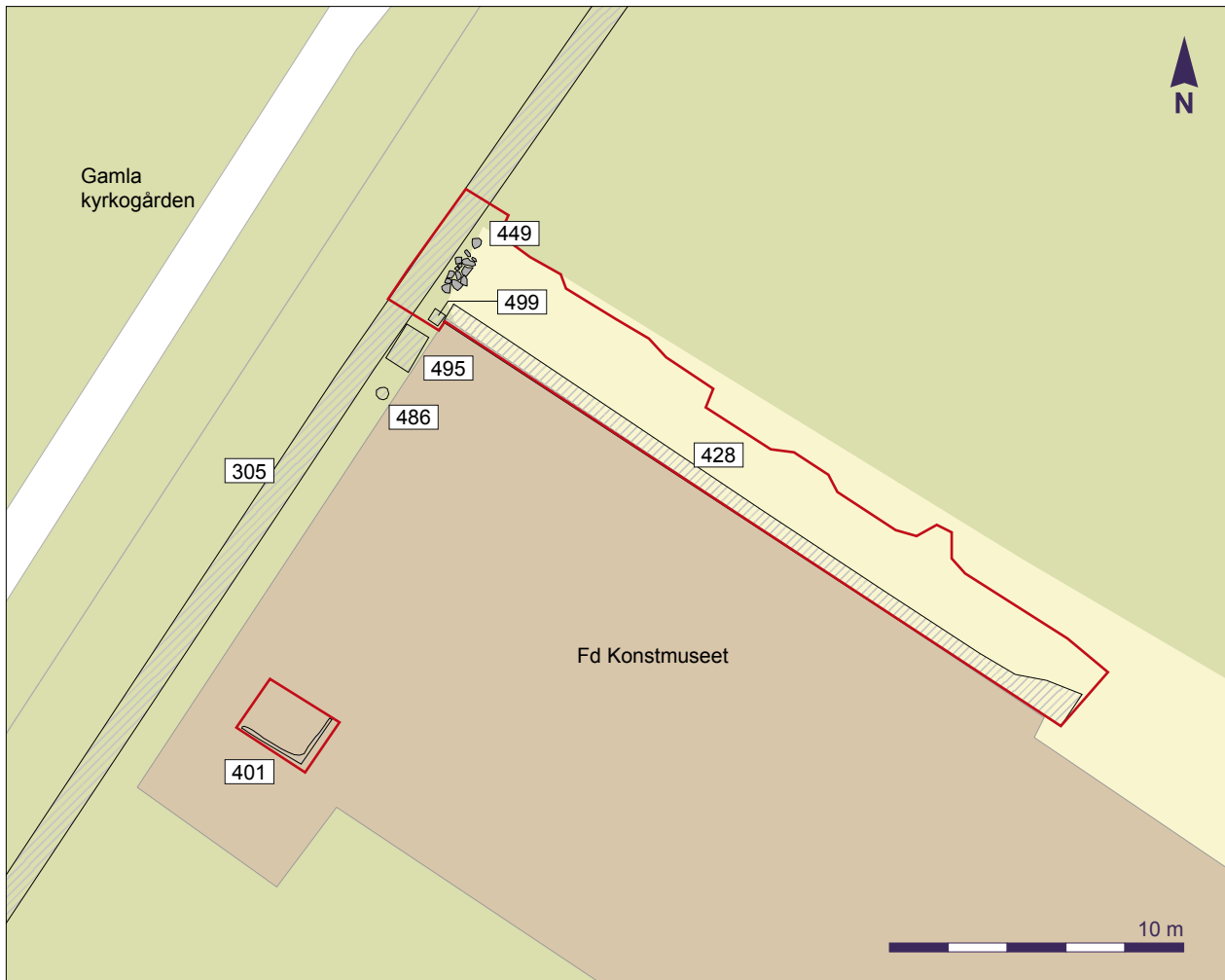

Figur 40. Stratigrafiskt relationsschema över de arkeologiska lämningarna i "ingrepp 1", dräneringsschaktet 2014.

Figur 41. Stratigrafiskt relationsschema över de arkeologiska lämningarna i "ingrepp 2", hisschaktet 2014.

Figur 42. Plan över lämningar och ingrepp från 1900-talet längs fd konstmuseets norra och västra sida. På planen finns även grunden 449 till den yngsta kyrkogårdsmuren. Skala 1:250.

Hisschaktet, ”ingrepp 2”, blev ca 5 m² stort. I största möjliga mån har resultaten från detta schakt relaterats till lämningarna i dräneringsschaktet.

1.2 Lämningar och ingrepp från 1900-talet

De flesta av de yngre ingrepp som fanns inom undersökningsområdet var relaterade till uppförandet och användandet av den norra lasarettspaviljongen, sedermera konstmuseum, numera ombyggt till bostäder (fig. 42).

Utmed dräneringsschaktets södra sida fanns ett frischakt, (428), grävt i samband med lasarettbyggnadens ombyggnad till bibliotek på 1940-talet då det gjordes en källare ämnad som bokmagasin. Utmed botten på schaktet fanns en rörledning, en äldre dränering. Det ca 25 m långa schaktet var ca 1 m brett och 1 m djupt, inom vilket samtliga äldre lämningar var bortgrävda.

I västra kanten av schaktet fanns en dagvattenbrunn, (499).

Dräneringsschaktet avslutades i väster av en sydväst-nordostligt orienterad kulvert (503), som är nedgrävd utmed byggandens västra sida (jfr 7.1, nedan).

Området väster om huset hade sänkts i samband med att byggnaden uppfördes (529, se 2.2.2, nedan) och i norra delen fanns också ett gjutet schakt med en lucka (495) och en mindre brunn (486).

Hisschaktets översta del utgjordes av ett grusigt raserings-/byggnadslager med tegel (400) som utgjort underlag för gjutning av golvet. Det överlagrade grundmuren för det befintliga huset (403=565). Grundmuren kunde följas utmed schaktets södra och östra vägg. Muren var uppbyggd av tillhuggna stenar som placerats i en nedgrävning (401), som var ca 0,1 m bredare än grunden. Nedgrävningen hade en grusfyllning (402). I samband med husets uppförande hade en äldre sten (404) rubbats, vilken möjligen ingått i den äldre kyrkogårdsmuren (se nedan).

1.3 De tidigaste aktiviteterna på 1200-talet – stenläggningar och markytor

I dräneringsschaktets västra del fanns en ”knadderyta” (440) av mindre stenar, vilken tolkats som en äldre markyta. Stenarna låg direkt på undergrunden och hade en bevarad yta om drygt 2×4 m. Ett mindre parti av markytan fanns också bevarat ca 3 m åt nordost (451). De båda stenläggningarna var söndergrävda av en större grop (450), se nedan. Delar av markytan 440 täcktes av ett tunt humöst, grusinblandat, sandlager (445), vilket tolkats som utfyllnad, fig. 43.

Dräneringsschaktets östra del innehöll två områden med större stenar (417, 418, fig. 44), som kan ha anlagts samtidigt med lämningarna i schaktets västra del, 440 och 451 (jfr 573, 574, se 3.5, nedan). De har däremot haft en längre brukningstid. Stenarnas funktion var oklar. De påminde till karaktären om stenläggningen 410 i hisschaktet, men denna stenläggning kan möjligen ha varit något yngre.

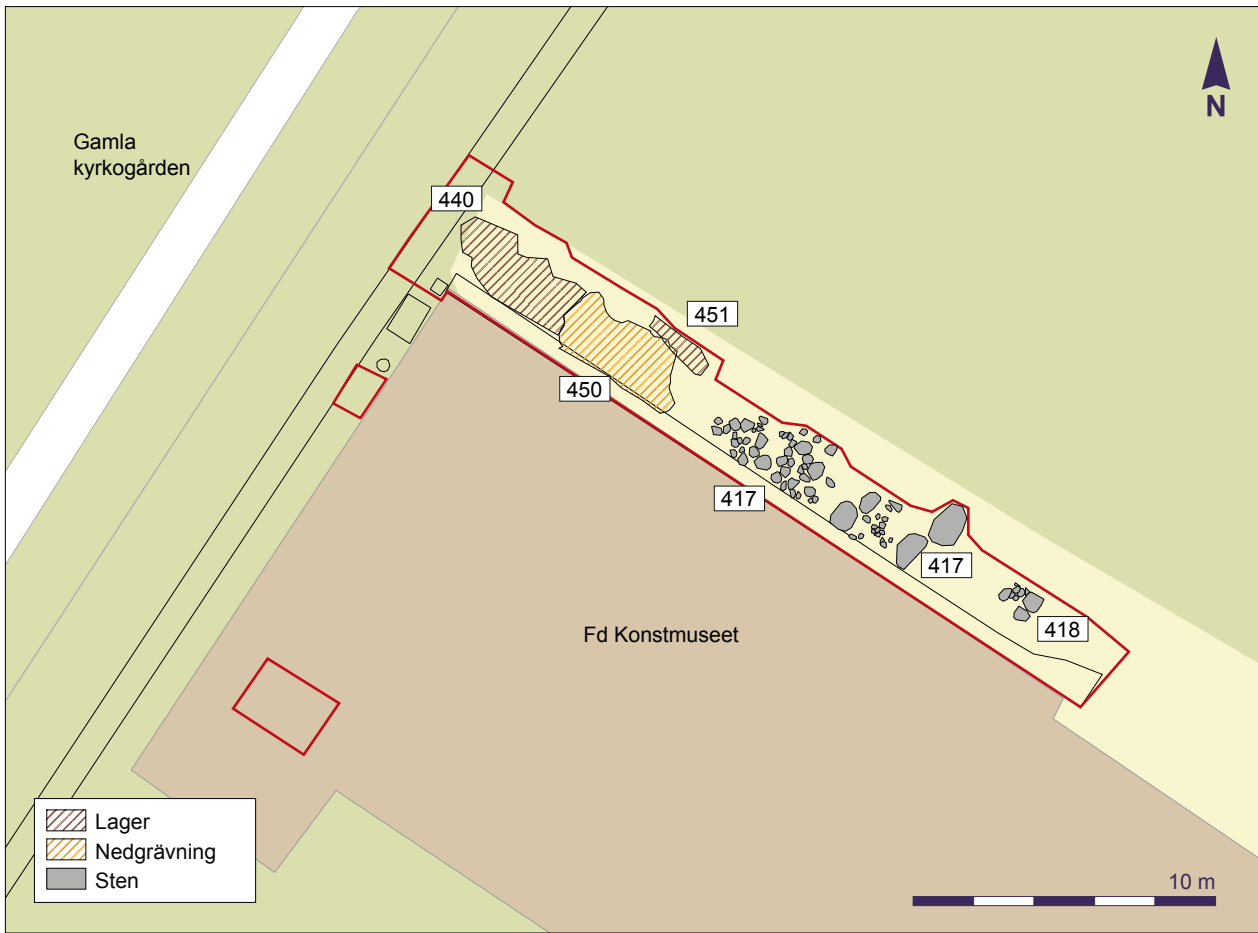
Stenläggningen/stenpackningen 417 hade en nästan 8 m lång utbredning i dräneringsschaktet. Det östligaste partiet bestod av större stenar, där de största var ca 1×1,4 m. Mindre stenar hade lagts ut mellan de större i denna del. Det västra partiet av stenpackningen innehöll betydligt mindre stenar, och denna del gav ett mer vällagt intryck. Det var svårt att avgöra vilken riktning konstruktionen hade. Möjligen rörde det sig om flera gator som förgrenat sig strax utanför schaktet, men det kan inte uteslutas att de större stenarna ingått i stensyllar/grunder (jfr fig. 43).

Stenpackningen/stenläggningen 418, som fanns ca 2,5 m öster om föregående konstruktion bestod också av fältsten i varierande storlek. En stenpackning av mindre stenar låg mellan de båda större och här fanns även en grusig fyllning. Stenarna fanns inom en endast ca 1×1,3 m stor yta. Konstruktionen tolkades som en möjlig del av en stensyll/grund, och kan ha ingått i samma kontext som 417.

I hisschaktets botten dokumenterades ett sandigt lager med mindre stenar (413), vilket möjligen motsvarar 440 och 451. Markytan täcktes i sin tur av flera nivåer, se nedan. Den närmast överlagrande stenpackningen, 414, kan möjligen ha motsvarat 417 och 418 i dräneringsschaktet. Stenpackningen bestod av ett varierat stenmaterial. De största stenarna var ca 1,7×0,8 m stora, medan de mindre stenarna var ca 0,2×0,2.

Dateringen av de stratigrafiskt äldsta lämningarna bygger på keramikskärvor. I utfyllnaden 445 på ”knadderytan” 440 påträffades en skärva rödgods från ett kärl framställt i Holland/Belgien, med ett dateringsspann till perioden 1150–1350 (fnr. 717). Det påträffades

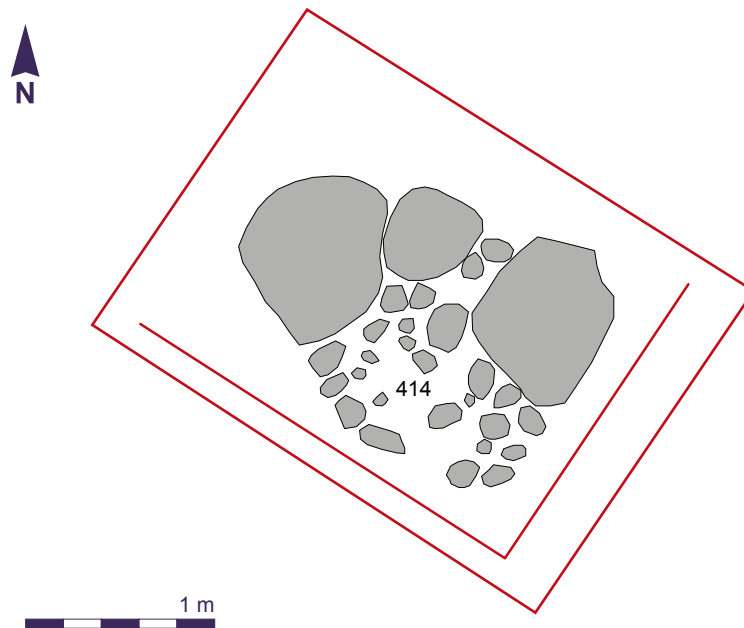

Figur 43. Plan över lämningar i dräneringsschaktet längs med fd konstmuseets norra sida förda till 1200-talet. Skala 1:250.

Figur 44. Stenläggning 417.

Figur 45. Plan över den äldsta stenläggningen 414, i hisschaktet. Skala 1:40.

inga fynd i anslutning till stenläggningarna/stenpackningarna 417 och 418 i öster. I sanden 419, vilken överlagrade 418, fanns en skärva av en trebensgryta i reduktionsbränt gods, vilken bedömts vara från perioden ca 1175–1350 (fnr. 742). Lagret kan emellertid ha deponerats under en senare fas.

Flera keramikskärvor påträffades i den äldsta markytan (413) i hisschaktet. Merparten av skärvorna härrör från krus i protostengods med tysk proveniens (fnr. 423–426) med en datering ca 1250–1400. Lagret innehöll även skärvor av yngre reduktionsbränt gods, daterade till ca 1175–1350 (fnr. 722) och en skärva från en kanna i äldre glaserat rödgods (fnr. 727), daterad till ca 1200–1400.

Sammantaget ger keramiken ger en bild av att lämningarna var i bruk tidigast under 1200-tal.

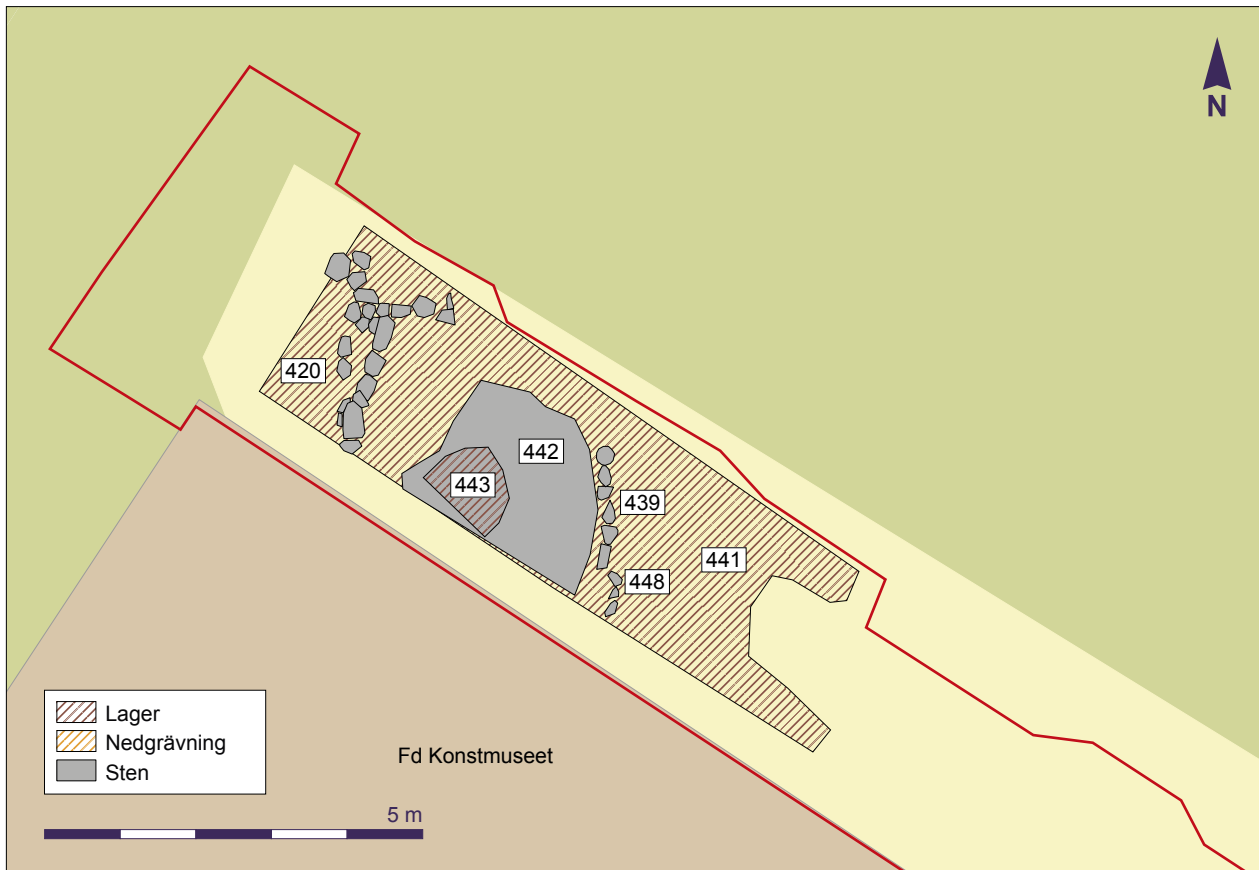
Markytan 440, 451, 445, genomgrävdes troligen på 1200-talet av en ca 2,3×4,7 m stor grop (451). Gropens funktion är oklar. I ett av fyllnadslagren (447) påträffades skärvor från en äldre rödgodskanna, vilken daterats till ca 1200–1400 (fnr. 717).

1.4 Tomterna under 1200–1500-talet

1.4.1 Den första bebyggelsen – 1200/1300-tal

I dräneringsschaktets västra del dokumenterades lämningar efter en byggnad (byggnad K). Inledningsvis fylldes gropen 450 med några sandiga lager (444, 446, 447). De hade möjligen fungerat som markyta en period innan byggnad K uppfördes. Byggnaden har varit orienterad i nord-sydlig riktning, men var vid undersökningstillfället kraftigt skadad. Nordöstra och södra delen saknades. Dess framrensade bredd var ca 3,7 m, vilket också var ursprungsbredden. Byggnadens kvarvarande längd uppgick till ca 2,5 m och den hade således haft en fortsatt utbredning åt söder, på platsen för fd konstmuseet (fig. 46).

Byggnadens västra del (420) utgjordes av obearbetad fältsten, lagda i ett till två skift. Stenarna var ca 0,15–0,40 m stora och lagda

Figur 46. Plan över lämningarna efter byggnad K. Skala 1:100.

som kallmur. Grundens höjd var som mest ca 0,3 m. Den östra väggen var inte lika välbevarad, utan här fanns en enkel syllstensrad av något mindre fältsten (439, 448). Husets väggar har troligen utgjorts av liggande timmer. Den norra stenen i syllstensraden utgjordes av en rund slip-/malstensöverlöpande med kvadratisk mitthål (fig. 47).

I byggnad K fanns tunna grusiga lager (441, 443), som bl a innehöll träkol, aska och djurben. Lagren kan tolkas som rester efter användning, både som golv och markyta kring huset. I 441 låg en bearbetad kalksten med bildmotiv (fig. 48). Den hade en kvadratisk form och sidan ca 0,5 m. Två av sidorna förefaller vara relativt intakta.

Den återstående bilden består av en blomma(?), omgiven av en cirkel. På ovasidan syns en sköld(?) och på högra sidan om blomman kan en liknande figur skönjas.

Stenen var sliten på den utsmyckade sidan och dess ursprungsfunktion är osäker. Möjligtvis är den en del av en gravhäll eller en utsmyckning i en stenbyggnad. Kanhända har den i ett sekundärt skede haft en funktion som golv/gårdsbeläggning.

Lager 441 och 443 överlagrades av en stenpackning/stenläggning (442) av mindre fältsten med en samlad utbredning på ca 1×1 m. Mellan stenarna fanns ett sotsvart och askblandat lager. Konstruktionen tolkades som en eldstad. Eldstaden fanns i byggnadens mitt men behöver inte funnits där från första början.

Troligtvis har den genomgrävda markytan i väster (445) varit i bruk även under den här perioden, möjligen som golvyta i byggnad K. Detsamma gäller sannolikt för stenpackningarna/stenläggning-

Figur 47. Den slipsten som återanvänts i grunden 420 till byggnad K.

arna i öster (417 och 418) vilka överlagrades av ett grusigt lager (426) respektive ett sandigt lager (419), var tillkomst i tid var osäker.

De undersökta stenpackningarna/stenläggningarna i hisschaktet har också varit i bruk under detta skede. Det är dock svårt att relatera dem kronologiskt till lämningarna i dräneringsschaktet. Ovan har det diskuterats när stenpackningen 414 i hisschaktet kom på plats. Dessa stenar överlagrades först i sydöstra hörnet av ett grusigt lager med stenar (412). Därefter hade ett likartat lager, som täckte hela den undersökta ytan om 5 m², lagts ut (411). Den senare hade karaktären som "knadderyta", men bägge lagren tolkades som bärlager/utjämnning till stenläggningen 410 vilka bestod av ca 0,2×0,3 m stora stenar, varav några lagts på högkant. Konstruktionen hade skadats i senare tid (se nedan). De senast beskrivna lämningarna var säkerligen också i bruk under nästa skede (se nedan).

Keramikmaterialet i 441 och 443 var blandat. Här finns skärvor av äldre glaserat rödgods (fnr. 714 och 735), yngre reduktionsbränt gods (fnr. 715 och 736), protostengods (fnr. 737) och paffrath (fnr. 716). De föreslagna dateringarna ger en spännvidd från ca 1175 till 1400, med en svag tyngdpunkt kring 1300-talet.

1.4.2 Ugnar och ombyggnationer – 1300-tal

Perioden karaktäriseras av att den ovan beskrivna byggnad K görs om och att ugnar/spisar anläggs på denna del av tomten. De senare byggs om under ett efterföljande skede (fig. 49).

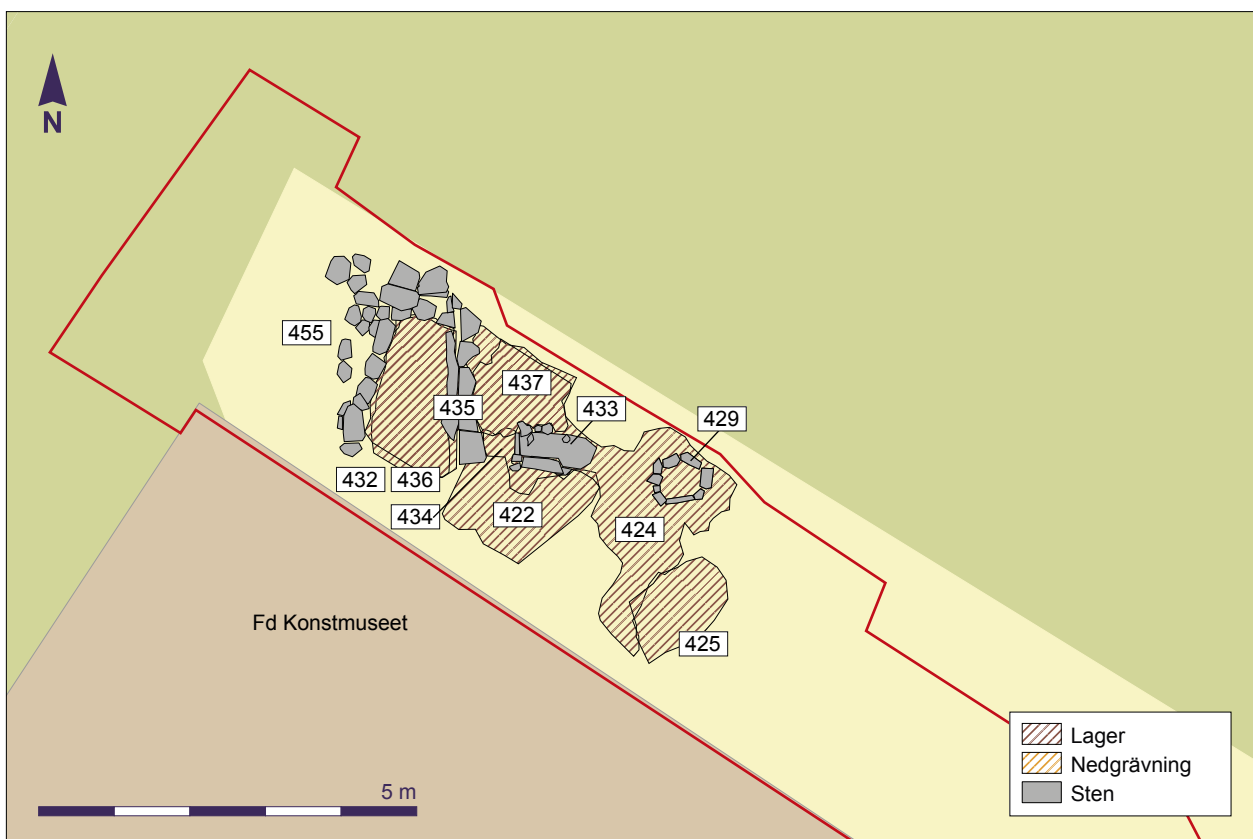
Figur 48. Den bearbetade och dekorerade kalksten som låg i lager 441.

Den ovan beskrivna stenpackningen/stenläggningen (442), som utgjort fundamentet för en eldstad, överlagrades stratigrafiskt i öster av nya ugnar/eldstäder och i väster av förändringarna i anslutning till byggnad K. Här uppfördes en grundmur (455) om 2,5 m, som i väster anslöt till den äldre grundmuren 420. Den nya grunden bestod av grovt tillhuggna kalkstenar, murade i kalkbruk till två skift med en bevarad höjd på ca 0,3 m. Stenarna var ca 0,3–0,4 m stora. Kalkbruket hade i samband med murningen smetats ut över det äldre 445. Inne i byggnaden fanns kalkbruk (435), som kan ha utgjort rester av ett golv.

Den nya byggnaden utgjordes således i väster av den äldre grundmuren 420 och den nya grundmuren 455, med den sammanlagda utbredningen ca 2×2,5 m. Byggnaden har sannolikt inte haft någon ytterligare utbredning söderut i detta skede. Det invändiga ”rummet” fick en yta på knappt 2×2 m. Detta tyder på att byggnaden nu bör ha varit något enklare, som t ex ett skjul eller en källare ovan mark.

Två ugnar uppfördes samtidigt strax öster om byggnaden.

Den närmaste konstruktionen (434) låg endast en halvmeter öster om byggnad K. Ugnen var uppbyggd av obearbetad fältsten, kalksten och tegel och var ca 0,7×0,8 m stor. Öppningen var mot öster och ca 0,4 m bred. Ugnskonstruktionen hade stående kalkstenar i framför allt södra och västra delen. Stående tegel fanns i söder, medan fältstenen företrädesvis var på norra sidan. Ugnen var fodrad med lera och på sydsidan fanns en koncentration som möjligen utgjort spår efter en nedrasad överbyggnad.

Figur 49. Spår och lämningar förda till 1300-talet. Skala 1:100.

Det fanns tydliga spår efter användning i form av sot, aska och träkol (433). Åtminstone fyra tydliga horisonter av omväxlande aska, kol och sot kunde skönjas inne i ugnen och i ett område österut. Lagren var sammanlagt ca 0,1 m tjocka och låg direkt på underliggande kulturlager.

Den andra ugnen (429) låg en dryg meter österut. Den hade en närmast rund form om ca 0,6×0,8 m och bestod till största delen av en enkel rad med fältsten, men med en större kalksten mot sydost (fig. 50). Denna indikerade troligen ugnens öppning, som varit knappt 0,4 m bred. Samtliga stenar var brända på ovansidan. I ugnen fanns en lager med aska, sot och träkol (438).

Möjligen hade det gjorts en avröjning (436) av kalkbruksgolvet 435 inne i byggnad K i väster i samband med ombyggnationerna av ugnsområdet. Ett tunt humöst sandlager med mycket fiskben (432) hade avsatts inne i byggnaden, upp mot kalkstenarna i muren 455.

I ett senare skede lades en beläggning av stenar och tegelflis (437), vilka fogats med lera (424). Stenpackningen låg mellan byggnad K och ugnen 434 (fig. 51). Den ca 1,2×1,5 m stora stenpackningen innehöll sten av något varierande storlek. Ytan var relativt ojämn och hade en liten försänkning i den östra delen. Stenarna låg tätt packade i upp till tre skift. Karaktären tydde på att packningen lagd vid ett och samma tillfälle.

Två lager som hörde till användningen av området efter förändringen fanns söder om stenpackning 437. Lagren tolkades tillhöra ugnarnas yngsta skede och möjligen hade byggnad K nu tagits ur

Figur 50. Den lilla ugnen 429 strax öster om byggnad K.

Figur 51. Stenpackningen 437 som låg mellan den ombyggda byggnad K och ugnen 434.

Tabell II. I tabellen har materialet (det som inte är förkolnade fröer och frukter) kvantifierats enligt en grov relativ skala om 1–3 punkter, där 1 punkt innebär förekomst av enstaka (ca 1–5) fragment i hela provet. 2 punkter innebär att materialet är vanligt – att det i stort sett hittas i alla genomletningar av de subsamlingar som görs. 3 punkter innebär att materialet är så vanligt att de kan sägas vara ett av de dominerande materialen i provet och man hittar det var man än tittar. Siffrorna för makrofossil anger antalet räknade fröer/frukter. Allt frömateriale som presenteras i tabellen är förkolnat.

Valnötsträdet 8, kontext 422	Volym/I 1,7	
Vedartade växter	Träkol	•••
Örtartad växtfragment	Förkolnade stamdelar ört	•
Animaliska matrester	Benfragment (däggdjur/fågel)	••
	Brända ben (däggdjur/fågel)	••
	Brända ben (fisk)	
	Fiskben/-fjäll	•••
Övrigt	Smidesloppa	•
	Tegelfragment	••
	Kalkbruk	••
Förkolnad frukt/frö		
Havre (ospec.)	Avena spp.	1
Råg	Secale cereale	1

bruk. Det västra sandlagret, (422), innehöll rikligt med träkol och djurben. Det hade karaktären av köks- och avfallslager och tunnade ut mot söder och öster. Det östra lagret (425) hade inte samma kökskaraktär och mindre träkolsinnehåll.

Stenpackningarna/stenläggningarna i hisschaktet har beskrivits ovan, i föregående skede.

Paleoekologen Jens Heimdahl, SHMM, har gjort makroskopisk analys av innehållet från avfallslagret 422 (tabell II). Analysen visar att materialet i lagret utgörs av rikliga mängder köksavfall i form av fiskrester (abborre och strömming), brända och obrända ben och ett par förkolnade sädeskorn – råg och havre. Därtill kommer fragment av tegel och kalkbruk. Heimdahls slutsats är att innehållet visar på en sammansättning som är karaktäristisk för spisar som använts till matlagning. Råg och havre förekommer endast som enstaka kärnor, men rågen är karaktärssäd för den Svenska östkusten från 1400-talet och framåt, efter det att den finska knäckebröds-kulturen slagit igenom. Både råg och havre användes främst som brödsäd under denna tid och det är möjligt att en del av spisen fungerat som bakugn.

Heimdahl kunde vidare visa att lagret innehöll en smidesloppa, vilket tolkas som att spisen tillfälligtvis brukats för smide, men det är uppenbart att detta inte varit dess huvudsyfte. Däremot kan det tolkas som att spisen låg i ett hus som inte i första hand fungerat som bostad, utan kanske i ett grovkök i ett uthus där denna typ av blandade verksamhet är lättare att föreställa sig.

Fynden från det här skedet var också relativt sparsamma. Inne i byggnad K (435) låg en skärva av äldre rödgods, tillverkat i Flandern 1200–1400 (fnr. 712). I aktivitetslagret 425 kom skärvor från en trefotsgröta i yngre reduktionsbränt gods, daterad till ca 1175–1350 (fnr. 754). Här fanns även en skärva äldre rödgods, troligen skandinaviskt, med en föreslagen datering till ca 1200–1400 (fnr. 755). I 422 låg två

svarlika skärvor, som i ovanstående kontext. Det var dels en skärva yngre reduktionsbränt gods (ca 1175–1350, fnr. 756) och en hänkel i äldre glaserat rödgods (ca 1200–1400, fnr. 757).

Övriga fynd utgörs i stort av enstaka anonyma järnföremål, undantaget ett beslag i kopparlegering, som påträffades i den östra ugnens aktivitetslager (fnr. 738).

1.5 Området efter bebyggelsen – senmedeltid och 1600-tal

1.5.1 Raseringsspår

I dräneringsschaktet var det möjligt att dokumentera rester av bebyggelsens rasering (fig. 52). Byggnad K täcktes av ett decimetertjockt raseringslager, (431), som innehöll större och mindre lerfläckar. Här fanns även inslag av större sandpartier och ett antal större stenar. Lagret föreföll varvigt och lite omrört med inslag av mörkare humös sand som innehöll djurben. I övrigt gjordes inga föremålsfynd. Det överlagrades av en sandutfyllnad som innehöll matavfall med inblandning av rasering i form av kalkbruk och enstaka tegelfragment, (427). Lagret innehöll medeltida keramik i form av yngre reduktionsbränt gods (fnr. 754), daterad till ca 1175–1300 och protostengods (fnr. 719) daterad till 1250–1400. I lager 427 påträffades även en välbevarad kniv med benskäft (fnr. 797), samt glas och kritpipskäft. Det senare behöver inte utesluta att destruktions skett under medeltiden, utan möjligen att viss omrörning skett senare.

Längre österut i schaktet fanns två nedgrävningar. 421 var relativt grund och kan ha utgjort en del av en större konstruktion. I botten fanns en större, markfast, sten. Möjligen hade en annan sten legat i gropan. 421 hade en sandfyllning (416), vilken innehöll en glasbit. Nedgrävningen 430, som låg drygt 2,5 m österut, var större och djupare än föregående. Även denna konstruktion bedömdes i fält kunna innehållit sten. Nedgrävningen var delvis fylld med det omlagrade kulturlagret 415.

De ovan beskrivna stenarna 417 och utfyllnaden 426 täcktes delvis av ytterligare en utfyllnad, vilken möjligen också kan föras till detta skede.

Möjligen har stenläggningen 410 i hisschaktet fortsatt varit i bruk under detta skede.

Dateringen av detta skede är otydlig, merparten av det i sig sparsamma fyndmaterialet pekar mot medeltid, även om vissa yngre inslag finns.

1.5.2 Omrörda kulturlager

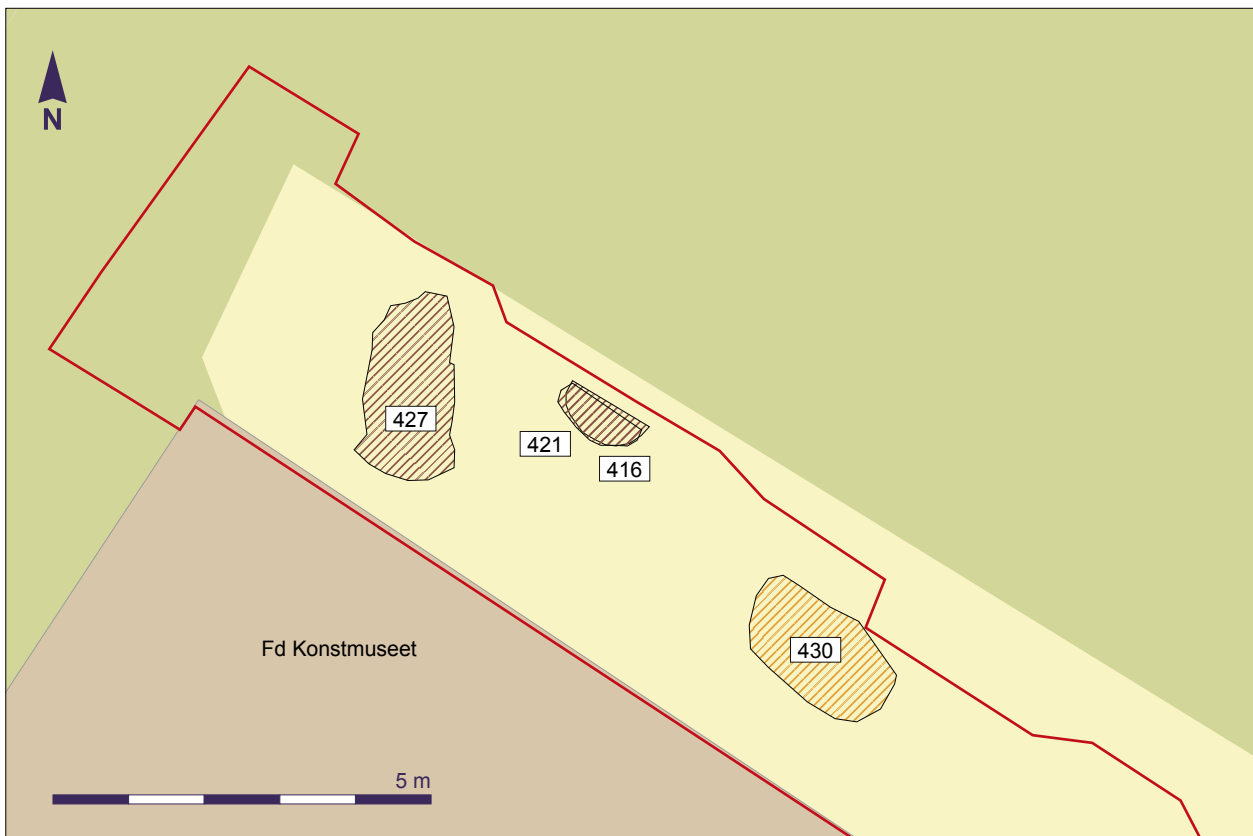
Utmed större delen av schaktet fanns ett omrört kulturlager (415). Det grusiga lagret innehöll brand- och raseringsrester samt mycket djurben.

Lagret innehöll framför allt keramik. Det rör sig om yngre reduktionsbränt gods (ca 1175–1350), protostengods (ca 1250–1400), äldre glaserat rödgods (ca 1200–1400) och yngre glaserat rödgods (ca 1550–1560).

Bland övriga fynd märks tre bronsföremål (fnr. 786–788), ett sågat ben (fnr. 765), samt två mynt. Det ena är präglat under Karl XIV Johans regering (fnr. 768) och det andra är från 1956 (fnr. 769).

I hisschaktet konstaterades att stenläggningen 410 hade skadats. Ett tiotal stenar (409) i schaktets nordvästra del tolkades som en omrörd del av den tidigare stenläggningen. Stenarna täcktes av ett

Figur 52 Senmedeltida och eftermedeltida raseringspår i dräneringsschaktet norr om fd Konstmuseet. Skala 1:100.

omrört kulturlager med mycket brandmaterial och djurben (406). Lagret hade troligen delvis tillkommit under medeltid, men blandats omkring under 1600-talet. Destruktionslagret innehöll medeltida keramik, bland annat en skärva pingsdorf (fnr. 761) och skärvor av paffrathgods (fnr. 759). Båda typerna tillhör övergången mellan 1100- och 1200-tal, men här fanns även en skärva yngre rödgods (fnr. 744) som daterats till ca 1700–1850, vilket visar på en påverkan från tiden efter stadsflytten. Högst sannolikt har detta skett i samband med markarbetena inför uppförandet av fd konstmuseet, (528, 529, nedan).

1.6 Kyrkogården – 1600-1800-tal

1.6.1 Gravar

Vid förundersökningen 2014 påträffades två gravar. En gravnedgrävning (452) dokumenterades i dräneringsschaktets nordvästra hörn. Endast ca 0,5×0,5 m av nedgrävningen rensades fram i plan och det kunde konstateras att den var anlagd efter det att grundmuren 449 uppförts (se nedan). Skelettet rensades inte fram och graven lämnades orörd.

Resterna efter den andra graven, (405), fanns i hisschaktets sydöstra hörn. Graven var grävd igenom det omblandade kulturlagret 406. Den skadade nedgrävningen innehöll en sydväst-nordostligt orienterad begravning (407). Graven var skadad av nedgrävningen för den befintliga byggnaden (401). Endast skelettets nedre delar, från

Figur 53. Graven 405 som påträffades i hisschaktet i fd konstmuseet hade skadats när byggnaden uppfördes i början av 1900-talet.

bäckenet och neråt, återstod att samla in och undersöka (fig. 53). Den osteologiska analysen har gjorts av Caroline Ahlström Arcini, SHMM.

Formen på vinkeln mellan sittbenet och tarmbenet (*incisura ischiadica major*) ger kriteriet 0 medan vinkeln på främre bäckenfogon pubissymfyosen ger +2. Bedömningen är därför att den gravlagde är en man.

Åldern på individen har bedömts utifrån formen på den främre bäckenfogens yta, vilken indikerar att mannen dog i en ålder av 35–40 år.

På vänster skenben och vadben ses en striering lateralt proximalt, vilken kan ha uppkommit i samband med en irritation i benhinnan. Båda lårbenen är böjda mer än normalt, vilket gjort att mannen varit hjulbent.

Med hjälp av lårbenets mått (478 mm) har det varit möjligt att beräkna mannens kroppslängd till 175,7 cm. De övriga två männen funna i kvarteret Valnötsträdet 2015 var 172 respektive 178 cm (grav 525 och 526, se 2.3, nedan). De är således längre än genomsnittet under 1600- och 1700-talet, (jfr soldater på regalskeppet Kronan vilka i genomsnitt var 170 cm).

1.6.2 Kyrkogårdsmur

Delar av kyrkogårdsmuren dokumenterades i anslutning till ovanstående begravningar.

En drygt 2 m lång och 0,7 m bred grund (449) fanns söder om grav 452 (jfr fig.42). Grunden bestod av obearbetad fältsten och enstaka

Figur 54. Grunden 449 till den yngsta kyrkogårdsmuren. Jfr fig. 43.

kalkstensflis (fig. 54). Den hade sydväst-nordöstlig orientering och var i väster och söder skadad av 1900-talets markingrepp (228, 229, 203, 255, 305, 342). Konstruktionen anslöt i öster till det omrörda kulturlagret 415 och stenarna vilade direkt på den äldre markytan 440.

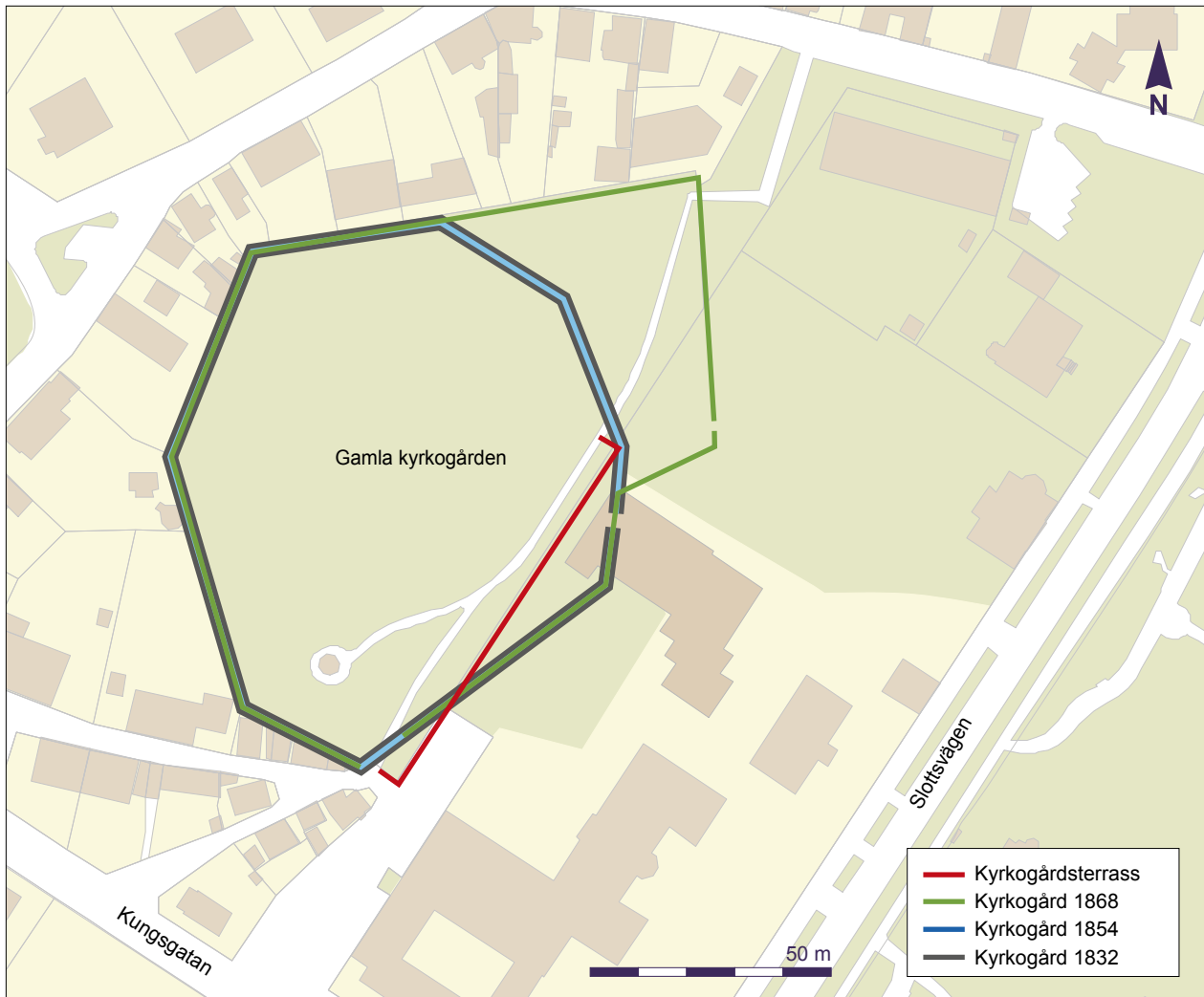
I hisschaktet påträffades en del stenar som kan ingått i en kyrkogårdsmur. Stenen 404 tolkades som skadad i samband med 1900-talets husbyggnation och stenarna 408 bedömdes kunna vara antingen en reparation av de äldre stenläggningarna på området eller möjligen delar av en kyrkogårdsmur. Både dessa stenar och gravnedgrävningen 405 var anlagda på destruktionslagret 406, tolkats som ett omrört kulturlager.

1.6.3 Gravarnas dateringar

Den förmodade resten av kyrkogårdsmuren i dräneringsschaktet kan relateras till kyrkogårdsmurens utbredning på kartor från 1832 och 1854 (fig. 55).

Grav 452 ligger strax utanför begränsningen för kyrkogården enligt kartorna från 1673, 1832 och 1854. Den ligger däremot innanför på kartan från 1868. Den hamnar däremot ett stycke söder om den kyrkogårdsterrass som uppfördes år 1897 (jfr Larsson m fl 2012:48).

Figur 55. Kyrkogårdsmurens sträckning 1832, 1854 respektive 1868. Efter Larsson m fl 2012. Skala 1:1500.

Graven bör således ha grävts under något av decennierna före sekelskiftet 1900.

Graven i hisschaktet, (405), var grävd genom det omrörda kulturlagret 406, vilket bör ha påverkats under i huvudsak 1600-talet, men kanske även under 1700-tal.

De möjliga kyrkomurstenarna (404, 408) överensstämmer i läge med kyrkogårdsmuren på 1746 års karta. Gravens placering i förhållande till äldre kartor ger följande bild: enligt rektifieringen av 1610 års karta så ligger graven utanför kyrkogården. Graven ligger däremot innanför kyrkogårdsbegränsningen på kartorna från 1651, 1673, 1678 och 1680. På 1700-talskartorna hamnar den, precis som ovanstående, omedelbart utanför kyrkogårdsmuren. På 1832 års karta ligger den däremot inom kyrkogården (jfr Larsson m fl 2012:43ff). Mycket talar således för att graven bör vara grävd under antingen andra hälften av 1600-talet eller under 1800-talet.

1.7 Sammanfattning

Fyndmaterialet från förundersökningen 2014 är relativt begränsat. Analysen av keramiken tyder på att den i huvudsak är framställd under perioden ca 1200–1400. Keramikfynden från 1500-tal och

framåt är förhållandevis få. Det kan tolkas som att den undersökta bebyggelsen i huvudsak bör dateras till 1200/1300-talet.

Resultaten från dräneringsschaktet visar att 1500/1600-talet, dvs den sista epoken före flytten till Kvarnholmen, saknas inom området. Lämningarna har röjts av i äldre tid, sannolikt i samband med den planerade vallgraven på 1670-talet, men framför allt i samband med byggnationen av fd konstmuseet i början av 1900-talet och en tillbyggnad 1942.

Undersökningen visar att hela området troligen varit obebyggt under 1200-talets inledning. Det fanns dock utlagda markbeläggningar som var delvis olika mellan västra och östra sidan, vilket möjligen kan tolkas som att det rör sig om skilda tomter eller funktioner (tomt-gatumark). Förmodligen bebyggs den västra sidan redan under loppet av 1200-talet med en mindre nord-sydligt orienterad byggnad med eldstad, byggnad K.

Den här byggnaden har samma orientering som Byggnad F ett femtontal meter söderut, se 3.3, nedan.

Efter en period, förslagsvis under 1300-talet, förändras bebyggelsen i och med att huset byggs om och blir mindre och kanske får en annan funktion (förråd?). I samband med detta så anläggs två mindre ugnar, vilka senare byggs om.

Den samlade karaktären på bebyggelsen ger ett "enkelt" intryck, som t ex bakgård. Platsen för hisschaktet har saknat hus under medeltiden, här har funnits en öppen, stenlagd gårdsplan (jfr 570, nedan) till Byggnad F.

En av de inledande frågorna inför förundersökningen 2014 gällde huruvida västra delen av schaktet norr om fd konstmuseet ("ingrepp 1") skulle komma att beröra Storkyrkans högkor. Området omedelbart väster om fd Konstmuseet är sedan tidigare urschaktat men resultaten från schaktets nordvästra hörn visade att kyrkobyggnaden aldrig haft någon utbredning inom denna del. Inte heller i hisschaktet påträffades något som kunde knytas till Storkyrkan.

2. Gestaltningssarkeologin 2015

Den arkeologiska förundersökningens syfte var dels att ge ett fördjupat kunskaps-, planerings- och beslutsunderlag för Länsstyrelsens fortsatta handläggning, dels att skapa ytterligare underlag för det fortsatta arbetet med arkeologisk kunskapsuppbyggnad och vetenskaplig fördjupning rörande områdets gestaltning, relationer mellan torg-/gatumark, stadskyrkan och bebyggelsemönster.

De mer detaljerade målsättningarna var, för den fortsatta projekteringen av områdets gestaltning, att ge information om status och vilka åtgärder som krävs för att kunna låta delar av kyrkan, kyrkogårdens stenläggning och kyrkogårdsmuren ingå i den tolkande gestaltning som görs i området och att skapa kompletterande datafångst rörande material och nivåer hos de lämningar som finns bevarade.

Målsättningen för förundersökningen var ur arkeologisk synvinkel att klarlägga de rumsliga och kronologiska förhållandena i området mellan den större byggnad som tidigare (1924 och 2011) delvis exponerats, byggnad F, och kyrkan samt att tolka och presentera de lämningar som dokumenterats i området 2011 och 2013 som en sammanhållen stratigrafisk sekvens.

2.1 Genomförande

Målet var att genom maskinavbaning av matjord och yngre bärlager exponera, undersöka och dokumentera äldre markbeläggning och konstruktionslämningar.

En yta om ca 160 m² föreslogs för arkeologisk förundersökning. Av dessa hade ca 60 m² undersökts och dokumenterats vid förundersökningen 2013. I slutänden uppgick den framtagna ytan till 207 m². 55 m² saknade dock äldre lämningar till följd av markingrepp som gjorts i samband med byggnation 1905–1907, varför den faktiska undersökningens omfattning låg i paritet med undersökningsplanen (fig. 56).

I förhållande till den yta som exponerats 2013 förlängdes schaktet i nordlig riktning fram till befintligt husliv (fd konstmuseet) och fram till fastighetsgränsen mot gamla kyrkogården i västlig riktning i syfte att ta fram och undersöka eventuella lämningar efter Storkyrkan.

Kyrkogårdens stenläggning från 1430-talet (med senare lagningar) utgjorde schaktnivå, då den ska bevaras och ingå i områdets gestaltning. Äldre lämningar framkom vid tömning av yngre ingrepp (gjorda 1905 och 1924). Det var alltså inte frågan om utgrävning utan om att ta fram lämningarna.

Vid schaktningen avlägsnades utöver matjord dels återfyllningen från 2013, (lämningarna var skyddade genom geotextil), dels återfyllning från Sven Rosmans undersökningar 1924. En del lösa fynd insamlades från de senare.

Undersökningen genomfördes under två och en halv vecka i början av augusti under gynnsamma väderleksförhållanden. På grund av att platsen inte var helt tillgängligjord från början och sådan gräv-

Figur 56. Plan över undersökningsområdena 2013 respektive 2015. Skala 1:400.

maskin som behövdes inte fanns att tillgå, drog schaktarbetena ut på tiden, vilket kom att förskjuta arbetsplaneringen.

Den framtagna ytan grovrensades i samband med schaktningsarbetena, för att senare finrensas med grävsked. Omlagrade fynd omhändertogs både i samband med schaktning och rensning i syfte att få en form för diagnostisk överblick över karaktär och status.

Allt eftersom de rensades fram mättes lager, nedgrävningar och konstruktioner in digitalt med totalstation för att därefter vidarebearbetas i *Intrasis 3.0*. Myntfynd, 2 st, mättes in som punkter. Mätningarna överfördes och kontrollerades på daglig basis. Den undersökta ytan ortofotograferades och denna bild används som underlag i redovisningar av de lämningar som påträffades vid förundersökningen.

Alla stratigrafiska enheter tolkades och beskrevs på kontextblanketter avseende såväl karaktärsdrag som rumsliga och stratigrafiska sammanhang. Kontrollen av den stratigrafiska dokumentationen påbörjades i fält, men gjordes färdigt efter fältarbetet i samband med bearbetning och registrering i *Intrasis 3.0* då dokumentationen korsrelaterades till de tidigare undersökningarna.

För såväl stratigrafiska enheter som fynd har samma löpnummerserie som påbörjades med förundersökningen 2011 använts.

2.1.1 Källkritiska aspekter

Flera källkritiska aspekter är aktuella vid arkeologiska undersökningar. De kan delas upp i två huvudtyper: objektsrelaterade respektive undersökningsrelaterade. Den förstnämnda gruppen varierar beroende på vad det är som undersöks, hur lämningen är stratigrafiskt uppbyggd och dess bevaringsförhållanden, medan den andra rör undersökningens förutsättningar, undersökarnas kompetens, utrustning och strategi samt väderleksförhållandena.

Lämningarnas bevarandegrad är relaterat till vilka förutsättningar för bevarande som funnits (geologiska, vilka typer av material som ingått i de olika lagren samt överlagringstempo) och sekundära påverkansfaktorer, det vill säga i vilken grad spår och lämningar störts av senare ingrepp. Samtida och yngre aktivitet kan ha fragmenterat äldre stratigrafi eller medfört accelererande nedbrytningstempo.

Bevaringsförhållandena inom undersökningsområdet varierade. Det finns kvarlämnade konstruktioner i form av stenläggningar och murrester. Jordlagren är däremot generellt sett torra beroende av det underliggande grusets genomsläpplighet och att det inom det undersökta området inte gjorts några snabba överlagringar (det har funnits en långvarig stabilitet i rums- och aktivitetsmönster). Delar av undersökningsområdet har också röjts av och grävts upp i samband med stadens flytt på 1600-talet och i samband med utbyggnad av lasarettet i början av 1900-talet.

2.2 Lämningar och ingrepp från 1900-talet

De yngsta lämningarna i området utgjordes av ett schakt för en elkabel, Sven Rosmans schakt från undersökningarna 1924 samt omfattande markarbeten inför uppförandet av den norra lasarettspaviljongen, numera fd konstmuseet.

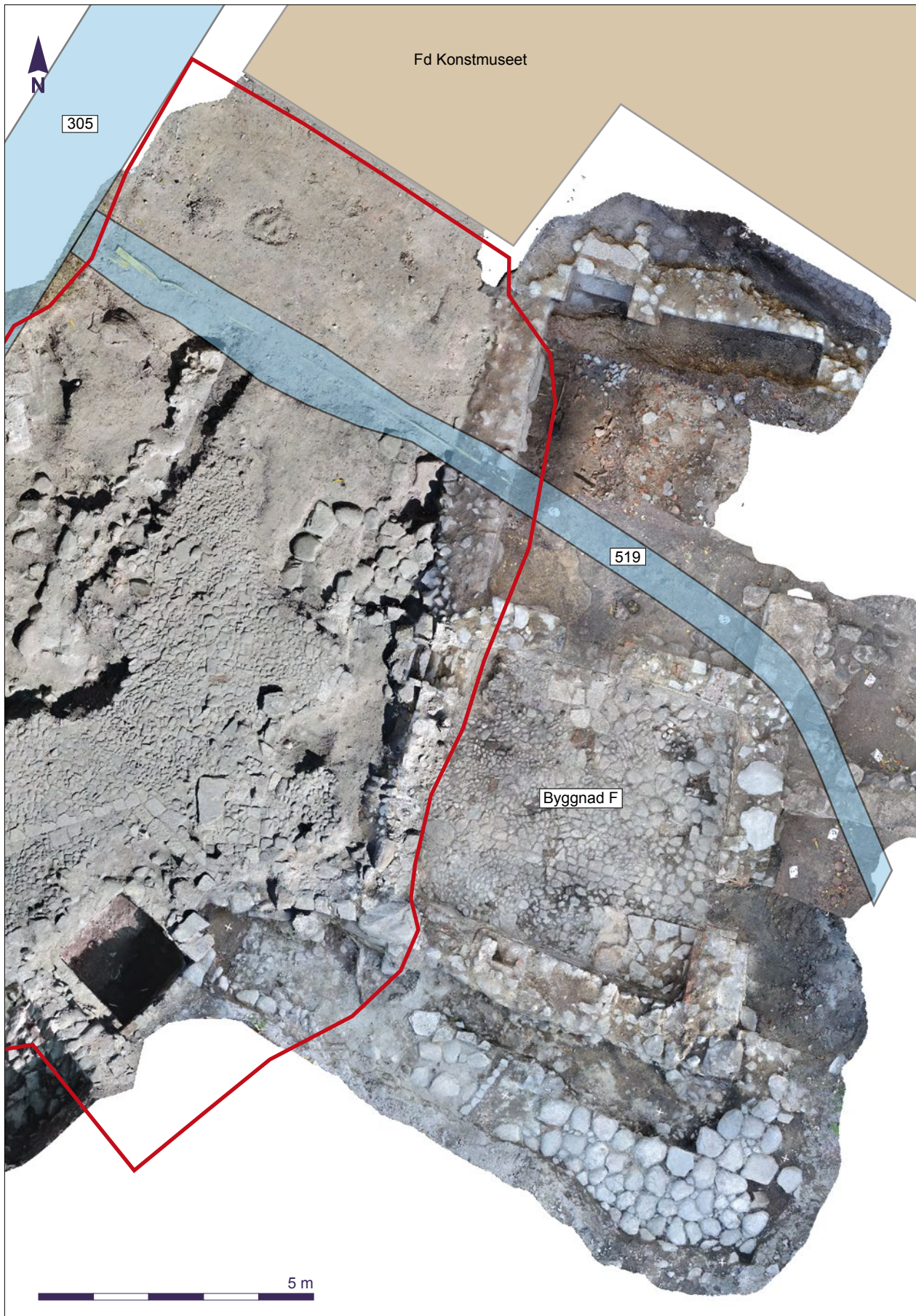
Den yngsta lämningen på platsen utgjordes av nedgrävningen för elkabel (519) vilken löpte i nordväst-sydöstlig riktning i schaktets norra del till en lyktstolpe (fig. 57). Numret representerar nedgrävning, återfyllning i form av modern grus samt kabel. Den senare var framme även 2011, men gavs då inte något kontextnummer. Samma ledning framkom även vid förundersökningen 2016.

Längs fastighetsgränsen gentemot gamla kyrkogården löper en kulvert för spillvatten från en pumpstation i biblioteksparken (228, 229, 203, 255, 305, 342). En smula efterforskning visade att denna anlagts 1952. (E-post 2015-08-21 från Ulf Simonsson, Kalmar Vatten AB). Kulvertschaktet har gett omfattande skador på lämningarna efter kyrkan och kyrkogården.

2.2.1 Sven Rosmans schakt 1924

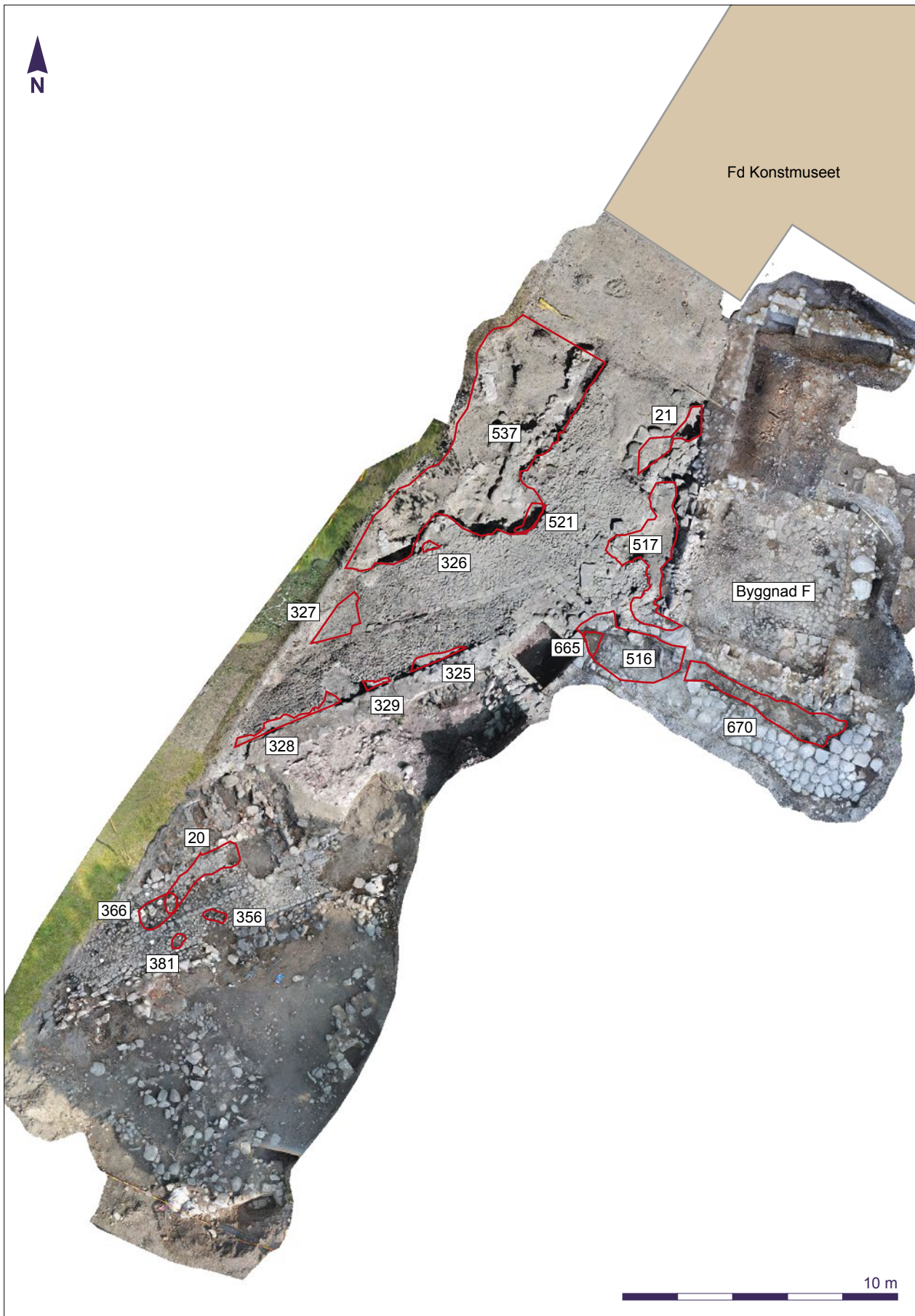
Spåren efter Sven Rosmans undersökningar i området är påtagliga. Ett problem med dessa är att han på sin, på andra sätt mycket goda sammanställningsritning, *Skiss öfver vid gräfvningarna 1924 påträffade rester af gamla stadskyrkan*, inte markerat ut begränsningarna för de då upptagna schakten. I avsaknad av fältdokumentation är man hänvisad till de fotografier som togs. Efter förundersökningarna kan vi konstatera att man i en del områden fortsatt att gräva vidare efter fotograferingstillfällena och att Sven Rosman heller inte skissat in lämningar överallt på sin översikt (fig. 58).

Rosmans undersökning genomfördes enligt tidens gängse metodik, *find the walls and follow them*, vilket framgår tydligt av fotografi-

Figur 57. Plan över lämningar och ingrepp från 1900-talet. 305 är en avloppskulvert och 519 är schakt för elkablar till de lyktstolpar som tidigare stod i området. Skala 1:100.

Figur 58. Översikt över Sven Rosmans schakt inom förundersökningsområdena 2013, 2015 och 2016. Det är endast de delar av Rosmans schakt som stört äldre lämningar som tilldelats stratigrafisk numrering. Skala 1:200.

erna. Det fanns ingen särskild medvetenhet om vikten av de stratigrafiska förhållandena vare sig beträffande jordlager, i konstruktioner eller i relationen dem emellan. I en del fall har förfarandet varit mindre problematiskt, som exempelvis vid framgrävandet av den yngre kyrkogårdsmuren 318=557, eller Byggnad F där man egentligen bara frilagt murar. Problemen har uppstått i de fall då man grävde på djupet, i anslutning till kyrkolämningarna. Man tar tagit sig ner i en serie av gropar (med schaktmassorna upplagda emellan), vilket inte medgivit någon översikt över lämningarna vid undersökningstillfället (521=537). Exempelvis är inte hörnet på det som tolkats som Storkyrkans sakristia rätvinklig som på Rosmans ritning. En mera problematiskt följd av bristen på översikt vid undersökningstillfället är att samtliga påträffade lämningar har tolkats som delar av stadskyrkan, vilket har styrt såväl Sven Rosmans egen tolkning och rekonstruktion som Martin Olssons senare arbeten (Rosman 1926; Olsson 1974).

En annan intressant aspekt av Sven Rosmans undersökningar är att man uppenbarligen inte gjort någon systematisk fyndinsamling. Majoriteten av de fynd som tagits tillvara vid förundersökningarna 2013 och 2015 kommer från Rosmans återfyllning. Det kan inte utslutas att man bara tagit hand om hela eller fina föremål eftersom man lämnat kvar även färgglada fajanser och andra skärvor.

2.2.2 Markarbeten inför norra lasarettspaviljongen 1905–1907

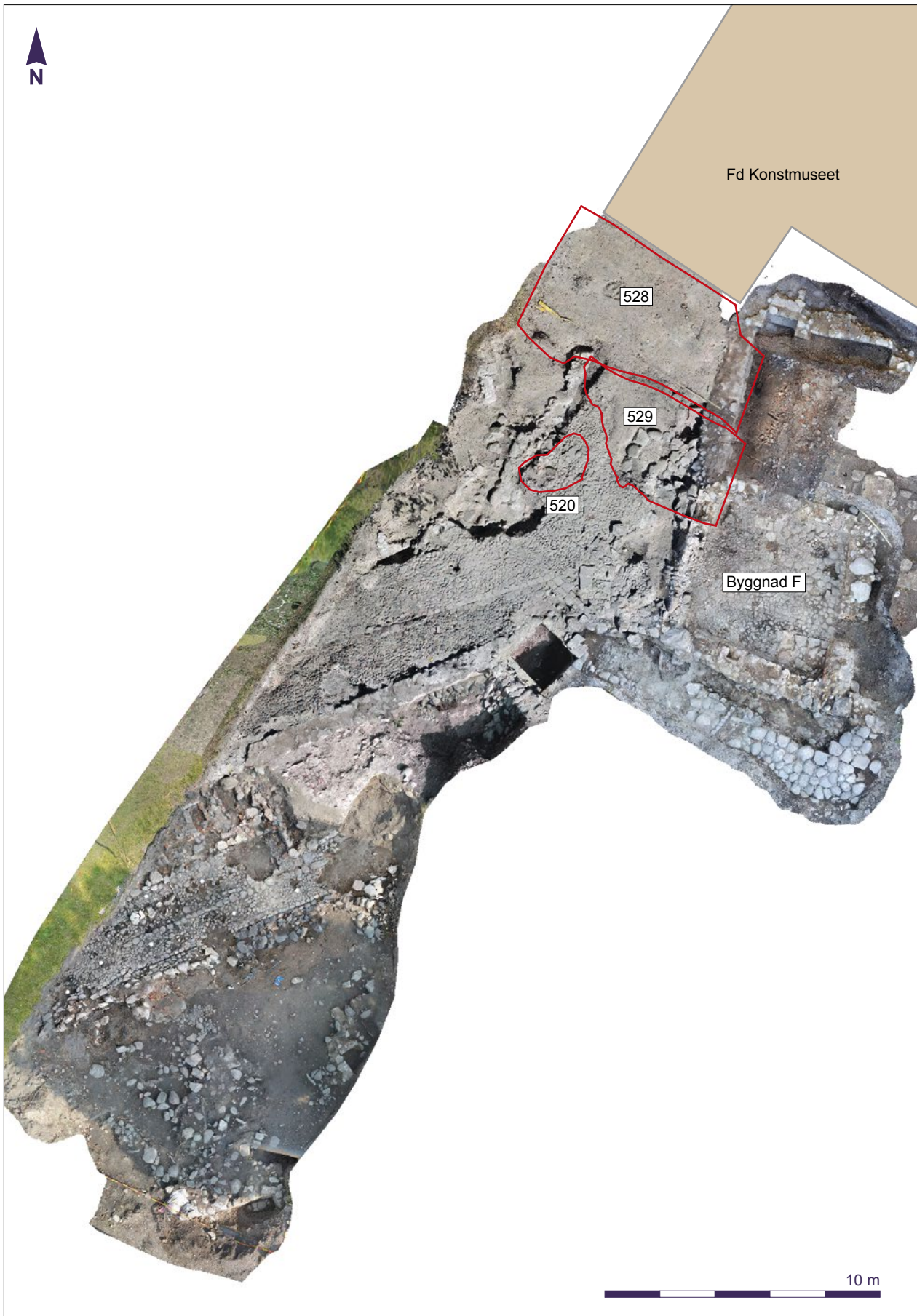
I samband med, och inför, uppförandet av den norra lasarettspaviljongen, fd konstmuseet, gjordes omfattande markarbeten. Nivåskillnaderna mellan omgivningen och byggnaden har varit och är fortfarande synliga. Eftersom markytan stiger i västlig riktning har man, för hand, schaktat en plan yta för byggnaden. Denna har sträckt sig ca fem m ut från huskroppens södra och norra sida. I väster är den avschaktade ytan något mindre och avgränsas idag av en terrasskant mot gamla kyrkogården.

Av handlingar i landstingets arkiv framgår att det mot lasarettsområdets västra gräns mot gamla kyrkogården skulle göras en "...jordossering; närmast byggnaden anordnas en 3 meter bred passage."

Spåren efter dessa markarbeten utgjordes av två distinkta nedgrävningskanter, 528 och 529, i två nivåer samt de omgrävda återfyllningsmassorna 556 och 542. 529 var den ytligare av de två avröjningarna och löpte i nordväst-sydöstlig riktning på ett avstånd mellan 4 och 8 m från huskroppen, medan 528, som var djupare, följer huskroppen på ett avstånd om ca 4 m (fig. 59). Det är inte uteslutet att den djupare omgrävningen kan ha gjorts, eller fördjupats, i samband med Sven Rosmans undersökningar, då det på hans ritning har skisserats in stenläggningar i området för avröjningarna, något som inte fanns kvar 2015.

Avröjningarna har skapat ett slags terrassering som är påtaglig i lämningarna efter Byggnad F, där de södra delarna, vilka inte röjts av, ligger på en nivå av + 5,95. I västmurens mellersta del har 528 röjt av en 25–30 cm, medan det i den nordligaste delen har 529 tagit ner muren till en nivå av + 5,20 m ö h.

Vid den ytligare avröjningen 528 har den yngre kyrkogårdsstenläggningen 539 plockats bort, däremot har äldre grunder, (551, 552) och delar av Byggnad F:s dagemur lämnats kvar. Inom den djupare avröjningen 529 har man däremot rensat området på sten ned till

Figur 59. Lämningar och ingrepp från 1900-talet till komna i samband med uppförandet av lasarettspaviljongen 1905–1907. 529 kan eventuellt vara åsamkad vid Sven Rosmans undersökning 1924. Skala 1:200.

ett djup av uppskattningsvis en meter från den dåtida markytan. Den äldre kyrkogårdsmuren 541 (se 2.6.1, nedan) har brutits ned och endast grundstenarna (549) finns kvar i detta område.

Motsvarande markarbeten konstaterades på byggnadens norra sida vid förundersökningen 2014, se 1.2, ovan.

Sannolikt ska även lager 520, ett raseringslager som innehöll rikligt med kalkbruk och krossad tegel, föras hit, då det antagligen utgjorde resterna efter den mur som under 1800-talet avgränsade kyrkogården i östlig riktning fram till lasarettstomtens utvidgning inför tillbyggnaden 1906.

2.3 Gravar

I schaktets västra delar, i det som fram till mitten av 1800-talet utgjorde gamla kyrkogården, framkom en del människoben vilka var omrörda och återdeponerade i samband med Sven Rosmans undersökningar av kyrkan 1924. Fem fragmentariska gravläggningar låg in situ och omhändertogs för översiktlig köns- och åldersbestämning av osteolog Caroline Ahlström Arcini, SHMM.

De fem (partiella) gravläggningar som omhändertogs vid förundersökningen 2015 var i relativt dåligt skick och hade blivit åtgångna 1924 och låg på ”klackar” i Sven Rosmans provgropar (521=537). Gravarna ligger delvis över delar av den gamla kyrkans grund och kan därför dateras till tiden efter 1678.

Hanteringen av gravar vid Sven Rosmans undersökning 1924 är en smula märklig, i synnerhet satt i relation till den noggranna reglering som hade uppställts inför uppförandet av den norra lasarettspaviljongen (fd konstmuseet) 1904 varvid gällde att ”... att lik, likdelar och likkistbitar, som å ifrågavarande del af gamla kyrkogården påträffades, skulle varsamt och fullständigt utgrävas och upptagas samt omedelbart läggas i täta trälåror, hvilka hafva vanlig likkistform och vara svartmålade” (Utdrag af protokollet, hållet inför konungens befallningshafvande i Kalmar län å landskansliet i Kalmar den 18 maj 1904).

Den osteologiska analysen består i att benen granskats med avseende på ålder, kön, kroppsländ och noteringar om eventuella skador eller sjukdomar. Delar av skeletten saknas på grund av senare ingrepp. Sammanlagt har skeletten från fem individer analyserats och åldersfördelningen visar att det är tre vuxna och två barn. De vuxna är en kvinna, en man och en man? Ett av barnen är kortväxt, det vill säga längden indikerar en ålder av 7–8 år medan tänder och epifyssammanväxning en ålder 12 år. Bäckenfogen uppvisar en smal vinkel, vilket tyder på att det var en pojke. Några indikationer på att individen varit dvärgväxt ses dock inte. Kvinnan i grav 524 hade haft förslitning i leden till höger eller vänster tumme. Kvinnan har beräknats vara 163 cm och mannen 172 respektive 178 cm

2.3.1 Grav 524

Grav i öst-västlig riktning utan tydlig nedgrävning varför enkom skelettet gavs kontextnummer. Skadad av trädrötter men med bevarat kisthandtag (fig. 60).

Endast delar av skelettet återstår. Könskriterier på både kranium och bäcken indikerar att den gravlagda var en kvinna. Kraniets suturer är slutna/osynliga utvändigt och även *facies auricularis* indikerar att det är en äldre individ.

Figur 60. Det som återstod av grav 524 vid undersökningstillfället.

Höger lårbenslängd (430 mm) ger en kroppslängd på 163 cm.

På första fingerbenet till tummen (MCPh-leden), det går inte att avgöra om det är höger eller vänster hand, ses spåren efter en långt gången förslitning (artros).

2.3.2 Grav 525

Grav i öst-västlig riktning utan tydlig nedgrävning, varför enkom skelettet gavs kontextnummer. Av skelettet återstår endast skenben och delar av fötter. Kroppslängd beräknat på dessa ger en längd av 172 cm.

2.3.3 Grav 526

Grav i öst-västlig riktning. Ingen tydlig nedgrävning, varför enkom skelettet gavs kontextnummer (fig. 61).

Detta skelett är bevarat från bäckenet och neråt men här finns även ett mellanfotsben och käkfragment samt en tand från ett mindre barn. Könskriterier på bäckenet från den vuxna individen indikerar att den gravlagda var en man.

Vänster lårbenslängd (486 mm) ger en kroppslängd på 178 cm.

2.3.4 Grav 530

Grav i öst-västlig riktning. Ungefär halva skelettet var bevarat men skadat av trädrötter. Armarna (troligen) vilande över bröstet. Inga tydliga spår efter kista eller kisthandtag. Låg delvis på sulan till den äldre kyrkogårdsmuren 541 och bredvid grav 531, som möjligen är samtida. Dock är det, på grund av Sven Rosmans grävningar i området, oklart om de ligger i samma nedgrävning (fig. 62).

Figur 61. Endast delar av skelettet till grav 526 fanns bevarade.

Åldern på individen har avgjorts utifrån längden på vänster och höger överarmsben, höger armbågsben, och vänster lårben, lårbenets längd samt utvecklingen av och frambrottet av permanenta tänder, vilka alla indikerar att individen var i en ålder av 6–7 år vid sin död. Sexårständerna är frambrutna liksom framtänderna medan hörtänderna och mjölkkindtänderna ännu inte växlats fram till permanenta tänder, vilket gör att individen bedöms ha varit omkring 6–7 år.

2.3.5 Grav 531

Grav i öst-västlig riktning. Endast delar av skelettet var bevarat på grund av trädrötter. Inga spår efter kista eller kisthandtag. Vilade delvis på den äldre kyrkogårdsmurens sula (541). Eventuellt var den samtida med grav 530 men någon nedgrävning var, på grund av Sven Rosmans grävningar i området, inte synlig, varför detta är svårt att avgöra (fig. 62).

Utifrån överarmbenets och lårbenets längd är individen omkring 7–8 år men epifysen på *dens axis* (apex) är sluten och indikerar en ålder av omkring 12 år. Även tandframbrottet, där tolvårständerna är helt framme men där rötterna fortfarande är delvis öppna, ger en högre ålder, det vill säga 12 år ± 30 månader. Troligtvis indikerar skillnaderna i åldersbedömning att det var en kortväxt barn. Några indikationer på tillväxtrubbningar i form av emaljstörningar har dock inte observerats, däremot ses spår efter tillståndet *Cribra orbitalia*, som orsakas av anemi, i båda ögonhålorna.

Bäckenfogen är bevarad både på höger och vänster sida och ger en pubisvinkel som är smal så även om det bara är ett barn indikerar vinkeln att det troligtvis är en pojke.

Figur 62. De två gravarna 530 och 531. Gravarna var störda till följd av undersökningarna av kyrkan 1924.

2.4 Raseringar på 1600-talet

1600-talets raseringar, såväl spåren efter förödelsen från striderna 1611 som efter stadsbranden 1647, stadsflytten och sprängningen av Storkyrkan 1678 var indirekta inom undersökningsområdet 2015. I de massor som togs bort med grävmaskin och som var omrörda till följd av senare tiders gravläggningar och Sven Rosmans undersökningar, förekom kalkbruk, trasiga tegelpannor, enstaka fragment av huggen sten och formtegel. Även gråsten som uppenbarligen är sprängd förekommer.

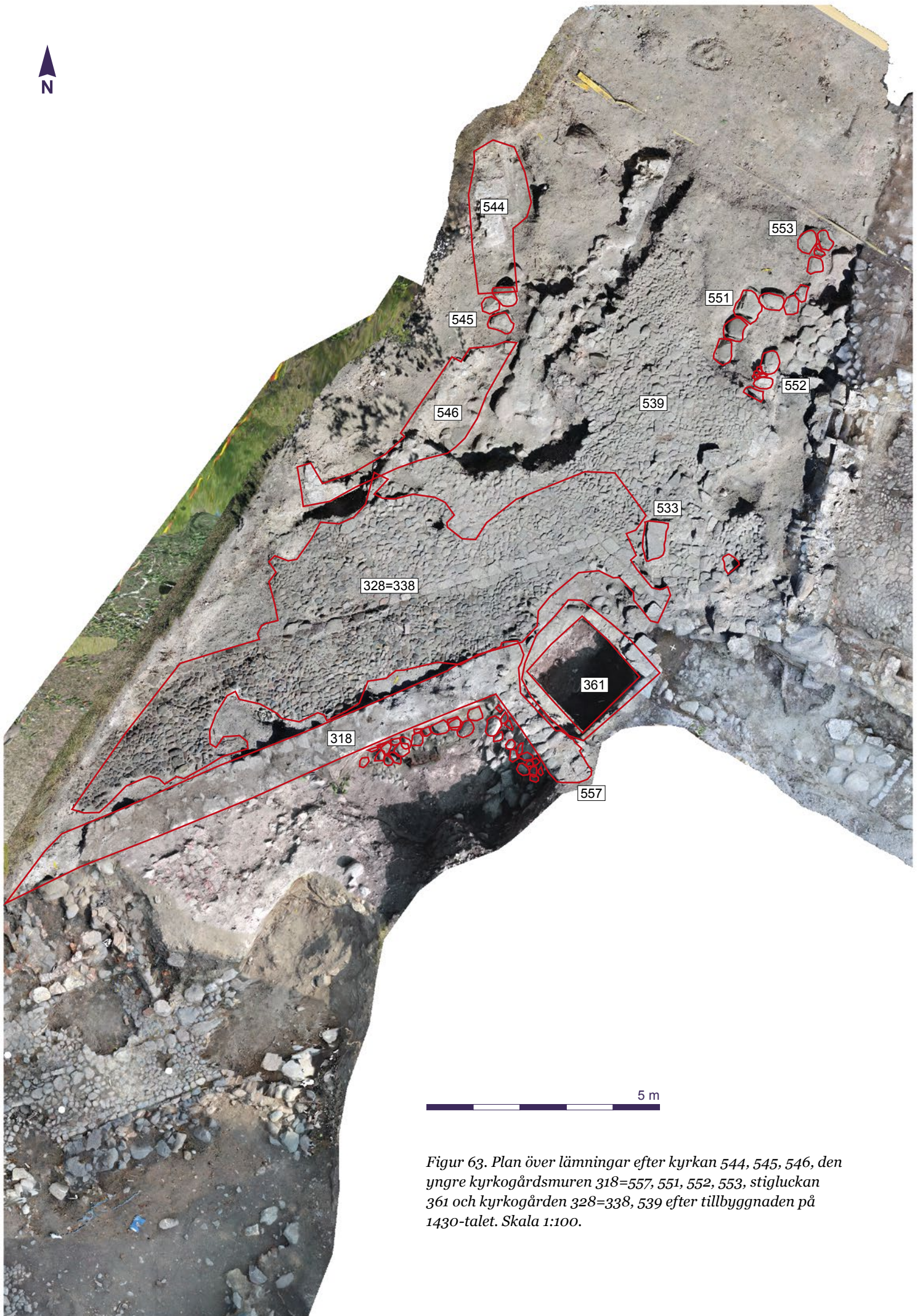
Även rasering 518, ett ca 0,2 m tjockt lager av ren sand, tegelkross och taktegel bör knytas till detta förlopp. Det markerar rivningen av en mursträckning (687, se 4.1.3, nedan) som under några decennier vid mitten av 1600-talet förband stigluckan och byggnad F:s sydvästra hörn i samband med att gränsen för kyrkogårdsområdet ändrades och att "landsvägen" in till nya staden passerade över ytan.

2.5 Storkyrkan och delar av kyrkogården

I likhet med så många andra kyrkor i de medeltida köpstäderna var även kyrkan i Kalmar helgad åt S:t Nicolaus, sjöfarare och köpmäns beskyddare. Kyrkan omnämns som bykyrkan och i yngre källor som Storkyrkan. Dess byggnadshistoria är sammanställd av Martin Olsson och baseras på de ovan nämnda undersökningarna av Sven Rosman och skriftligt källmaterial från 1600-talet (Olsson 1974).

Det var efter en omfattande donation 1430 av unionskungen Erik av Pommern som kyrkan byggdes ut till en längd om drygt 75 m och en bredd om drygt 35 m och verkligen blev stor. Kyrkan skadades

Figur 63. Plan över lämningar efter kyrkan 544, 545, 546, den yngre kyrkogårdsmuren 318=557, 551, 552, 553, stigluckan 361 och kyrkogården 328=338, 539 efter tillbyggnaden på 1430-talet. Skala 1:100.

ordentligt i samband med striderna sommaren 1611 men återuppbyggdes under de följande årtiondena. Rädslan för nya danska anfall under Skånska kriget, 1675–1679, gjorde att man sprängde kyrkan 1678 och använde raseringsmaterialet för befästningsarbeten till Kvarnholmen skydd.

Martin Olsson har argumenterat för att kyrkans utbyggnad efter donationen 1430 var klar senast 1444 (Olsson 1974:192). Detta har styrkts genom myntfynd som daterade förändringarna och omläggningen av kyrkogårdsmuren och stenläggningen längs med kyrkans sydöstra långsida (Larsson 2014:86). Den större kyrkan har krävt mera utrymme ut mot torget.

Vid förundersökningen 2013 exponerades den yngre kyrkogårdsmur, 318, som uppfördes efter kyrkans tillbyggnad liksom en vällagd stenläggning, 323=538. Ingången till själva kyrkogården utgörs av stigluckan 368 (fig. 63). Den form som är synlig idag är dock resultatet av reparations- och ombyggnadsarbeten på 1600-talet.

2.5.1 Kyrkolämningar

En genomgång av fotografierna från Sven Rosmans undersökning 1924 gav vid handen att det kunde finnas lämningar kvar av kyrkan, vilket också visade sig stämma. Vid förundersökningen exponerades hörnet på det som av Martin Olsson tolkats vara sakristia och liberiet, 544, 545, 546 (fig. 63, 64).

544 bestod av mursula, grundsten samt en del av dagemuren och är bevarad i skift till ca 0,85 m höjd och löper i nord-sydlig riktning. Sula och grund utgörs av fältsten medan dagemuren består av kvaderstensliknande kalksten fogade med ett vitt hårt och kalkrikt bruk. Dagemuren är ca 0,70 m bred och är en typ av fullmur med fogar som fyllts med bruk och småsten. Det finns en antydning till strukna fogar. Muren är nedbruten i sin södra del, där bara sulan finns kvar, 545.

546 är en murrest i nordöst-sydvästlig riktning och utgör lämningarna efter kapellen längs kyrkan södra långsida. Muren exponerades inte fullt ut i västlig riktning. I den södra delen fanns ett skift av dagemuren bevarat men i nordöst, där muren borde göra en vinkel mot 544, återstod bara några stora stenar som hör till sulan. Själva hörnet var skadat av Sven Rosmans undersökningar, men det tycks som att kyrkan här har vilat på grunderna efter den äldre kyrkogårdsmuren 541 (se nedan). Något kuriöst är att de båda murarna 544 och 546 inte möter varandra i rät vinkel (jfr fig. 63).

2.5.2 Kyrkogårdens stenläggning

Stenläggningen 323=538 mellan den yngre kyrkogårdsmuren 318 och lämningarna efter kyrkan, 544, 545 och 546, vilken exponerats vid förundersökningen 2013, kunde följas ett stycke norr om stigluckan (jfr fig. 63). I sin norra del har den blivit omlagd, varför den här getts ett separat kontextnummer, (539, fig. 65). 5–8 m norr om stigluckan har stenläggningen 539 blivit bortgrävd i samband med markarbeten inför uppförandet av fd konstmuseet (529, se 2.2.2, ovan). Stenläggning 539:s relationer till Byggnad F (se nedan) är inte klarlagd eftersom sambanden grävts bort vid Sven Rosmans undersökning (516=517).

I området mot – och väster om – byggnad F och öster om den yngre kyrkogårdsmurens antagna norra sträckning, fanns en min-

Figur 64. Det hörn av Storkyrkan, 544, som togs fram på nytt vid förundersökningen. Grunden består av fältsten och dagermuren av bearbetad kalksten. Till höger syns skadorna av avloppskulvert 305 som löper längs kanten på gamla kyrkogården.

dre stenläggning, (536), som till sin karaktär skiljde sig från 539. Stenläggningen var i norr, väster och söder skuren av Sven Rosmans provgropar (516=517). Denna stenläggning hade ett påtagligt fall åt väster, som var så pass kraftigt att det måste ha varit svårt att gå på densamma.

Stenläggningen saknade fysisk relation till stenläggning 539, varför dess kronologiska position är något osäker. Den bör, i likhet med stenläggning 539 dock knytas till reparations- och ombyggnadsarbeten på 1630-talet (se 4.1.3, nedan).

2.5.3 Den yngre kyrkogårdsmuren

Den yngre kyrkogårdsmur som undersökts 2013, (318), togs fram på nytt 2015. Vid stigluckan viker kyrkogårdsmuren av i rät vinkel ut mot torget. Denna sträckning kunde följas ytterligare 0,8 m i sydöstlig riktning, (557). Denna del låg utanför schaktbegränsningen vid förundersökningen 2013 och var plundrad av markarbeten på 1600-talet (212=306). Utseendet på kyrkogårdsmurens östra avslutning ut mot torget förblir därför okänd.

Av den yngre kyrkogårdsmurens sträckning norr om stigluckan återstod endast enstaka fältsten, (533=38, 535). De stenar som tolkats som grund/mursula (551, 552, 553), framkom inom den avgrävning, (528), som gjorts 1905–1907 då de delvis rubbats ur sitt ursprungliga läge. Vid framrensningen framkom t o m spår efter de järnspett som då använts.

Den yngre kyrkogårdsmuren har norr om stigluckan löpt parallellt med byggnad F (fig. 66). Hur den anslutit till stigluckan är

Figur 65. Den omlagda kyrkogårdsstenläggningen 539. Stenläggningen har sannolikt lagats vid flera tillfällen.

oklart, då området här förändrades i samband med reparations- och ombyggnadsarbeten på 1600-talet och uppförandet av en mur mellan stigluckan och byggnad F (523, 539, 532, 534, 687) vilka diskuteras utförligare i "Ledningsdragnings och gestaltningsarkeologi 2016", 4.1.3, nedan.

Passagen mellan Byggnad F och den yngre kyrkogårdsmuren har varit smal, vilket skulle kunna tas som intäkt för att det inte varit en allmän gränd.

Det är sannolikt också närheten till Byggnad F som är orsak till skillnaden mellan den yngre kyrkogårdsmurens sträckning söder respektive norr om stigluckan. Då muren i söder, (318), även fungerat som västvägg för en rad av byggnader, har den varit högre och därmed kraftigare grundlagd än norr om stigluckan. Här har det sannolikt räckt med en klenare och lägre avgränsning av kyrkans mark som också varit lättare att riva i samband med ombyggnadsarbetena på 1630-talet.

På grund av de många markingreppen i området under 1600- och 1900-talet är det svårtolkat, varför diskussionen om murens sträckning i detta område får ses som ytterst tentativ.

2.6 Lämningar äldre än 1430

Förundersökningen genomfördes utan utgrävning i traditionell mening då lämningarna "bara" togs fram, rensades och dokumenterades. De lämningar som är äldre än kyrkans och kyrkogårdens förändringar från 1430-talet, vilket utgjort schaktnivå, framkom vid tömning av Sven Rosmans schakt. Äldre lämningar utgjordes av

Figur 66. Lämningar som tolkats utgöra spår efter den yngre kyrkogårdsmurens sträckning norr om stigluckan. Skala 1:40.

ett utjämnat brandlager (555=24), en stenläggning, (540=382) samt en äldre kyrkogårdsmur (541, 543, 549), samt 550, Byggnad F, som diskuteras i redogörelsen över ledningsdragningen nedan (fig. 67).

2.6.1 Äldre kyrkogårdsmur

Den äldre kyrkogårdsmuren, (541=543), var orienterad i nordväst-sydostlig riktning och kunde följas till en längd om ca 6 m. I dess södra delar återstod enbart mursulan/grunden vilken utgjordes av stora fältstenar. I den del som var bevarad visade den sig vara byggd som fullmur, fogad och skodd med mindre sten och kalkbruk. Stora mängder kalkbruk har använts. Godsidan mot nordost var struken med kalkbruk ca 0,1 m upp på muren. Delar av muren (några stenar) hade plockats loss och har sannolikt återanvänts i förslagsvis den yngre kyrkogårdsmuren 318. Den östra sidan av muren var sotig och över mursulan låg ett omrört brandlager, (555), som kunde följas sporadiskt över den ytan som skapats av avröjningen 528. Detta brandlager undersöktes även delvis 2011, (24).

Dagermuren har uppskattningsvis varit 0,7–0,9 m bred medan sulan är minst 1,8 m (fig. 68).

I den norra delen hade dagermuren och delar av grunden plundrats i samband med markarbetena inför uppförandet av fd konstmuseet, (529). En provgrop togs upp ca 2,5 m norr om muren 541 för att se om mursulan möjligen fanns bevarad, vilket visade sig vara fallet. På ca 0,4 m djup i återfyllningen till 529, (542), påträffades en stor sten (549), vilket visar att den äldre kyrkogårdsmuren fortsatt i nordlig riktning. På Sven Rosmans ritning framgår att det inte bara funnits fler större stenar i området, utan även en linje av sten, väster om fd konstmuseets flygel, som ligger i förlängd linje med den äldre kyrkogårdsmuren (fig. 69).

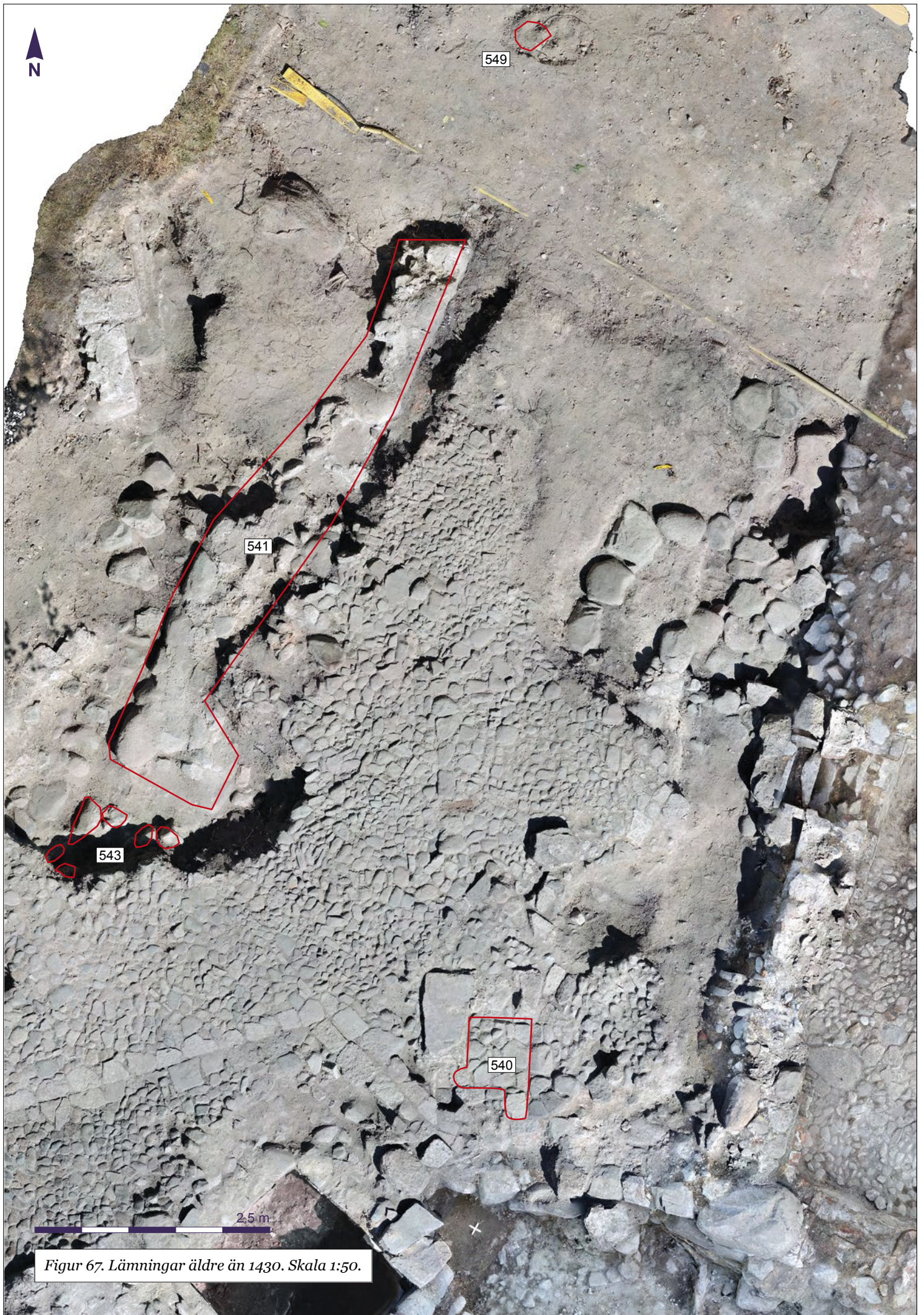
Av Sven Rosmans ritning över undersökningarna av kyrkan 1924 framgår att man vid det tillfället inte uppfattat att man, utöver lämningarna efter kyrkan, stött på en äldre mur (och vad som förefaller att vara en markfast stenbumling). Detta kan förklaras utifrån den grävningsteknik man använde med mindre schakt och begränsad översikt i plan, jfr 2.2.1, ovan. (Detta är ett problem som finns även vid moderna undersökningar i form av provgropar.) Det har dock medfört att Rosman kommit att tolka samtliga påträffade grunder som delar av kyrkan, något som sedan reproducerats genom Martin Olssons arbete och genom *Kalmar stads historia* (Rosman 1926; Olsson 1974; Selling 1979:324f, 1982). Möjligen har eventuellt kvarvarande lämningar av Storkyrkans kor plundrats så sent som i samband med uppförandet av fd konstmuseet (jfr ovan, samt hisschaktet). Det finns anledning att återkomma med en förnyad rekonstruktion av denna del av kyrkan.

Stigluckan ansluter inte till muren 541=543. Avståndet till "gropen" är ca två meter. Det är inte uteslutet att en ursprunglig stiglucka legat något längre västerut och anslutit till den äldre kyrkogårdsmuren (jfr fig. 17a, b).

2.6.2 Äldre stenläggning

I området omedelbart norr om stigluckan har raseringsarbetena och Rosmans schakt exponerat delar av en äldre stenläggning, 540=382. Denna skiljer sig från den yngre stenläggningen 323=538 genom att vara lagd med något större, kvadratiska eller rektangulära, stenar

Figur 67. Lämningar äldre än 1430. Skala 1:50.

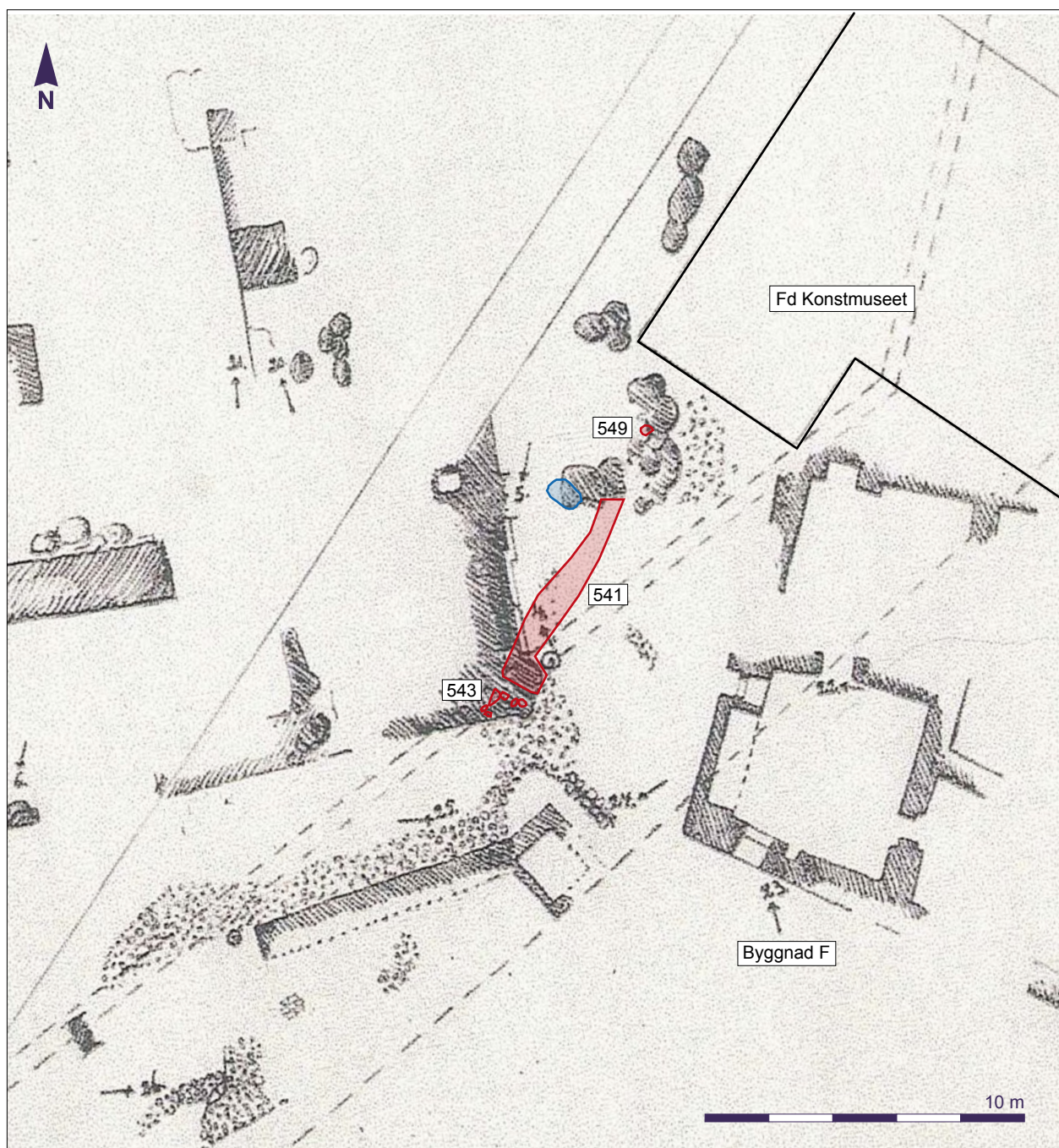
Figur 68. Den norra delen av den äldre kyrkogårdsmur 541, som revs när kyrkan byggdes ut på 1430-talet. Foto från öst.

ca 0,20–0,30×1,15–0,25 m stora. Stenarnas ovansidor är ordentligt nötta och närmast blanka och i den del som var exponerad fanns en nord-sydligt orienterad rännadal. De nötta ytorna tyder på lång varaktighet i brukande och slitage (fig. 70).

Vilken utbredning stenläggning 540 haft, eller hur mycket som finns bevarat vet vi inte eftersom den yngre stenläggningen 539 ligger kvar. Inget fanns bevarat i Sven Rosmans schakt, (516, 517) eller i återfyllnadsmaterialen från markarbetena 1905–1907 (542, 556). Närmast den äldre kyrkogårdsmuren 541 fanns dock några enstaka, rubbade, stenar som till storlek motsvarar dem i stenläggning 540. Det samma gäller för den övre delen av konstruktionspackningen till byggnad F, (43), varför det är sannolikt att hela ytan mellan byggnad F och den äldre kyrkogårdsmuren varit stenlagd med större sten före kyrkan utbyggnad på 1430-talet.

Det kan också konstateras att den rännadal som löper i den yngre kyrkogårdsstenläggningen 323=538 är lagd med sten som med största sannolikhet plundrats från den äldre stenläggningen 540=382. Detta då den utgörs av rektangulära eller kvadratiska stenar av samma dimensioner som i 540 och i likhet med den senare har stenarna väldigt nötta ovansidor. Exakt när rännadalen anlagts förblir något osäkert.

Figur 69. Detalj ur Sven Rosmans ritning över undersökningarna 1924. Kalmar kommun, Samhällsbyggnadskontorets arkiv D XI:21d. På ritningen har lämningarna som hör till en äldre kyrkogårdsmur 541, 543 markerats. Blåmarkeringen visar en större, markfast sten. Jfr fig. 26. Skala 1:200.

2.7 Byggnad H

Parallellt med förundersökningen för gestaltningsarbetena (ovan) drogs schakt för ny dagvattenledning längs fd konstmuseets östra del. Denna sträckning kopplades samman med den som föranledde förundersökningen längs byggnadens södra sida, se nedan 4.2. Eftersom området dels ansågs stort till följd av tidigare ledningsdragningar, dels att delar av ledningsarbetena tidigare dokumenterats skulle arbetet genomföras utan arkeologisk övervakning.

Detta till trots framkom ännu en byggnadslämning med stående murar och maskinen hade delvis brutit igenom vad som tolkas vara

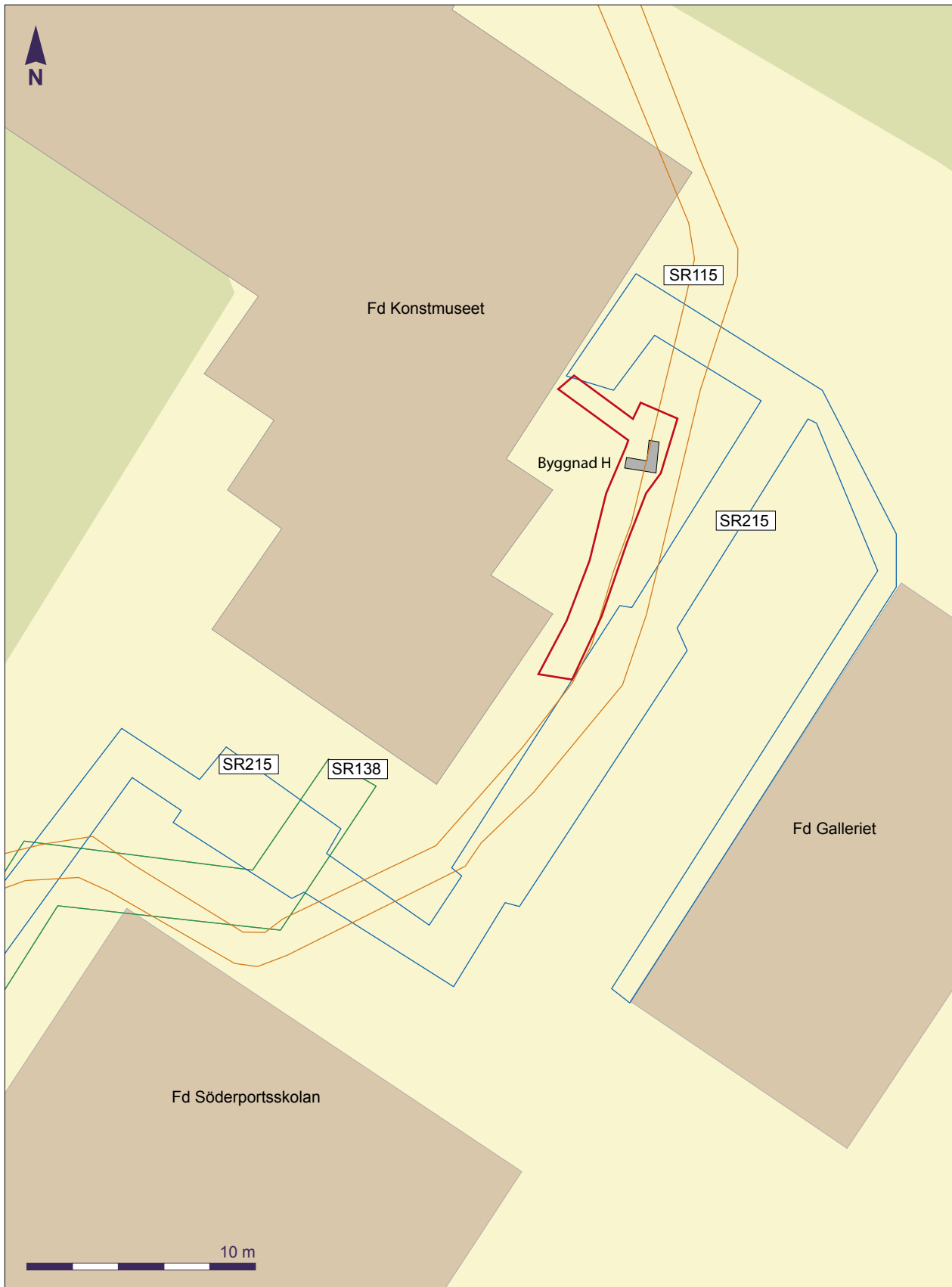
Figur 70. De blankslitna stenarna 540=382.

en innervägg innan denna uppmärksammades. Då lämningen framkom rakt framför fd konstmuseets huvudingång dagen innan hyresgästerna skulle flytta in, gjordes enbart en snabb upprepning och inmätning av murarna som fick kontextnummer 559 medan ledningsschaktet fick nummer 560 (fig. 71).

Byggnad H (559) var försedd med källare och endast källarväggens insida kunde besiktigas. Denna var putsad med en gul kalkputs. Muren utgörs av, i de delar som kunde ses, grovt tuktad fältsten. Byggnad H ligger i samma orientering som de övriga byggnader som framkommit i området (byggnad F, och G se 3.3 och 3.4, nedan). Byggnad H:s läge ger information om Norreportsgatans orientering och anslutning till det medeltida torget. Gatan torde ha legat öster om byggnad H.

Området öster och sydost om fd konstmuseet har, som nämndes ovan, varit aktuellt för antikvariska insatser i samband med olika former av ledningsdragningar, vilket låg till grund för Länsstyrelsens ställningstagande i samband med arbetena för ny dagvattenledning 2016.

1982 drogs elkabel tvärsigenom kvarteret Valnötsträdet (SR 115). Arbetena övervakades och finns redovisade i en arkivrapport (Delden 1982). Schaktdjupet var förhållandevis grunt, mellan 0,5 och 0,75 m. Söder om fd konstmuseet fanns rikligt med sten och kalkbruk, vilket tolkades som sentida, det vill säga är relaterat till raseringen av den byggnad som stod här under 1900-talets förra halva (se 4.2.2.2, nedan).

Figur 71. Situationsplan som visar läget för lämningarna efter byggnad H samt äldre ingrepp och undersökningar. Numreringen hänvisar till Länsstyrelsens undersökningsregister. Skala 1:250.

De mest omfattande ingreppen i området gjordes i samband med anläggande av kabelkulvert 1985 (SR 215). Arbetena ska ha stått under antikvarisk kontroll men rapporterades först långt senare (Delden & Rasch 1985; Ring 2009). Det konstateras i den rapport som gjordes 2009 att dokumentationen är bristfällig och att det endast gjordes profildokumentation över två av delsträckorna (Ring 2009:10). Av de ytor som berördes anges bara 23 m² att innehålla "orörda lager" medan övrigt sägs vara "... totalt söndergrävt vid uppförandet av gamla lasarettet..." (jfr frischakt 564, se 3.2, nedan). Av schaktplanerna att döma torde dock ingreppen ha berört såväl byggnad H som den byggnad påträffades 1993. Själva kulverten för ledningarna visade sig vara anlagd på en äldre stenläggning, vilken på detta sätt bevarats.

Våren 1993 drogs fjärrvärme in till kvarterets centrala delar (SR 145, 146, 147). Eftersom det visade sig finnas både murrester och medeltida kulturlager vid förundersökningen gjordes även en mindre slutundersökning, som har efterrapporterats inom ramen för "Nationella rapportprojektet" (Lundholm 2006). Det finns en ritning över murresterna som fanns i två olika schakt och som troligen hör till två olika byggnader, öster om byggnad H (jfr fig. 18). Den norra av dem bör vara byggnad M som även undersöktes 2011. Murresterna antogs vid undersökningstillfället härröra från 1500- eller 1600-talet, men är, i ljuset av senare kunskapsläge, sannolikt uppförda tidigare.

3. Ledningsdragning 2015

Den arkeologiska förundersökningen gjordes med anledning av markarbeten för att dränera samt leda bort regnvatten från fd konstmuseets södra sida då befintligt ledningssystem blivit igensatt. Arbetet gjordes i anslutning till ovan refererade förundersökning för gestaltningen.

De planerade ledningsarbetena såg ut att, utifrån Rosmans planskiss från 1924, beröra tre byggnadskroppar på det medeltida torgets norra sida.

Förundersökningens övergripande syfte var det samma som för de två ovan redovisade, nämligen att dels tillhandahålla ett fördjupat kunskaps-, planerings- och beslutsunderlag för Länsstyrelsens fortsatta handläggning, dels att skapa ytterligare underlag för det fortsatta arbetet med arkeologisk kunskapsuppbyggnad och vetenskaplig fördjupning rörande områdets gestaltning, relationer mellan torg-/gatumark, stadskyrkan och bebyggelsemönster.

De mer detaljerade målsättningarna var att klarlägga utbredning, dimensioner, byggnadsteknik och materialval för bebyggelsen på det medeltida torgets norra sida. Vidare skulle kompletterande data skapas rörande material och nivåer hos de lämningar som finns bevarade under mark för att minimera påverkan i samband med konstruktionen av ny markbeläggning i samband med områdets gestaltning (se nedan, förundersökning 2016).

3.1 Genomförande

Arbetet gjordes i huvudsak med hjälp av grävmaskin, kompletterat med handgrävning och rensning. Schaktbredden för dräneringsarbetena skulle vara en skopbredd (ca 1 m). På några punkter vidgades schaktet i syfte att minimera skadorna på lämningarna och för att underlätta dokumentation och tolkning (fig. 72).

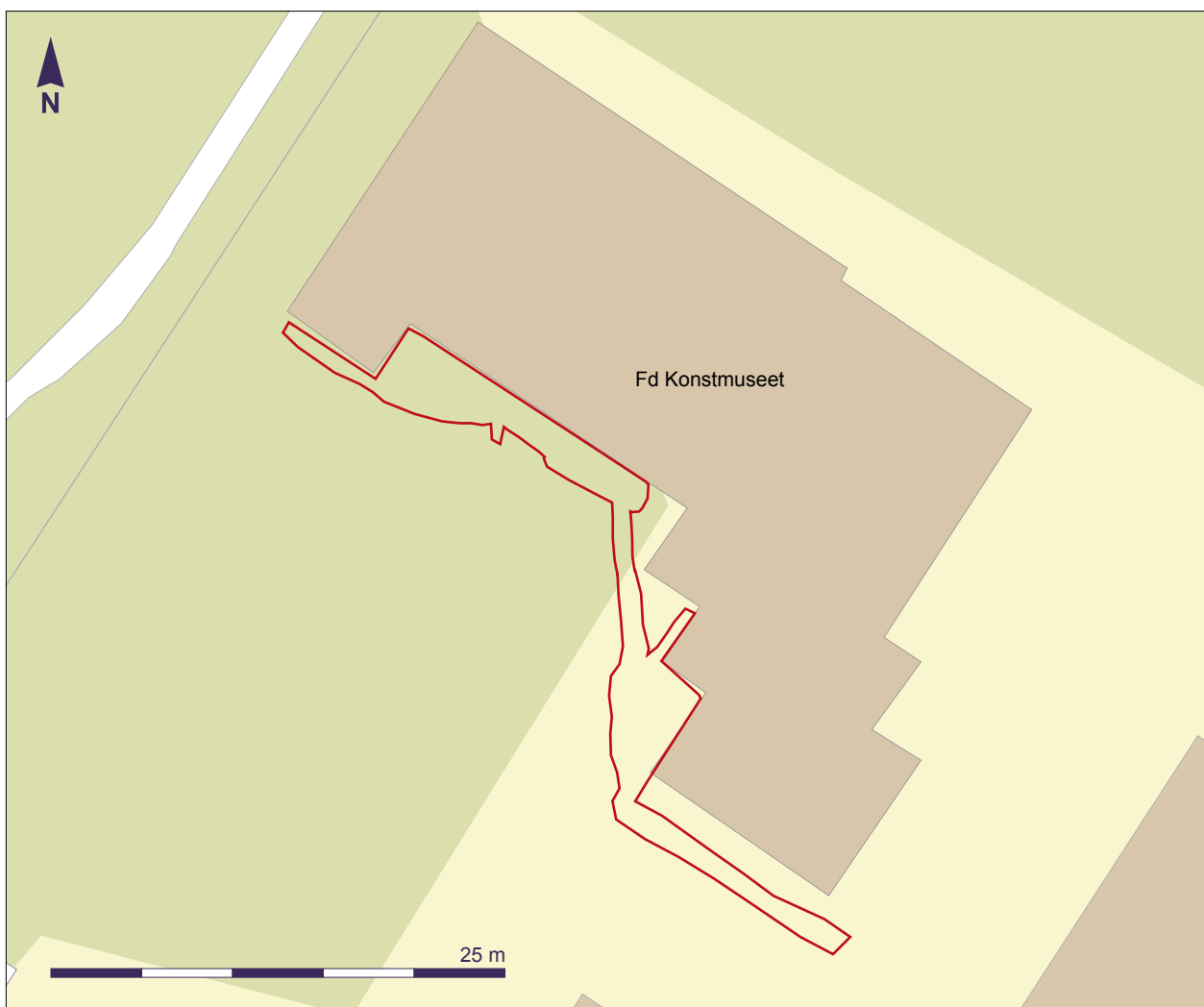
Undersökning och dokumentation gjordes av ett arbetslag om tre arkeologer; en som följde maskinen så att onödiga stillestånd kunde undvikas, en som rensade och tolkade samt en som mätte in och registrerade. Detta var ett arbetssätt som visade sig vara såväl effektivt som väl avpassat efter lämningarna.

Inledningsvis drogs sträckan längs med fd konstmuseets östra flygel. Det blev dock snart problem med skrymdensiteten hos de uppgrävda massorna varför schakten fick dras från väster mot öster med borttransport av massor efter hand.

Allt eftersom de rensades fram mättes lager, nedgrävningar och konstruktioner in digitalt med totalstation för att därefter vidarebearbetas i *Intrasis 3.0*. Mätningarna överfördes och kontrollerades på daglig basis.

Alla stratigrafiska enheter tolkades och beskrevs på kontextblanketter avseende såväl karaktärsdrag som dess rumsliga och stratigrafiska sammanhang. Kontrollen av den stratigrafiska dokumentationen

Figur 72. Läge och utbredning för dagvatten- och dräneringsledning 2015. Skala 1:400.

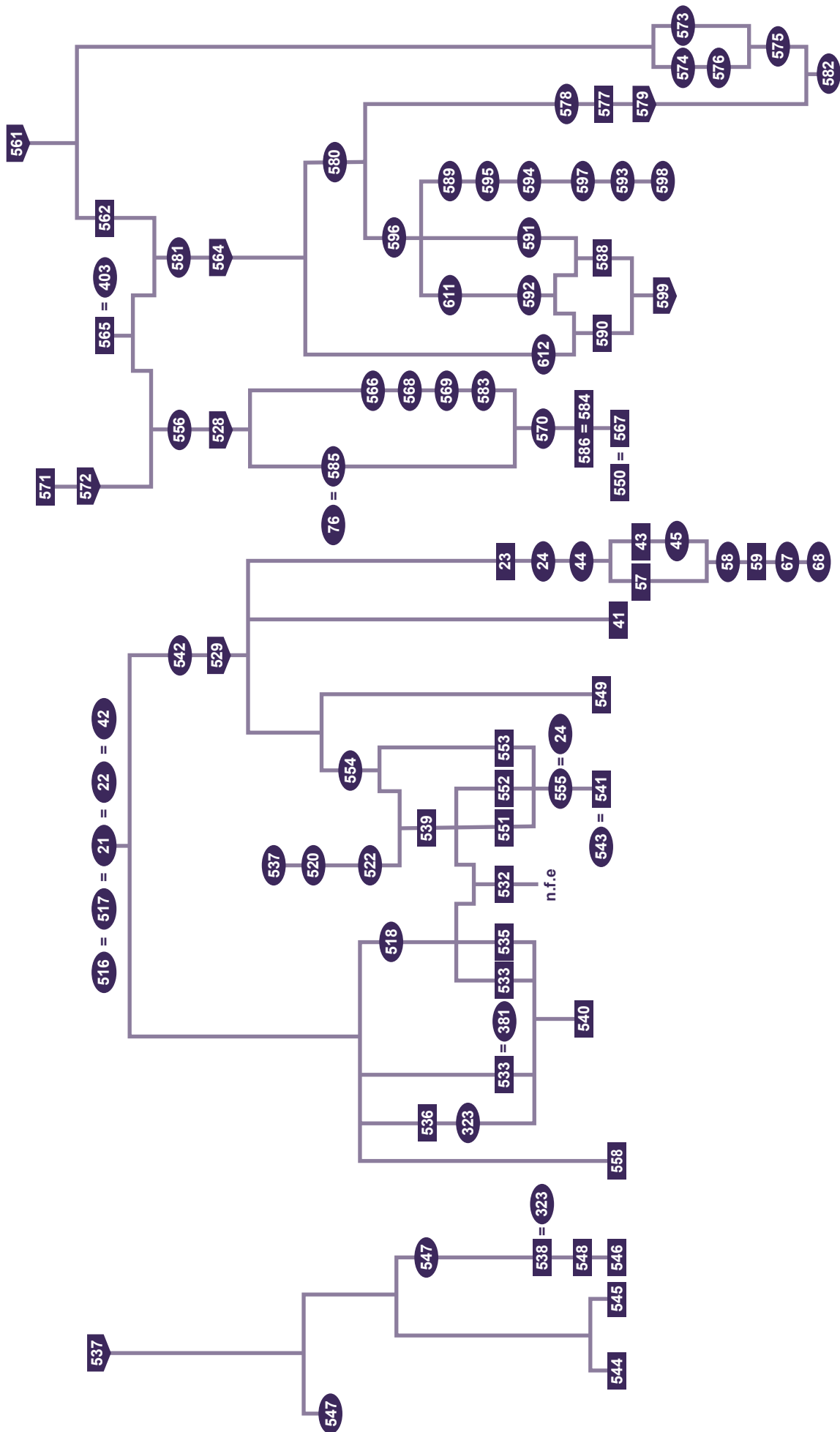
påbörjades i fält, men fick göras färdigt efter fältarbetet i samband med bearbetning och registrering i Intrasis 3.0.

För såväl stratigrafiska enheter som fynd har samma löpnummer-serie som påbörjades med förundersökningen 2011 använts.

Ett stort antal fotografier togs vilka utgjort grund för de fotoplaner som används i rapporten.

3.1.1 Källkritiska aspekter

Bevaringsförhållandena inom undersökningsområdet varierade. Det finns kvarlämnade konstruktioner i form av murrester. Jordlagren var däremot generellt sett torra beroende av det underliggande grusets genomsläpplighet och att det inom det undersökta området inte gjorts några snabba överlagringar då det har funnits en långvarig stabilitet i rums- och aktivitetsmönster. Det fanns yngre markingrepp i form av avröjning och frischakt för den fd konstmuseibygnaden och den äldre dagvattenledning som skulle ersättas. Längs den östra flygeln fanns rester i form av grunder och raseringsmaterial efter en lasaretsbyggnad som tidigare hade legat mellan de två huvudbyggnaderna, se 4.2.2.2, nedan.

Figur 73. Stratigrafiskt relationschema över de arkeologiska lämningarna i förundersökningsytorna 2015.

3.2 Lämningar och ingrepp från 1900-talet

De yngre ingrepp som finns i området är relaterade till uppförandet och användandet av den norra lasarettspaviljongen, fd konstmuseet, numera lägenheter (fig. 74).

Den avröjning, 528, 556, som gjordes inför uppförandet av fd konstmuseet fortsatte ca 10 m i östlig riktning från den sydvästra flygeln, jfr 2.2.2, ovan. Från och med i höjd med fd konstmuseets källarförsedda del var det oklart om avröjningen fortsatte. Detta berodde dels på att det nya schaktet längs huskroppens södra långsida drogs i det äldre ledningsschaktet 561, dels tangerade byggnadens frischakt, 564.

Frischaktet för fd konstmuseets källarförsedda del, 564, ligger ca två meter ut från huskroppen på grund av att källaren är djup. Det har delvis skadat murarna till byggnad G, se 3.4.1, nedan.

Även den äldre dagvattenledningen 561 hade skadat byggnad G samt det nordöstra hörnet av byggnad F (se nedan).

Längs med, och ca 0,3 m från, fd konstmuseets södra långsida låg en 0,4 m bred rännal, 562, av fältsten av varierande storlek 0,15–0,26 m. Rännaldalen, som var anlagd i avröjning 529:s återfyllningsmaterial 556, fanns bevarad till en längd om drygt 4 m.

På östsidan av fd konstmuseets sydvästra flygel fanns en 1,15×0,45 m stor betonggjuten tröskel/ingångsparti till en senare igensatt ingång, 571. Nedgrävningen för tröskelstenen, 572 skar det äldre lagret 569, och var i sin tur skuret av det äldre ledningsschaktet 561.

Området längs med den sydöstra flygelns södra sida var kraftigt stört till följd av uppförande och sedermera rasering av en byggnad som tidigare fanns i området, 587, samt olika typer av ledningsdragningar (el- fjärrvärme, dagvatten, optokabel, se 4.2, nedan). Schaktdjupet låg här på ca 1 m och ingen orörd arkeologi återstod. Däremot framkom både omlagrade byggnadsdetaljer till byggnad G och enstaka, blankslitna, stenar som sannolikt utgjort beläggning på det medeltida torget.

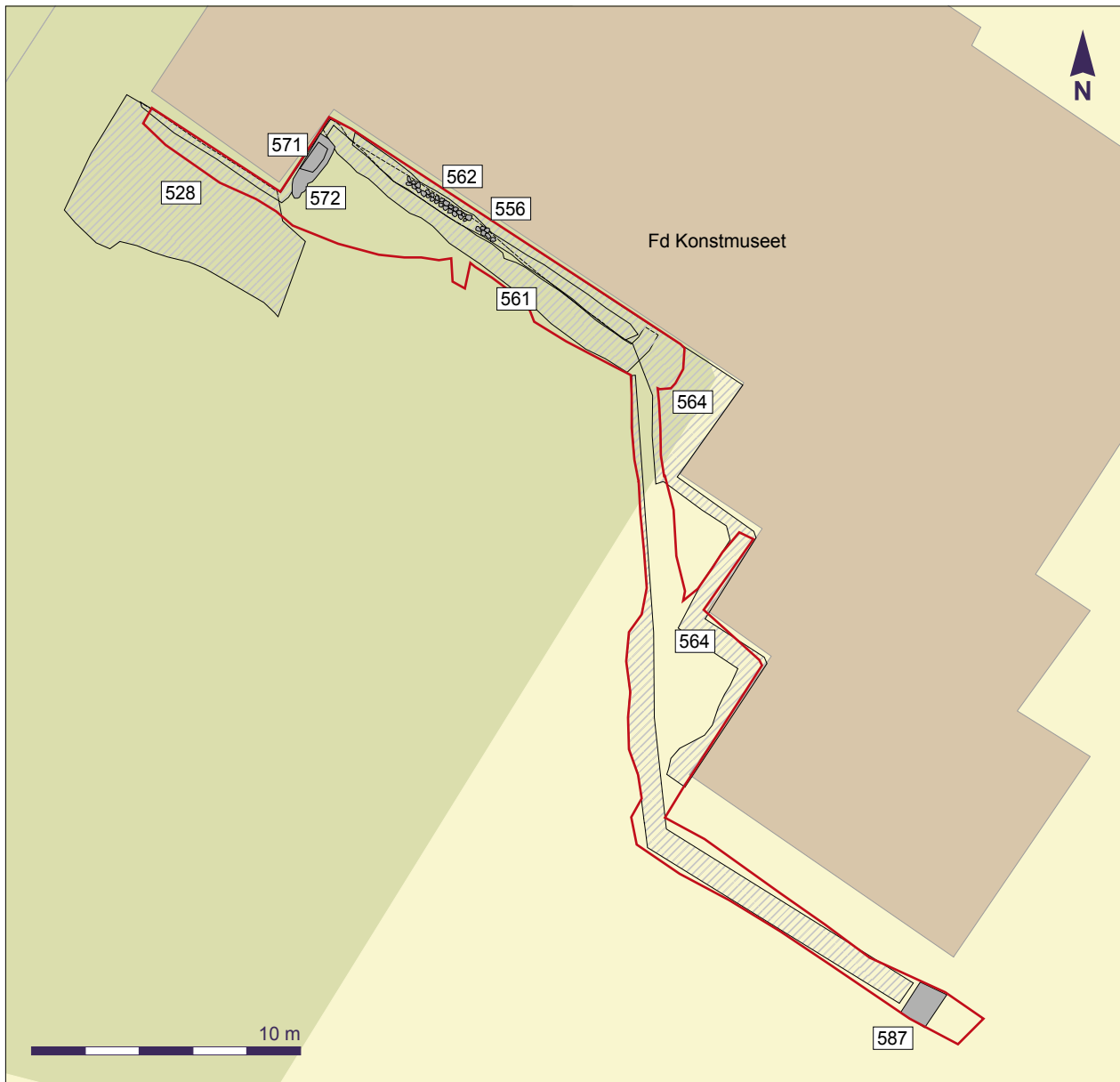
3.3 Byggnad F

Byggnad F är en ca 14×7,5 m stor, nordost-sydvästligt orienterad källarförsedd byggnad som legat ut mot det medeltida torget (fig. 75). Det har funnits två ursprungliga källare, åtskilda av en innermur i tegel, samt en tredje som tillfogats sekundärt. Det är också en av få byggnader som säkert gått att identifiera i Kalmar stads tänkebok.

Det krävs dock vidare undersökningar för att ge klarhet i när under 1200-talet byggnaden uppfördes. Klart är dock att den haft lång varaktighet och revs först i sambanden med stadsflytten under 1600-talets senare del.

Byggnaden påträffades första gången vid Sven Rosmans undersökning 1924. Under åren 2011 till 2016 har byggnaden undersökts i etapper. Vid förundersökningen 2011 togs delar av den västra muren till den norra källaren fram på nytt och undersöktes i syfte att klarlägga omfattningen av Rosmans ingrepp. Byggnadens västra mur exponerades och dokumenterades i plan hela sin längd vid förundersökningen för gestaltningsarbetena 2015, se ovan. Vid förundersökningen i samband med ledningsdragningen 2015 framkom byggnadens norra vägg samt det nordvästra hushörnet. Våren 2016 exponerades och dokumenterades hela den södra källaren och delar av en sekundär källare i sydöst. Hösten 2016 kunde innerväggens norra sida och delar

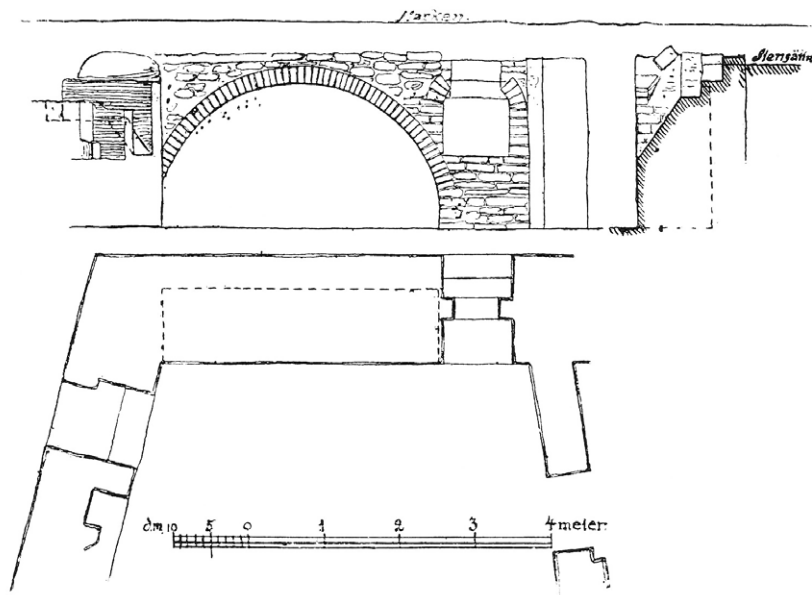
Figur 74. Lämningar och ingrepp från 1900-talet Skala 1:250.

av den norra källaren östra mur dokumenteras. I samband med detta framkom också en jordkällare från 1600-talet i anslutning till byggnaden (se 5.3, nedan)

I det följande görs en samlad framställning av byggnad F som kompletterar den byggnadsarkeologiska undersökning som redovisades i rapporten över förundersökningen 2011 (Larsson & Menander 2011a).

3.3.1 Sven Rosmans dokumentation 1924

Sven Rosman gjorde på initiativ av S:t Christophers gille och med finansiering av denna förening, Kalmar stad och KVHAA, ett antal undersökningar i syfte att lokalisera ringmuren, dess portar, dominikankonventet och den medeltida kyrkan. Resultaten av dessa undersökningar finns redovisade i *"Sancte Christophers Gilles Chronica IV"* (Rosman 1926). Artikelns fokus ligger på stadens befästningsverk, kyrkan och en diskussion om möjligheterna att rekonstruera

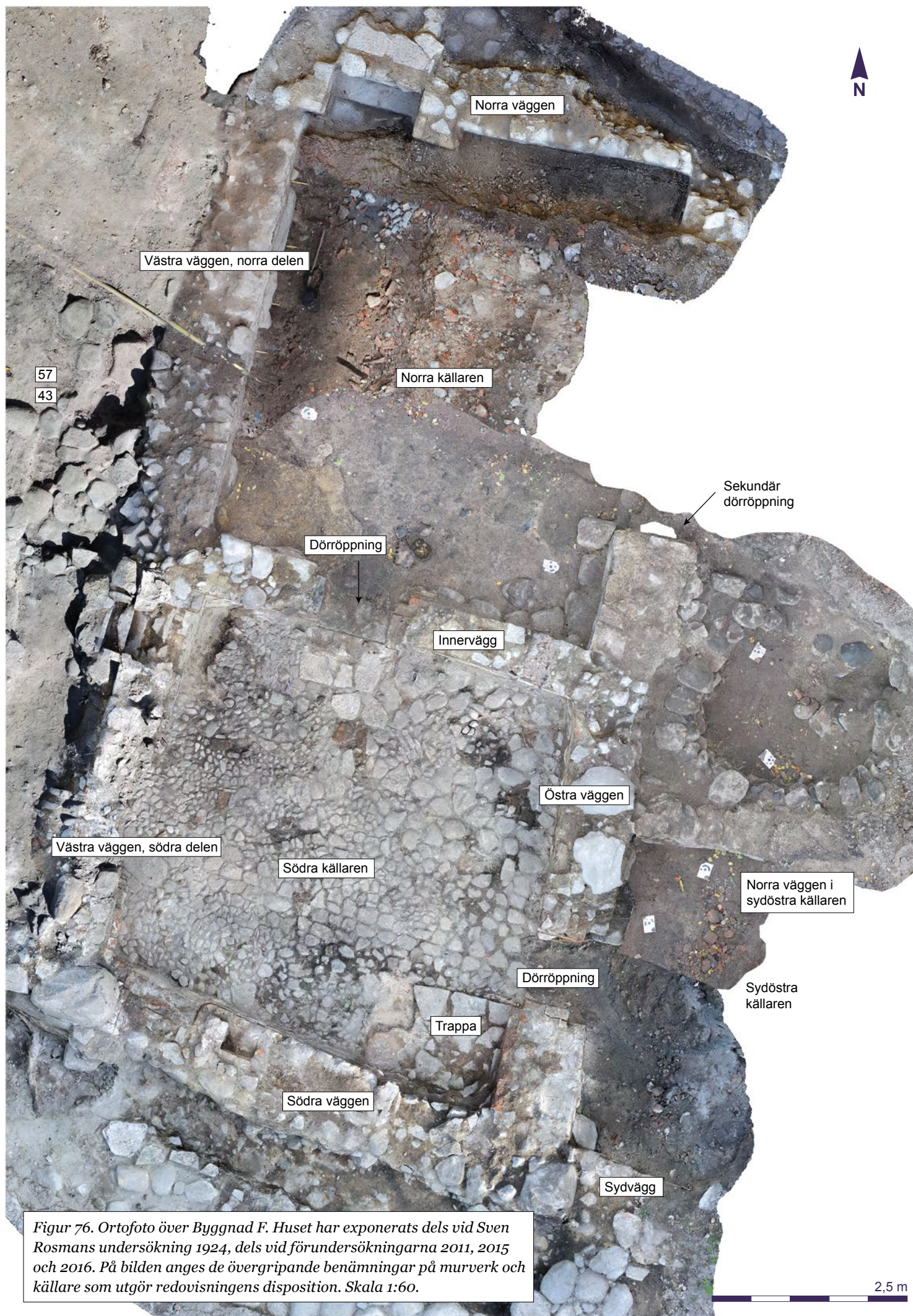
Figur 75. Sven Rosmans ritning från 1924 av valvet i den södra källaren i byggnad F samt dess sydvästra hörn. Jfr fig. 80.

den äldre stadsplanen. Även byggnadslämningarna öster om kyrkan, i kvarteret Valnötsträdet nämns.

Trots att Sven Rosman var arkitekt till yrket är informationen om byggnaderna sparsmakad. Byggnad F nämns närmast i förbigående i artikeln: ”3 meter öster om kyrkan påträffades i lasarettsgården en större stenbyggnad ... med valvringar och fönsternischer murade i tegel och kalksten.” (Rosman 1926:32). Dock gjordes en ritning av byggnaden som, tillsammans med fotografier från undersökningstillfället ger vid hand att man då tagit fram och åtminstone delvis tömt byggnadens södra källare, något som kunde bekräftas vid förundersökningen 2016. Den publicerade ritningen omfattar enbart den västra muren och det sydvästra hushörnet, med de nämnda fönsternischerna och tegelvalvet (fig. 75). På en översiktsritning över undersökningresultaten 1924 är emellertid alla fyra väggarna till källaren inritade liksom en del av byggnadens nordvästra och norra mur. Därtill är ytterligare murar inritade öster om byggnad F vilket visar att det finns ytterligare byggnadskroppar som bildat en sammanhållen fasad ut mot det medeltida torget (byggnad F och byggnad G, se 3.4, nedan).

Vid förundersökningen 2011 schaktades delar av byggnad F fram i syfte att klarlägga omfattningen av den tidigare undersökningen och för att få en uppfattning om hur mycket av huset som fanns kvar. Relativt snart framgick det att Sven Rosman framförallt dokumenterat byggnaden i plan och lämnat kvar murarna i läge. Det gjordes en byggnadsarkeologisk undersökning av den norra källarens västra vägg samt delar av den södra (inner)väggen. Murverket fotograferades med digitalkamera varefter bilderna sammanfogades till en bild av respektive vägg. På bilderna tolkades registrerbara händelser synliga i murverket. Tre huvudfaser i byggnadens historia kunde på detta sätt klarläggas (Larsson & Menander 2011a:21ff). Byggnadslämningarna ortofotograferades även vid förundersökningarna 2015 och 2016 vilket inneburit att en helhetsbild över byggnaden kunnat skapas, jfr fig. 76.

Figur 76. Ortofoto över Byggnad F. Huset har exponerats dels vid Sven Rosmans undersökning 1924, dels vid förundersökningarna 2011, 2015 och 2016. På bilden anges de övergripande benämningar på murverk och källare som utgör redovisningens disposition. Skala 1:60.

3.3.2 Konstruktion

Begränsningarna i de gjorda förundersökningarna och hänsynen till lämningarna innebär att vi inte kunnat klarlägga omfattningen av nedgrävningen för byggnaden eller från vilken nivå den gjorts. Vid förundersökningen 2011 gjordes dock en provgrop i anslutning till muren, varvid det framkom en packning av större sten, 57, 43. De exponerades på nytt i vid förundersökningen för gestaltningsarkeologin 2015 för förnyad tolkning. Stenarna var ca 0,5–0,6 m stora och har stabiliserat muren (fig. 77). Motsvarande stenpackning har funnits upp mot byggnadens östra vägg, men har här delvis demonterats i samband med uppförandet av en sekundär källare och en jordkällare (se 5.3, nedan)

Utifrån de observationer som gjorts under förundersökningarna i Valnötsträdet 2011–2016 förefaller detta att ha varit ett etablerat förfarande vid grundläggning av stenhusen i Kalmar gamla stad. På grundmurarnas utsida finns en packning av lös fältsten, ofta av ansevärd dimensioner, gärna tätad med lera eller i enstaka fall med kalkbruk. Packningen har stabiliserat murverket och möjliggjort att byggnaderna kunnat uppföras med flera våningar (och större tyngd). Förfarandet har inneburit en avsevärd arbetsinsats genom att frischakten för respektive byggnad varit upp till 1,8 m breda. Det har också medfört att möjligheterna att bygga nya hus i anslutning till befintliga försvårats, då man inte gärna rubbat den stabiliserande stenpackningen. (Dock uppvisade byggnad F ett intressant undantag från detta förhållande genom den sekundärt tillbyggda sydöstra källaren, se 3.3.5 nedan och genom att sakna stenpackning längs den södra gaveln. Här har dock sannolikt torget broläggning fungerat som stabiliserande packning, se 4.1.2, nedan.)

De övre skiften i stenpackningen 57, 43 var lagda så att de hade en något så när jämn yta vilken bildat underlag för en stenläggning, 23, jfr fig.77. Stenläggningen hade dock plundrats vid Sven Rosmans undersökning (517).

Byggnad F har ursprungligen legat med gaveln vänd ut mot torget och med långsidan mot kyrkogården. Den sida som vätte ut mot torget har byggts ut sekundärt och anslutit till Byggnad G. Huset har varit ca 14 m långt i nordsydlig riktning och ursprungligen ca 7,5 i östvästlig. Efter uppförandet av den sydöstra tillbyggnaden har byggnaden mätt ca 13 m i östvästlig riktning ut mot torget. Murarnas dimensioner, med en sula om 1,2 m och en grund om 1 m (och den kraftiga stenpackningen) gör det sannolikt att Byggnad F haft flera våningar, utöver källare. Det har funnits en, sekundärt borttagen, trapp från torget till byggnadens södra källare. I den norra källaren fanns en trapp, som satts igen, upp till gårdsplanen vilken legat norr om byggnaden. Vidare finns i den östra muren en sekundärt upptagen trapp som satts igen under 1600-talet. Den norra källaren är ca 30 och den södra 25 m² stor. Den sekundära sydöstra källaren har varit ca 20 m² stor.

Golven i de tre källarna har varit sinsemellan olika vilket tyder på att utrymmena haft olika funktioner. Den södra källaren har ett kullerstengolv med sten i varierande dimensioner, lagda i sättsand. Sånär som på en rännal i öst-västlig riktning fram till dörren mot den östra källaren saknas tydlig mönsterläggning. Framför dörren till den norra källaren ligger kalkstenshällar. Den norra källaren har sannolikt haft trägolv som legat med luftspalt över ett kraftigt sand/gruslager. Golvnivån i den norra källaren har legat 0,65 m över den

Figur 77. Delar av konstruktionspackningen 57, 43 till byggnad F:s nordvästra vägg som exponerades vid förundersökningen 2011. På bilden syns också elkabel 519 (jfr 2.2, ovan).

södra. Det sydöstra källargolvet har legat i nivå med det södra. Ingenting återstår av golvbeläggningen men möjligen har det haft någon form av tegelläggning.

I det följande görs en genomgång av byggnadens respektive väggar och arkitektoniska element (fig. 78). Murarna har fått flera kontextnummer då några av dem (del)dokumenterats vid flera tillfällen.

3.3.3 Södra källaren

3.3.3.1 Den västra väggen, södra delen

Byggnad F:s västra vägg är bevarad i olika grad till följd av de ingrepp som gjordes i samband med stadsflytten och senare avröjningar inför uppförandet av fd konstmuseet, 528, 529, se ovan. Mest återstår i den sydvästra delen, där murens höjd är närmre två meter, medan det i nordväst i stort sett är avröjt ner till grundmuren. Trots detta är den norra källaren här bevarad upp till en höjd av ca 1,5 m (se 3.3.4.4, nedan). Byggnadens sydvästra hörn ligger på + 6,00 m ö h medan det nordvästra och nordöstra hörnet ligger på 5,4 m ö h. (fig. 79)

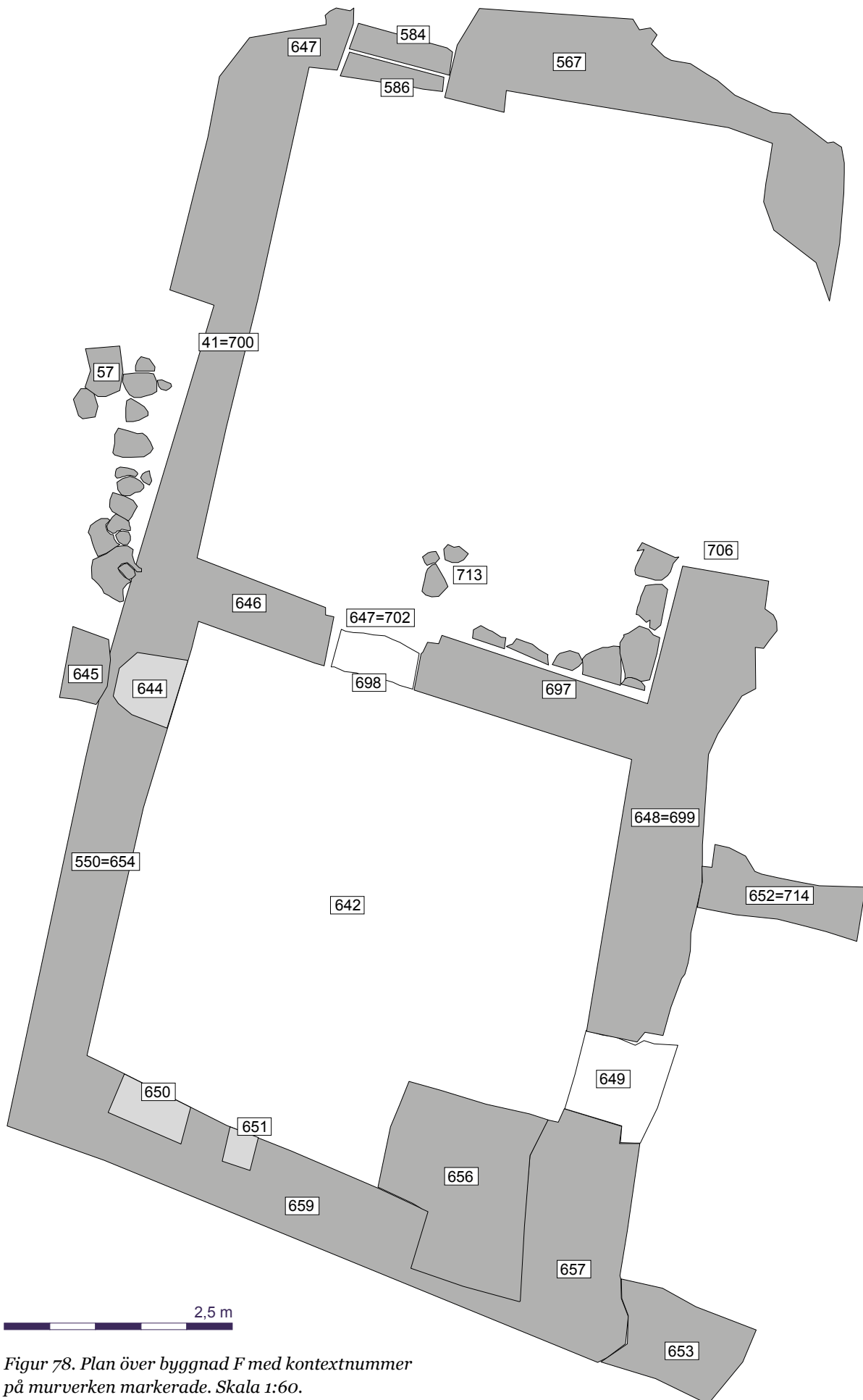
Den västra mursträckningens norra del dokumenterades 2011 som kontext 41 och 700 och den södra delen som 550 i samband med förundersökningen för gestaltningsarkeologin 2015 då även den övre delen av murens utsida kunde undersökas efter att Sven Rosmans schakt, 517, hade tömts. Vid förundersökningen 2016, kunde hela den södra delen av murens insida dokumenteras som kontext 654 då den södra källaren tömts.

Figur 78. Ortofotogarfi över byggnad F. Skala 1:60.

Figur 78. Plan över byggnad F med kontextnummer på murverken markerade. Skala 1:60.

Murverkets utsida består av grov bearbetad kalksten och fältsten som har fogats med småsten och kalkbruk, vilket visar att byggnaden haft en kalkstenssockel. En bit ner i murverket finns ett lerlager som ligger ut över konstruktionspackningen 57, 43. Leran har sannolikt fungerat som tätning mot värme/kyla/fukt med tanke på att byggnaden haft källare. Den här typen av lerpäckning är ett mönster som återkommer för alla de byggnadslämningar som framkommit vid förundersökningarna 2011–2016.

Grunden består av fältsten (0,2–0,4×0,2–0,4×0,2–0,4 m). Grundmuren är 1,0 m medan dagermuren har varit 0,7 m bred.

I det sydvästra hörnet, i övergången mot den södra muren 659, ligger en mycket stor fältsten (1×0,9×0,6 m). Norr om denna finns det första skiftet av dagermurens invändiga godsida bevarad vilken vilar på ett avjämningsskift av tegel. Godsidan är bestruken med vitt kalkbruk.

I det här hörnet exponerades också en nedgrävningskant för grunden, 684, samt den utvändiga lerpäckningen för den södra muren, 679, vid undersökningen i juni 2016. Nedgrävningskanten var dessvärre bortgrävd i samband med markarbeten på 1630-talet (se 4.1.3, nedan).

3.3.3.2 Valv i den södra källaren

I den södra källaren finns ett avlastningsvalv, 3,28 m långt, 1,95 m högt samt ca 1 m djupt, vars södra del vilar mot källarens södra mur, 653, medan den norra delen vilar mot grunden i 550=654 (fig. 80). Valvbågen är klädd med tegel (varav mittpartiet rasat till följd av Rosmans undersökningar 1924). Valvet är byggt av kalksten (0,2–0,3×0,08 m) och rikligt med kalkbruk.

Valvets topp ligger i nivå med ett avjämningskift som i den södra delen utgörs av tegel och i norr, mot fönsternisch 644, av kalksten.

Innerväggen i valvet är murad av fältsten och bestruken med ett vitt kalkbruk. Det är oklart om tegelomfattningarna till valvet (och fönsteröppning 644) varit kalkbruksbestrukna. Det finns lite bruk på den södra delen av valvets tegelomfattning, men troligen har teglet lämnats exponerat som dekorativ kontrast till den i övrigt putsade/kalkbestrukna källaren.

Valvet vilar i vardera änden på större fältsten, vilka ingår i grunden till 550=654. Inne i botten på valvet ligger en dubbel rad av fältsten (15 st), 655, vilka skiljer sig från det stenlagda golvet 642 och som ligger med en överkant ca 0,1 m över golvet. Den östra begränsningen för den här stenraden/fundamentet ligger indraget ca 0,2 m i förhållande till livet på mur 654=550.

Norr om valvet finns tegelomfattningen till fönsternisch 644, i övrigt har innerväggen utgjorts av kalkbruksbestrukna fältsten och kalksten, dvs grundmuren är inte byggd av tegel.

Möjligen har valvet burit tyngden av en ovanliggande eldstad och skorsten, något som det finns exempel på i Tallin (muntl medd, Anders Reinsert, fd stadsantikvarie, Malmö). Enligt Staffan Strindberg, arkitekt, Kalmar hade dock även en fullmur burit tyngden från en eventuell överbyggnad, något som lämnar frågan om valvets funktion öppen.

Figur 80. Valvet i den södra källaren i byggnad F. Jämför med Sven Rosmans ritning, fig. 75. I botten syns stenraden 615.

3.3.3.3 Fönsternisch i den västra väggen

I den norra delen av mur 550=654, mellan valvet 653 och innerväggen 646, finns en tegelomfattad fönsternisch, 644, vilken byggts om vid ett senare tillfälle (645). Den togs fram vid undersökningarna 1924 (Rosman 1926:32f). I *Kalmar Stads Historia* menade Dagmar Selling, med utgångspunkt i Rosmans dokumentation, att fönsternischen skulle vara sekundärt upptagen (Selling 1979:328). Vid förundersökningen 2016 kunde konstateras att fönsternischen är ursprunglig men har byggts om och anpassats efter förhöjningen av markytan väster om byggnad F, något som sannolikt skett i samband med utbyggnaden av kyrkan och förändringen av kyrkogården på 1630-talet (se 4.1.3, nedan).

Den primära fönsteröppningen, 644, har ursprungligen haft en välvd (tegelvalv) ljusbrunn samt ett ca 1 m långt ljusschakt klätt med kalkstensplattor (0,3×0,35×0,05 m) bestrukna med gulvitt kalkbruk, varav några plattor plundrats.

Fönsteröppningen är 0,6 m bred, bevarad till en höjd av 0,55 m, där botten utgörs av en horisontellt lagd kalkstenshäll, 0,01 m tjock. Själva ljusinsläppet är bevarat till fyra tegelskifts höjd. Avslutningen på nederdelen utgörs av två kalkstenshällar, 0,05 och 0,06 m tjocka. Fönsteröppningens tegelomfattning vilar inte på dessa hällar.

Figur 81. Den ombyggda fönsternischen 644, med den sekundära kalkstenshällen 645.

Fönsternischen har byggts om och anpassats efter den förhöjda marknivån väster om byggnad F, 645 (fig. 81). En 0,1 m tjock kalkstenshäll har anlagts ovanpå den häll som ursprungligen utgjorde fönsteröppningens botten och har sedan "ramats in" av kalkstenshällar ställda på högkant (0,3×0,4×0,1 m) respektive (0,2×0,7×0,08 m). I sin tur har dessa sedan ramats in av liggande kalkstenshällar runt mur 550:s västra sida. Denna ombyggnad av fönsternischen har gjorts i samband med reparations- och ombyggnadsarbeten på 1600-talet, då det efter stigluckans ombyggnad uppförs en mur mellan denna och byggnad F:s sydvästra hörn (687) (se 4.1.3, nedan.)

3.3.3.4 Den södra väggen

Den södra väggen till den södra källaren i byggnad F, 659, har legat ut mot torget. Med undantag för det sydvästra hörnet är dagermuren avröjd ner till grunden och är bevarad till 1 m höjd (fig. 82). Ett avjämningsskift av kalksten återstår dock. Bredden på grundmuren är 1 m. Invändigt är muren bestruken med ett hårt gulvitt kalkbruk, dock inte mer än att fältstenen syns. I den sydvästra delen av muren finns det, på den södra sidan, kvar en kalksten och ett tegel väster om fönsteröppningen 650, som utgjort nedersta delen av godsidan/fasaden ut mot torget. Hörnet mot västväggen 654=550 utgörs av en mycket stor fältsten (se ovan).

I det sydöstra hörnet finns resterna efter en borttagen trappa, 656 och i det sydvästra en fönsternisch, 650. Däremellan finns en nisch, i vilken man kunnat placera lyktor eller andra ljuskällor, 651. Nischen

Figur 82. Den södra väggen till den södra källaren i byggnad F. Fönsternischen 650 och nischen 651 markerade.

är delvis skadad, men den västra sidan är bevarad i fem tegelskifts höjd, vilka även ingått i omfattningen till fönsternisch 650, den östra delen ett skift lägre.

I juni 2016 kunde murens utsida undersökas mera i detalj efter att Sven Rosmans schakt (670) tömts. Denna sida saknade stenpackning och muren låg an direkt mot källarens nedgrävningskant. Möjligen kan torgets mycket kraftiga broläggning, 678, ha fungerat som stöd åt muren.

3.3.3.5 Trappa i den södra källaren

I det sydöstra hörnet av den södra källaren i byggnad F finns spåren efter en borthuggen trappa, 656, som lett ut mot torget. Av trappan återstår endast fundamentet, 1,1×1,7 m stort, av kalkstenshällar, 0,5×0,5×0,08 m stora. Den nordvästligaste hällen saknas. Hällarna ligger i samma sättsand, 643, som kullerstengolvet 642 (fig. 83).

Trappstenarna är borthuggna, men har, utöver fundamenthällarna, varit fem stycken (upp till i nivå med mur 657:s avjämnings-skift). De har varit 0,3–0,4 m breda, 0,1 m tjocka och maximalt 1,1 m långa. Stegens höjd har varit 18–20 cm. De övre trappstegen, som varit inbyggda i mur 657, är helt borttagna. Trappstenarna, kalkstenshällar, har vilat på fältsten (0,2–0,3×0,2–0,3 m), lagda i ett gulaktigt kalkbruk.

Trapphalsen, 658, är murad direkt mot den östra muren 657. Den är murad av tegel (0,28×0,13×0,09 m), 1,3 m lång, ett skift bred och bevarad till en höjd av 0,88 m.

Figur 83. I det sydöstra hörnet av den södra källaren finns lämningarna efter en borttagen trappa, 656, som lett upp till torget.

De borthuggna trappstenarna är murade i trapphalsen, och själva trapphalsen vilar på de kalkstenshällar som utgör fundamentet till trappan 656.

Gångjärnet till den sekundära dörröppningen 649 är satt i trapphals 658, varvid teglet ersatts med en kalksten.

3.3.3.6 Fönsternisch i den södra muren

Vid sydmuren 660:s sydvästra hörn finns resterna efter en fönsternisch, 650. Endast nedre delen är bevarad, vilken utgörs av själva ljusschaktet, som går på "snedden" genom murverket. Ljusschaktet är bestruket med ett vit-gul-vitt kalkbruk. I motsats till fönsteröppning 644 (i västväggen 550) har ljusbrunnen här inte haft någon yta av kalkstenshällar (fig. 82).

3.3.3.7 Den östra väggen

Byggnad F:s östra mur kunde undersökas i sin södra del efter att den södra källaren tömts. Den gavs två kontextnummer, 648=699 och 657, för de delar som ligger på ömse sidor om dörröppning 649, varav 657 är den del som är söder om dörröppningen. Den östra muren har ursprungligen utgjort byggnadens yttervägg, men blev efter uppförandet av den sydöstra källaren innervägg.

Den östra muren består av fältsten upp till 1 m höjd, varefter det funnits ett avjämningsskift av tegel och kalksten. Endast ett skift av detta är fragmentariskt bevarat. Insidan, den västra, mot den södra källaren är bestruken med ett tjockt lager hårt gulvitt kalkbruk (fig. 84).

Figur 84. Den östra väggen 648=699 och 657 i byggnad F:s södra källare.

Den östra sidan, in mot den sydöstra källaren är mera ojämn och flera stora fältstenar sticker ut. Denna sida är bestruken med ett vitare kalkbruk som även applicerats ut över de utstickande stenarna, vilka ursprungligen hört till mur 648:s konstruktionspackning när denna var yttervägg.

Numret 657 togs ut för den södra delen av muren, mot trappresten 656 och den (sekundära) dörröppningen 649. Den norra änden på denna sträckning har fått en rak avslutning av tegel, kalksten och kalkbruk, mot vilken tegelomfattningen 649 murats i stöt.

Västra sidan, dvs insidan mot den södra källaren och trapprest 656 utgörs av en trapphals i tegel, 658, se nedan.

3.3.3.8 Dörröppning

Dörröppningen 649 mellan byggnad F:s södra och sydöstra källare är uppenbarligen sekundärt upptagen då teglet i den norra omfattningen murats på högkant för att passa in gentemot fältstenen i mur 648, respektive fått huggas till och kilas in.

Själva dörren har suttit på västsidan då det på denna sida finns ett språng i tegelomfattningen; ett gångjärn och ett 0,65 m långt dörrbeslag (med spiken kvar) sitter i den södra omfattningen (fig. 85).

Den södra dörröppningen består av helt tegel som murats i stöt mot mur 657 och är en kopp djup, bevarad till 10 skifts höjd och 0,56 m bred.

Figur 85. Dörrbeslag som lämnats kvar i ursprungligt läge i trapphals 658. De borthuggna trappstegen i trappan 656 syns tydligt.

3.3.3.9 Golv

Den södra källaren har ett kullerstengolv, 642, med sten i varierande dimensioner, lagda i sättsand, 643. Sånar som på en rännedal i öst-västlig riktning fram till den östra dörren 649, saknas tydlig mönsterläggning (fig. 86). Upp emot den östra väggen, 648, är stenarna lite större och det förefaller som om de rubbats ur läge, oklart om detta har gjorts på 1600-talet eller 1924. Framför den norra dörren, 647, ligger kalkstenschällar vilka bildar en rektangel om 1,15×0,7 m storlek, och som har pålagt kalkbruk.

3.3.4 Norra källaren

3.3.4.1 Den västra väggen, norra delen

Vid förundersökningen 2011 gjordes en byggnadsarkeologisk undersökning av den västra väggens norra del, 41, varvid tre faser kunde identifieras. Den byggnadsarkeologiska analysen gjordes av Hanna Menander och har reviderats i några detaljer till följd av den information som tillkommit genom förundersökningarna 2015 och 2016.

Det ursprungliga murverket, 700, är bevarat upp till cirka 1,5 m i den norra källarens nordvästra del. Grunden består av liggande, i genomsnitt 1×0,5 m stora, obearbetad fältsten (fig. 87). Källarväggen är en fullmur av en större stens bredd, där stenarnas kortsida bildar murverkets inre godsida. Murverket består av obearbetad fält- och kalksten som varierar i storlek från 0,20×0,25 till 0,20×0,40 m. Generellt sett är stenmaterialet större i murverkets nedre delar. De

Figur 86. Stengolvet 642 i den södra källaren saknar mönsterläggning.

Figur 87. Den västra muren 41=700 i den norra källaren, fotodokumenterad 2011.

något mindre stenarna låg i antydning till jämna skift, främst i den nordvästra delen av murverket. Några av stenarna var spruckna eller spjälkade vilket troligen beror på eldpåverkan. Stenarna är murade med ett gulvitt, relativt kalkrikt bruk och skolat med små mark- och kalkstenar. Dock förekommer inga tegelbitar i skolningen. Mot sydväst ligger murverket i förband med mellanväggen mot den södra källaren, 646.

I samma hörn finns en tegelomfattad dörröppning, 647, (se 3.3.4.8, nedan) i innerväggen mot den södra källaren. Tegelomfattningen är

på norrsidan murad med ett gulvitt kalkrikt bruk, snarlikt det som fanns i den västra väggen. Detta är tolkats som en andra byggnadsfas då källaren försetts med en öppning mellan den norra och södra källaren, 647, 702, (alternativt har denna byggts om) samt en trappnedgång (584, 586, 703) i den norra väggen 567, se 3.3.4.5, nedan.

Källaren har sedan, i en tredje fas, vid något tillfälle fogats och putsats om med ett grått, relativt grovt och kalkfattigt bruk (701). Rester efter detta finns på alla de tre väggar som undersöktes 2011 (41, 567, 646). På den västra väggen, 41, förekommer det grå bruket djupt in i flera fogar vilket tyder på att murverket har reparerats. På den sydvästra innerväggen (646) förekommer bruket enbart på markstensmurverket och framförallt som en puts i den nedre delen av murverket. Putsen har dock spjälkats varför endast en ojämn och skrovlig yta kvarstår. En jämnare yta av den grå putsen finns på tegelmurverket till trappomfattningen i den norra väggen 567. Putsen har, vilket framförallt var tydligt på den västra väggen 41, strukits ut över grundstenarna vilket framträdde som en kant längs murverket. Denna kant visar den nivån för det yngsta golvet och att putsen har lagts ut över fogen mellan golvet och murverket. Vid förundersökningen i september 2016 påträffades kalkspill av samma karaktär, 708, över en ca 1,5×1,1 m yta i den norra källarens sydvästra hörn

Man kan, med utgångspunkt i övriga spår efter ombyggnader och reparationer, anta att denna fas representerar reparationerna efter Kalmarkriget 1611.

3.3.4.2 Den östra väggen

Vid förundersökningen för väderskydd i september 2016 kunde en del om ca 1,6 m av den norra källarens östra mur dokumenteras, 699=648. Muren är plundrad ner till grunden med endast några enstaka kalkstenar kvar i toppen, vilka utgör spår efter avjämnings-skiftet. Muren består av fältsten samt enstaka kalksten av varierande storlekar (0,7–0,3×0,4–0,2 m), med en tendens till att vara lagda i skift (fig. 88). Den bevarade höjden uppgår till 0,8 m exklusive mursulan och 1,1 m inklusive densamma. Bredden är 1,2 m.

Mursulan består av fältsten, 0,4×0,4×0,3 m stora. De sticker ut ca 0,3 m in mot källarrummet och är lagda med flatsidan uppåt vilket sannolikt utgjort fundament för ett trägol. Det samma gäller sulan till innerväggen 697=646, (se 3.3.4.7, nedan).

I norr är muren upphuggen för dörröppning 706, vilken har varit placerad ungefär mitt på den norra källarens östra sida. Utsidan, mot öst, är skadad av nedgrävning 715 för källaren 716 (se 5.3, nedan).

3.3.4.3 Sekundär dörröppning

I byggnads F:s östra mur 699=648 finns en sekundärt upptagen dörröppning, 706. Vid förundersökningen kunde den inte exponeras i sin fulla bredd på grund av schaktbegränsning, endast 0,6–0,3 m kunde tas fram. Dörröppningen utgörs av en omfattning av tegel och enstaka kalksten, murade i ett grovt, gult kalkbruk med skolning av tegelflis. In mot källarrummet finns ett språng som utgjort urtag för dörr. Språnget är skevt och oregelbundet.

En synlig nedre trapp-/tröskelsten kunde delvis rensas fram, 705. Det är en kalksten som ligger på kalkbruk och tegel och bildar ett steg om 0,18 m höjd. Det finns rester efter ytterligare ett trappsteg över detta, även det 0,18 m högt.

Figur 88. Den norra källarens östra mur 699. Till vänster i bild syns den sekundära dörröppningen 706.

Ett 0,9×0,9 m stort och 0,04 m tjockt lerlager, 712, omedelbart innanför dörröppning 706 har tolkats som konstruktionsspill.

Den sekundära dörröppningen 706 har satts igen i samband med uppförandet av en jordkällare under 1600-talet, se 5.3, nedan. Sten, Större tegelbitar och grovt kalkbruk, 707 har hållits i dörröppningen.

3.3.4.4 Den norra väggen

Den norra muren till byggnad F, 567, exponerades i samband med schakt för ny dagvattenledning 2015. Schaktytan vidgades i syfte att klarlägga byggnadens utbredning och begränsning. Problem med schaktmassornas skrymdensitet innebar att väggens insida endast kunde dokumenteras till drygt en halv meters djup (fig. 89).

Muren 567 utgör norra väggen till Byggnad F, samt det nordöstra hörnet och ett mindre parti av den nordöstra väggen. Murens yttre begränsningar är ca 8 m i sydväst-nordostlig riktning medan innermättet uppgår till 5,25 m. Muren består av kalksten och enstaka fältsten lagda i kalkbruk. Det är en fullmur med rikligt av kalkbruk, samt mindre fältsten och tegelskrot som skoning. Den exponerade delen av muren var ca 0,9 m bred, medan mursulan är minst 1,6 m. Muren är skadad både av äldre dagvattenledning, 561, och i det nordvästligaste hörnet, grunden för fd konstmuseet (401). Insidan är putsad/bestruken med kalkbruk (701, se ovan).

Den östra sidan av 567:s nordöstra hörn saknar godsida. På Sven Rosmans översiktsritning från 1924 är det inritat en förlängning av mur 567 i sydöstlig riktning vilket skulle innebära att det här skulle

Figur 89. Byggnad F:s norra vägg med de kontexter som nämns i texten markerade. Skala 1:20.

Figur 90. Den igensatta trappan 584, 586 i den norra källarens nordvägg.

finnas ytterligare en huskropp. Förundersökningarna 2015 och 2016 har kunnat konstatera att detta antagande var felaktigt och att Sven Rosman tolkat byggnadens stabiliserande stenpackning som mur.

3.3.4.5 Trappa

I den nordvästra delen av mur 567 finns en trappa (584, 586) som satts igen (583). Ett tegelmurverk (703) av sex till sju skift med tegel och två tegelstenar brett som endast låg i förband i murverket 700:s nedre delar, utgör trapphals (fig. 90). Denna är murad med samma typ av bruk som tegelomfattningen på den södra väggen, 647. Fogarna var dock inte strukna som i det södra tegelmurverket. Mellan det femte och sjätte skiftet finns en järnkil i murverket, ett gångjärn.

Två trappstenar kunde dokumenteras, 584, som är en fint huggen kalksten i ett enda stycke, ca 1,2×0,3×0,3 m stor, huggen för att passa in i trapphalsens murverk, samt 586 av samma dimensioner. Trappstenarna är integrerade i trapphalsen och båda har nötta ovansidor. I den västligaste delen av 584 var trappstenen skadad/krackelerad, sannolikt till följd av den brand som det finns indikationer på (sot och kol som röjts av/städats).

3.3.4.6 Gårdsplan

Trappan har lett ut till en gårdsplan norr om byggnad F, (jfr fig. 89). Spåren efter gårdsplanen var diffusa, då någon utgrävning inte gjordes, men utgörs av 570, som tolkats som fundament till en senare plundrad/bortplockad stenlagd yta. Lagret ligger dikt an mot muren,

men är stratigrafiskt äldre än trappan 584, 586. Det bestod av grusig sand med ett jämnt inslag av sten, 0,18 till 0,45 m stora. Dessa ligger med inbördes avstånd av 0,10–0,40 m och har trots oregelbundenheten karaktären av att medvetet lagts snarare än slängts dit som fyllning, (jfr 410 i 2014 års undersökning).

Vid något tillfälle har trappan satts igen. På platsen för det översta trappsteget finns ett par skift av kalksten och en tegelsten, lagda i ett ganska grovt kalkbruk, 583. Möjligen utgör de kvarvarande kalkstenshällarna rester efter en plundrad stenläggning/markbeläggning norr om byggnaden, något som är avläsbart genom utbredningen av det kvarvarande kalkbruket. Plundringen har möjligen skett i samband med en nedgrävning, 572, till en gjuten betongplatta, 571, ett ingångsparti till fd konstmuseet. Detta är dock oklart, då endast en mindre ostörd yta fanns kvar.

3.3.4.7 Innerväggen mellan den norra och den södra källaren

Innerväggen mellan den södra och den norra källaren, 646, är som mest bevarad upp till en höjd av 1,6 m räknat från den södra källarens golv. På den norra insidan är höjden 1,35 m inklusive mursula, respektive 1,2 exklusive sula. Sulan består av fältsten (0,4×0,25×0,4 m), lagd med flatsidan uppåt och som sticker ut 0,2–0,3 m in i norra källarrummet. Sula plus bottenkanten på tegelomfattningen (se nedan) visar att golvnivån i norra källaren legat 0,65 m högre än i södra källaren.

Muren är plundrad ner till grunden (dvs inget tegel bevarat). Murverket skiljer sig åt på den södra och norra sidan. Det ursprungliga murverket består i den södra sidan, liksom i byggnadens övriga murar av obearbetad fält- och kalksten som murats med ett gulvitt kalkrikt bruk. Till skillnad mot murverket i den västra väggen (41, 550=654) förekommer även större sten en bit upp i murverket. Innerväggens södra sida ligger i förband med såväl östväggen 648=699 som västväggen 41=550, 700.

Den södra sidan är bestruken med ett hårt gulvitt kalkbruk. 1,49 m väster om det nordvästra innerhörnet finns en dörröppning 647, 702 (fig. 92).

Murverkets norra sida skiljer sig från den södra. Den norra sidan består av jämna skift av likstora fält- och kalksten (ca 3×0,1 m) lagda i jämna skift. Denna sida är bestruken med ett gulaktigt kalkbruk som låtit stenarna vara synliga. Muren 697:s norra sida ligger i stöt med den östra yttermuren 648=699 (fig. 91).

Omedelbart öster om tegelomfattningen till dörröppning 647, se nedan, saknas en tegelsten vilket gör att det finns ett hål in i muren 697. Sondering av håligheten visade att det här handlar om en skalmur.

Sannolikt har innerväggens norra sida byggts om i samband med att man tagit upp, alternativt förändrat dörröppningen mellan den södra och den norra källaren.

3.3.4.8 Dörröppning

I innerväggen 646:s västra del har det ursprungliga murverket brutits upp för en tegelomfattad dörröppning, 647, 702, som är 0,94 m bred och bevarad till en höjd av 1,3 m. In mot den norra källaren har murverket ett språng som bildar en rätvinklig profil (fig. 93). Omfattningens västra sida består av sammanlagt åtta skift med tegel samt

Figur 91. Innerväggen mellan den södra och norra källaren i byggnad F. Den norra sidan, 697, som ligger i stöt mot östmuren 648=699.

Figur 92. Innerväggen 646 mellan den södra och norra källaren i byggnad F och dörröppning 647, 702. Södra sidan.

en kalksten, murade i varannan kopp varannan löpare, s k vendiskt förband. Tegelstorleken varierar från 26×13×8 till 27×12,5×8 cm. Bruket är av samma karaktär som i det ursprungliga murverket 700, d v s relativt kalkrikt men något gulare. Fogarna är ca 2 cm breda och strukna/ristade med ett verktyg som gett fogarna en konkav profil, så kallad hålfog. Några av tegelstenarna, företrädesvis i murverkets nedre delar, bär spår efter eldpåverkan.

Dörröppningens östra tegelomfattning ligger i förband med murverket i innerväggens norra sida, 697. Teglet i omfattningen är grovt ältat.

I dörröppningens södra sida finns en tröskel av blanknötta kalkstenshällar (0,6 respektive 0,5 m långa och 0,1 m tjocka), 698, vilka är inmurade i tegelomfattningen. På den norra sidan av tröskelstenen finns spill av ett hårt, vitt kalkbruk, 709, som möjligen utgör spår efter ombyggnaden av innerväggen. På den södra sidan finns samma typ av kalkstenshällar lagda framför dörröppningen (fig. 94).

3.3.4.9 Golvet i den norra källaren

Av golvet i den norra källaren återstår bara indirekta spår i form av ett minst 0,5 m tjockt lager av grus med naturlig inblandning av småsten, 710. Det finns i hela den exponerade delen av byggnad F:s norra källare. I de delar som det finns 1600-talsrasering (585) i läge, ligger denna på 710.

Själva golvet är plundrat, men det har legat ca 0,15 m över grusets överyta, vilket framgår av såväl mursulorna till östväggen 699=648 och innerväggen 697 som det nedre avslutet på tegelomfattningen till dörröppning 647. Sannolikt har det rör sig om ett trägolv. Att grunden till innerväggen 697 ligger på samma nivå på södra och norra sidan, tyder på att nivåskillnaden mellan golven i södra och norra källaren, 0,65 m, är planerad och att gruset fyllt någon form av funktion för att hålla torrt (?).

En knapp meter norr om innerväggen 697 finns ett stenskott stolphål, 711, 713, 718 efter en kraftig stolpe (fig. 95). Placeringen, precis mitt emellan den västra och den östra väggen gör det rimligt att anta att det rör sig om en stolpe som tillfälligt satts upp för att stötta bjälklaget när innerväggen 697=646 gjorts om.

3.3.5 Sydöstra källaren

Den östra väggen i byggnad F har vid något tillfälle delvis brutits upp och en mindre källare har tillfogats sydöst om den södra. Denna källare är mindre än de två övriga och ger ett mindre välbyggt intryck. Dess innermått är ca 4,5 m i nordsydlig riktning. Sannolikt har den inte varit mycket större i östvästlig riktning, med tanke på den intilliggande byggnad G:s antagna dimensioner, ca 5,5 m.

Källaren har haft en överbyggnad av tegel. I raseringsmassorna förekommer rikligt med såväl taktegel som storstenstegel. De senare är av anmärkningsvärt grova dimensioner, 0,09×0,15×0,3 m.

Tillbyggnaden av denna källare måste ha inneburit ett omfattande arbete, då delar av byggnad F:s utvändiga, stabiliserande stenpackning har behövts tas bort. En del större sten har dock fått lämnas kvar, vilket gjort innerväggen ojämn. En större sten på den östra sidan om dörröppningen 649 har huggits till för att inte blockera passage till och från den sydöstra källaren (fig. 96).

Figur 93. Innerväggen mellan den norra och södra källaren med den tegelomfattade dörröppningen 647, 702.

Figur 94. Kalkstenshällarna 698 i den södra källaren framför dörröppning 647, 702.

Figur 95. Golvet i den norra källaren är plundrat. I fundamentlagret 710 finns avtrycket efter en stolpe, 711, 713, 718, som troligen stöttat bjälklaget när innerväggens norra sida 697, gjorts om.

Figur 96 . En stor sten i den ursprungliga konstruktionspackningen som fått huggas till för dörröppning 649 i samband med att Byggnad F:s sydöstra källare uppförts sekundärt.

Figur 97. Norra väggen 652=714 i den sydöstra källaren. Murverket ger ett grövre intryck än övriga delar av byggnad F.

3.3.5.1 Nordvägg

Den sydöstra källarens norra vägg, 652=714 ansluter till byggnad F:s östmur 648=699 ca 1,6 m norr om dörröppning 649. Endast en mycket liten del, 0,5 m, exponerades vid förundersökningen våren 2016 men under hösten togs strax under 2 m fram. Muren är bevarad till en höjd om 1,15 m och en bredd om 0,6. Yttersidan, åt norr, är skadad av nedgrävning för elkabel, 519, samt av nedgrävning för en senare källare, 715 (se 5.3, nedan)

Den norra väggen är murad av fältsten (0,3–0,4×0,3×0,3 m) med större sten närmast botten (0,75×0,45 m). De är lagda i hårt, vitt kalkbruk med enstaka tegelkross som skolning. Insidan är bestruken med samma vita kalkbruk och ut över 648=699:s östra sida, vilket behövs för att skapa en något så när slät yta (fig. 97).

I nivå med den bevarade överytan till mur 648 finns en kalksten som utgör rest av det första avjämningsskiftet.

3.3.5.2 Sydvägg

Sydväggen, 653, i den sydöstra källaren är murad av fältsten och kalkbruk med skoning av tegelbrockor. Fogbruket, (hårt gulvitt), är avjämnat men det finns inte någon heltäckande bestrykning. Muren ser lite "hafsigt" ut i jämförelse med den södra källaren. Muren, som är 1 m bred, exponerades till en längd av 1,7 m. Dess bevarade höjd är 1,05 m och den är avröjd ner till grunden.

Muren ligger i stöt mot en mycket stor fältsten (0,75×0,6 m) som sannolikt utgjort hörnsten i byggnad F:s ursprungliga sydösthörn, eller dess stenpackning, 657, innan den sydöstra källaren uppfördes (fig. 98).

Figur 98. Den sydöstra källarens södra mur 653 ligger i stöt mot det som varit stenpackningen i byggnadens ursprungliga östvägg, 657.

3.3.5.3 Golv

Några direkta spår efter golv påträffades inte på den lilla yta som exponerades. Vad som återstår är en ca 1 cm tjock trampyta av silt, sot, träkol och tegelflis, 720 som ligger direkt på 721 den geologiska undergrunden. Trampytan är sannolikt tillkommen i samband med rasering och plundring av golv.

Såväl nederkanten på dörröppning 649:s tegelomfattning som kalkbruksbetrykningen av innermurarna ligger på en "tegelhöjd" (ca 9 cm) över 721. Vidare finns det en halv tegelsten i den sydöstra tegelomfattningens underkant vilket sammantaget skulle kunna tas som en indikation på att den sydöstra källaren haft tegelgolv.

3.3.6 Rasering

Över kalkstenläggningen 583, norr om byggnad F, fanns ett sotigt utkast-/utfyllnadslager med riklig inblandning av djurben, varav flera stora sammanhängande fragment, 569. Likartade lager har påträffats vid de tidigare förundersökningarna i Valnötsträdet och har tolkats som de omrörda spåren efter striderna 1611 och efterföljande härjningar.

Över spåren från 1611 fanns en 0,70×0,50×0,12 m stor homogen kalkfläck, 568. Den låg upp emot muren 567 och hade i norr skurits av dagvattenledningen 561. Den tolkades som spår efter reparationsarbeten och spill av överblivet kalkbruk. I sin tur överlagrades denna av 566, ett homogent brandlager som troligen härstammar från stadsbranden 1647.

I den norra källaren finns ett massivt, cirka 0,8 m tjockt, raseringslager, 585. Det innehåller stora mängder tegel, taktegel, fältsten, kalkbruk samt enstaka skärvor av svartglaserade kakelugnsplattor (se 6.4, nedan). Tegelstenarna i lagret varierar i storlek från 28×14,5×8 till 27×9,5×8,5 cm. Det fanns en viss skiktning i raseringslagret så till vida att mängden taktegel ökar mot botten vilket visar att taket var det som först raserades i samband med att byggnaden övergavs.

Över kullerstensgolvet 642 i byggnadens södra källare fanns ett heltäckande brandlager, 639. Tjockleken varierade mellan 2 och 10 cm. Lagret, som innehöll större träkolsbitar var bitvis ordentligt nedtrampat i stengolvet 642, vilket visar att man röjt upp efter branden och tillvaratagit vad som gått att rädda. I den västra delen av källaren och brandlagret påträffades stora mängder sönderslagna plattor efter en kakelugn (Fnr. 892–894). Kakelugnen har stått på någon av våningarna över källaren och vid branden har den rasat igenom trossbotten och krossats mot källarens stengolv.

Eftersom man inte brytt sig om att städa upp brandspåren, rör det sig med största sannolikhet om branden 1647, vilket innebar dödstöten för Kalmar gamla stad.

3.4 Byggnad G

Väster om fd konstmuseets östra flygel finns lämningarna efter ytterligare en byggnad som legat med gaveln vänd ut mot det medeltida torget, byggnad G. Byggnadslämningarna är skadade av frischaktet för fd konstmuseet, 564, och den äldre dagvattenledningen, 564. En mindre del av byggnadens södra mur, ut mot torget, exponerades 1924 vid Sven Rosmans undersökningar i området (fig. 99).

I anslutning till den i stort sett intakta källartrappa som påträffades vidgades schaktet så att trappan kunde dokumenteras och omfattningen av de yngre ingreppen klarläggas.

3.4.1 Byggnad G:s norra vägg

Spåren efter byggnad G:s norra vägg utgjordes av 579, nedgrävningen för mur 577 och konstruktionspackningen 578, 577, en större sten samt 578, konstruktionspackning norr om mur 577. Av konstruktionspackningen 578 fanns enbart mindre stenar kvar då området är plundrat/skadat av frischakt för fd konstmuseet, 564.

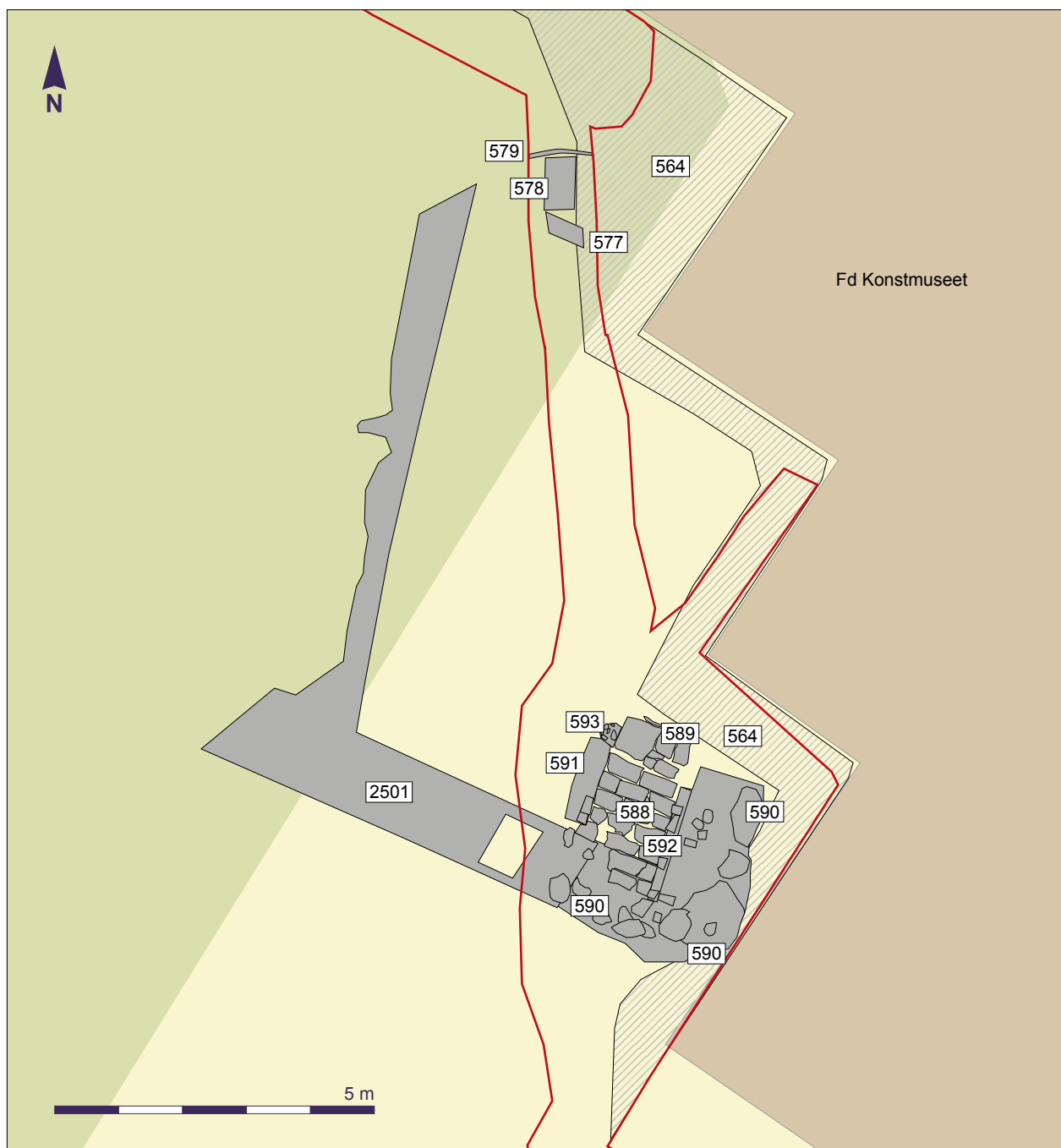
Endast en liten del av byggnad G:s nordvägg exponerades, ca 0,6 m pga schaktets begränsning. Intilliggande frischakt och dagvatten innebär att det inte är möjligt att klarlägga från vilken nivå nedgrävningen 579 är gjord. Av muren 577 framkom en större sten, (0,65×0,35×0,55 m). Det fanns kvarvarande kalkbruk i på dess västra och östra del och spår av puts på södra sidan, godsidan inåt källaren.

Avståndet mellan den norra och den södra väggen uppgår till 10 m.

3.4.2 Byggnad G:s sydvästra hörn

En mindre del av nedgrävningen för byggnad G:s sydöstra hörn, 599, kunde följas ca 0,6 m ut från muren. Nedgrävningen bör ha varit större men kunde, på grund av schaktets begränsning och på grund av att den i öster var skuren av frischaktet för fd konstmuseet, 564, inte följas vidare. Fyllningen i nedgrävning 599 utgjordes av 612, konstruktionspackning av fältsten ca 0,3×0,3 m stora, men av några av något större dimensioner.

Figur 99. Plan över byggnad G med kontexterna markerade samt Sven Rosmans ritning, 2501, och fd konstmuseets frischakt, 564. Skala 1:100.

Själva muren 590 utgjordes av fältsten i varierande storlek, från 0,1×0,1 till 1,2×1,0 m. Murens bredd var 1,4 m och den kunde följas till en längd av 2,7 inom schaktets begränsning.

I söder togs mur 590 fram till en höjd av 0,7 m, och i norr till 1,5 räknat från golvet 589.

I den sydöstra delen har man placerat en stor (1,4×1,1 m) hörnsten och norr om denna, i det yttre murlivet, finns ytterligare en större sten som utgör sula. Muren 590 har plundrats på större stenar, vilka lämnat avtryck i kalkbruket. Detta bör ha gjorts i samband med uppförandet av fd konstmuseet.

I den västra delen av 590 sitter flera stenar inmurade som utgör rester av en vägg, alternativt ett valvanfang.

I den norra delen (inne i källarrummet) består det nedersta skiftet av en kraftig (0,4×0,4 m) fältsten. Ovanpå denna finns rester av en tegelvägg, åtminstone 3–4 skift, som dels syns mot väst och dels mot norr. Detta tyder på att källarutrymmet fortsatt österut. Stenarna är kraftigt sotiga/brandskadade och bestrukna med rikliga mängder kalkbruk.

Av den västra delen exponerades 590 till en längd av 2,8 m och en bredd om endast 0,3–0,4 m. Murpartiet är kraftigt skadat av dagvattenledning 561. I den södra delen finns en större sten (0,4×0,4 m). Precis som i den sydöstra delen finns en större sten nederst. På denna sitter en tegelsten mot schaktets begränsning i väst, vilket tyder på att rummet fortsätter åt detta håll. Det kan inte uteslutas att rummet även sträcker sig något söderut, väster om trapphalsen 591 och att trappan ligger i hörnet av källaren. Trappöppningen består av 1–3 skift av mestadels natursten, men även med inslag av kalksten. En av stenarna i denna del av muren är sliten på ovansidan och överlagras av ett murskift. Möjligen är det en indikation på att man höjt trappan 588 ca 0,2 m.

3.4.3 Källartrappa

Byggnad G har en nord-sydligt orienterad källartrappa, 588, 1,20–1,25 m bred (fig. 100). Botten, det vill säga vid golvet 589, ligger på +3,23 m ö h medan det översta trappsteget finns på +4,68 m ö h. Trappan har åtta steg varav de fem nedersta finns kvar intakta. De översta tre stegen är skadade i den västra delen till följd av dagvattenledningen 561 och endast så att endast ca 0,6–0,8 m återstår. Varje trappsteg består av 2–3 grovt tillhuggen kalksten, 0,25×0,55, 0,25×0,40–0,45, 0,25×0,25 m stora, som är slitna på ovansidan. Det finns även enstaka obearbetade fältsten. I några fall har mindre (0,1×0,1) stenar kilats in. På ett steg har man murat in en tegelsten mellan de större. Man har använt kalkbruk i skarvar och mot väggar. Höjden mellan trappstegen varierar mellan 0,16 och 0,18 m, det nedersta steget har dock endast ca 0,13 m ner till golvet. Trappstegens djup varierar mellan 0,23 och 0,30 m.

3.4.4 Trapphals

Den västra trapphalsen, 591, är bevarad till en höjd av 0,2 m och vilar på det fjärde trappsteget nedifrån räknat. Den är murad i tegel med dimensionerna 0,28×0,14×0,10 m. Den västra trapphalsen är kraftigt nedbruten i den nedre delen, med endast en sten bevarad. Övre delen är kraftigt skadad av dagvattenledningen 561.

Den östra trapphalsen, 592, är bevarad till 0,55 m höjd vid nedersta trappsteget respektive 0,15 m vid det näst översta trappsteget (fig. 101). Nedre delen i nivå med nedersta trappsteget är uppmurad med först en tegelsten, (0,28×0,14×0,10 m), därefter en tillhuggen kalksten, ca 0,12 m tjock. Fogarna är av kalkbruk och 0,015–0,04 m breda. På kalkstenen har man murat fast dörrstapeln 611 mellan kalkstensblocket och en större fältsten som är kraftigt brandskadad (0,4 m lång och 0,18 m hög). Fältstenens södra del vilar på det andra trappsteget. Själva dörrstapeln sitter 0,07 m från källarväggen och 0,05 m in från trappan.

Figur 100. Källartrappan 588 i byggnad G.

Figur 101. Den östra trapphalsen, 592, till källartrappan, 588 i byggnad G.

Figur 102. Det yngre kalkstensgolvet 589 i byggnad G. I övre högra hörnet syns skadorna efter schaktet för den äldre dräneringsledningen.

3.4.5 Golv

Två golvnivåer finns bevarade i byggnad G och det finns indikationer på en tredje golvnivå, men detta kunde inte klarläggas då inget av golven grävdes bort vid undersökningen. Av de äldre golven rensades bara en begränsad yta om ca 0,4×0,3 m fram.

Det äldsta, dokumenterade, golvet består av kullersten av varierande storlek, 593, som ligger i ett finkornigt sättsandslager, 598. Över kullerstensgolvet 593 fanns ett tunt ackumulerat smuts- och brukningslager, 597.

Över denna nivå fanns ett ca 0,03–0,04 m tjockt och distinkt brandlager inom hela det framgrävda området nedanför trappan, 594. Merparten lämnades kvar. Det tolkades som spåren efter striderna 1611.

Byggnaden har uppenbarligen reparerats då det över brandspåren fanns ett kalkstensgolv, 589, lagt i ett tunt, 0,04 m tjockt, sättsandslager 595. Av golvet 589 rensades fyra kalkstenar fram men konstruktionen fortsätter norrut (fig. 102). Kalkstenen var spräckt och brandskadad och över dem, och över den nedre delen av trappan 588, fanns ytterligare ett 0,03–0,05 m tjockt brandlager, 596. Troligen kommer det senare från branden 1647.

3.4.6 Rasering

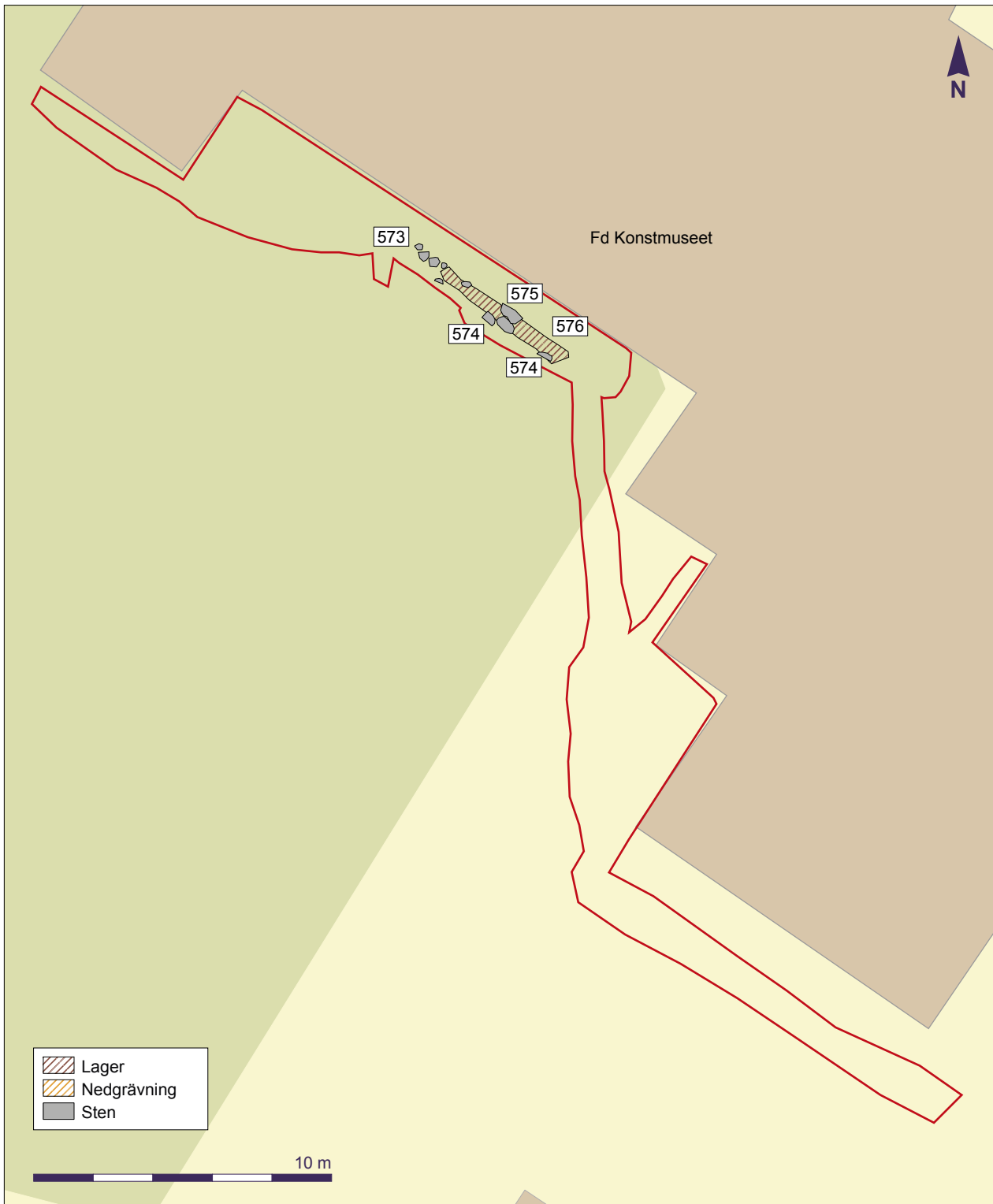
Byggnadslämningarna överlagrades av ett massivt raseringslager, 580, av tegelkross, kalkbruk och taktegelfragment. Lagret återfinns i byggnad G:s källare, begränsas i norr av i av grundmuren 577 och är ca 1,5 m tjockt. Det är skuret av frischaktet för fd konstmuseet 564 och dagvattenledning 561. Lagret grävdes endast i anslutning till källartrapp 588.

3.5 Fundament till markyta och undergrund

I det äldre ledningsschaktet 561 framkom en del större sten som helt eller delvis rubbats i samband med att den äldre ledningen anlades. Drygt en meter öster om byggnad F:s nordöstra hörn fanns ett halvdussin större fältsten, arrangerade med flatsidan uppåt, 573. De var 0,4–0,6×0,4–0,5×0,2 m stora och påminner om liknande stenläggningar i undersökningarna 2011 och 2014 (58 respektive 417=418), vilka kan ha utgjort en tidig broläggning. I området fanns också två utjämningslager, 575, som innehåller mindre fältsten, ca 0,05–0,15 m stora respektive 576 som var ren sand.

Över dessa utjämningslager fanns tre stora stenar som låg med flatsidan upp, 574. De kan vara del av samma stenpackning som 573, då de ligger på samma nivå, men schaktets begränsningar och tidigare ingrepp medger inga närmare tolkningar i nuläget (fig. 103).

Det äldre ledningsschaktet 561 hade på en del platser grävts ner i den geologiska undergrunden, 582=68, vilken utgjordes av grus med inblandning av gråsten i varierande storlek och som tolkats som strandsvall.

Figur 103. Plan över lämningarna efter äldre stenläggningar och markutjämnings i dräneringsschaktet från 2015. Skala 1:200.

Figur 104. Läge och benämning av de olika schakt som togs upp våren 2016. Skala 1:400.

4. Ledningsdragning och gestaltningsarkeologi 2016

Den arkeologiska förundersökningen 2016 föranleddes av gestaltningsarbetets färdigställande och tillhörande ombyggnation av markbeläggningen. Förundersökningen genomfördes som fyra olika moment, inledningsvis dokumentation av en ny dagvattenledning, ”område B”, följt av undersökning och dokumentation av området med byggnadslämningarna F och G i samband med avbaning av bärlager, ”område A” samt dokumentation av ingrepp för en trädplanteringsgrop, ”område C”. Arbetet gjordes under mars månad. I juni tillkom dokumentation av utsidan av byggnad F:s södra källarmur (fig. 104).

4.1 Område A

4.1.1 Genomförande

Gestaltningsarbetena innebar bland annat stensättning av delar av området, motsvarande ytan för det medeltida torget. Detta innebar att de övre delarna av bärlager och matjord behövde tas bort och ersättas med lämpligare material (sand). Det schaktdjup som erfordrades var generellt sett ringa och kunde för huvuddelen av området göras utan risk att påträffa eller skada byggnadslämningar och kulturlager vilka, till följd av markarbeten under 1600-talet, här är bevarade på större djup. Undantaget utgjordes av ett ca 200 m² stort område omedelbart söder om fd Konstmuseet. Här hade framkommit byggnadslämningar vid Sven Rosmans undersökningar 1924, varav två, byggnad F och G, dokumenterades vid förundersökningarna 2011 och 2015 (se ovan). På de av Sven Rosmans ritningar som kunnat lokaliseras saknas höjdsättning, men det kunde inte uteslutas att lämningarna låg ytligt och tillgängliga för dokumentation. Eftersom det var av stort värde att kunna knyta samman (och georeferera) Sven Rosmans dokumentation med undersökningarna som gjordes av byggnadslämningarna 2011 och 2015, beslöt Länsstyrelsen om ytterligare undersökning och dokumentation.

Arbetena tog dock en annan vändning än förväntat. Efter revivering av den nya nivåställningen visade det sig att det mesta av området snarare behövde byggas på än schaktas bort. Undantaget var de ytligt liggande västra delarna av byggnad F (550), vilkas övre delar, enligt dåvarande projektering, skulle behövas tas bort (efter dokumentation).

När schaktningen i anslutning till dessa grunder inleddes konstaterades att de massor som återfyllts efter Sven Rosmans undersökningar på 1920-talet var av sådan karaktär att det skulle uppstå problem med sättningar i den nya ytan. Återfyllningen avlägsnades därför med grävmaskin och byggnad F:s södra källare, 660, exponerades, vilket gav en fullständigt unik möjlighet till dokumentation av en välbevarad medeltida källare. Källaren och byggnad F beskrevs ovan.

Den frilagda källaren attraherade stora mängder av intresserade Kalmarbor. Under helgen den 12–13 mars, då vi arkeologer var på plats, besöktes platsen av ett hundratal personer, vilka fick presentation och visning allt eftersom de dök upp.

Efter att källaren exponerats startade en diskussion kring eventuella möjligheter att kunna visa densamma på permanent basis under någon form av överbyggt väderskydd. Under våren 2016 påbörjades arbete med att ta fram konstruktionsförslag för grundläggning och fundament till väderskydd. Samtidigt fortgick stensättningen för den nya gestaltningen av det medeltida torget. För att inte behöva riva den nyanlagda ytan beslöts att gjuta fundament längs källarens södra sida redan innan projekteringen i övrigt var klar. Detta innebar att ytterligare arkeologisk dokumentation behövde göras. Denna kunde genomföras inom ramen för befintligt beslut och med kort varsel 20–23 juni.

Ett 12 m långt schakt drogs längs med byggnad F:s södra gavel. Schaktbredden var ca 2 m utom i den östligaste delen där den var 3 m. Djupet varierade från ett par dm i öster till ca 1,5 m i väster, intill stigluckan, fig. 105.

4.1.2 Det medeltida torget

I schaktets östra halva påträffades lämningar efter det medeltida torget, 678. Detta var brolagt med stor fältsten, 0,4–0,5×0,3–0,4×0,2 m stora. Åtskilliga av dem var rejält nötta i ovsidan (fig. 106). Stenarna var lagda direkt i den ursprungliga matjorden, 696, utan någon sättsand. Broläggningen var avröjd i öster, 680, och i väst i samband med relativt omfattande reparations- och ombyggnadsarbeten på 1600-talet, 686. Förundersökningen 2012 visar att torgytan är avröjd strax söder om det schakt som öppnades 2016.

Längs med hela byggnad F:s södra gavel, 659, fanns ytterligare ett av Sven Rosmans schakt, 670. Det var mellan 1,2 och 1,8 m brett, var grävt ner i det underliggande morängruset, 694, och skar alla stratigrafiska relationer mellan byggnaden och omgivning. Man hade dessutom avlägsnat delar av den ursprungliga torgbeläggningen, 678.

På grund av Rosmans schakt, 670, går det inte att uttala sig om det funnits någon kronologisk skillnad mellan torgytan och uppförandet av byggnad F. Den sekundärt tillbyggda sydöstra källaren (se 3.3.5, ovan) är dock yngre än broläggningen, då dess utvändiga lerpackning 679 överlagrar torgytan 678.

En mindre del av nedgrävningen för byggnad F, 684, exponerades i anslutning till det sydvästra hushörnet. Muren 550 var tätad med lera, 693, och överlagrad med återfyllning 695.

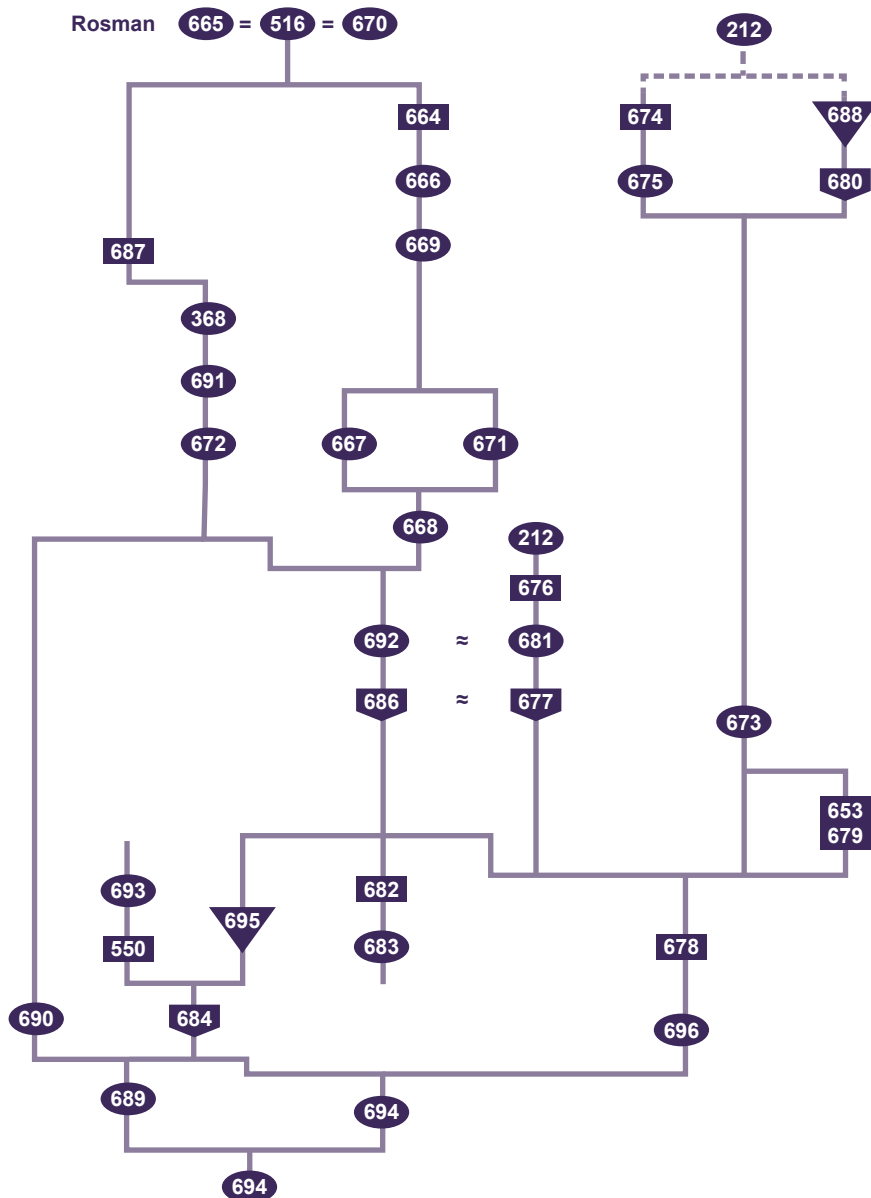
Strax öster om byggnad F:s sydvästhörn fanns några vita kalkstenshällar, 682, lagda i sättsand 683, som skulle kunna tolkas som att det närmast fönsternischen 650 funnits en sådan beläggning.

4.1.3 Ombyggnader av kyrkogården på 1600-talet

I schaktets västra delar fanns en sekvens av nedgrävningar, byggspill, omrörd sten och fyllningar som kan kopplas till ombyggnaden av stigluckan 368 (686, 692, 672, 691, 667, 671 och 669, fig. 107).

I samband med dessa reparationsarbeten har det även uppförts en mur mellan den ombyggda stigluckan och byggnad F, 558=687. Dess översta skift består av kalksten murade i kalkbruk, ca två skift bred. Kalkstenen vilar på ett skikt med tegelkross, som kan följas upp mot Byggnads F:s västmur 550. Därefter följer två skift med större

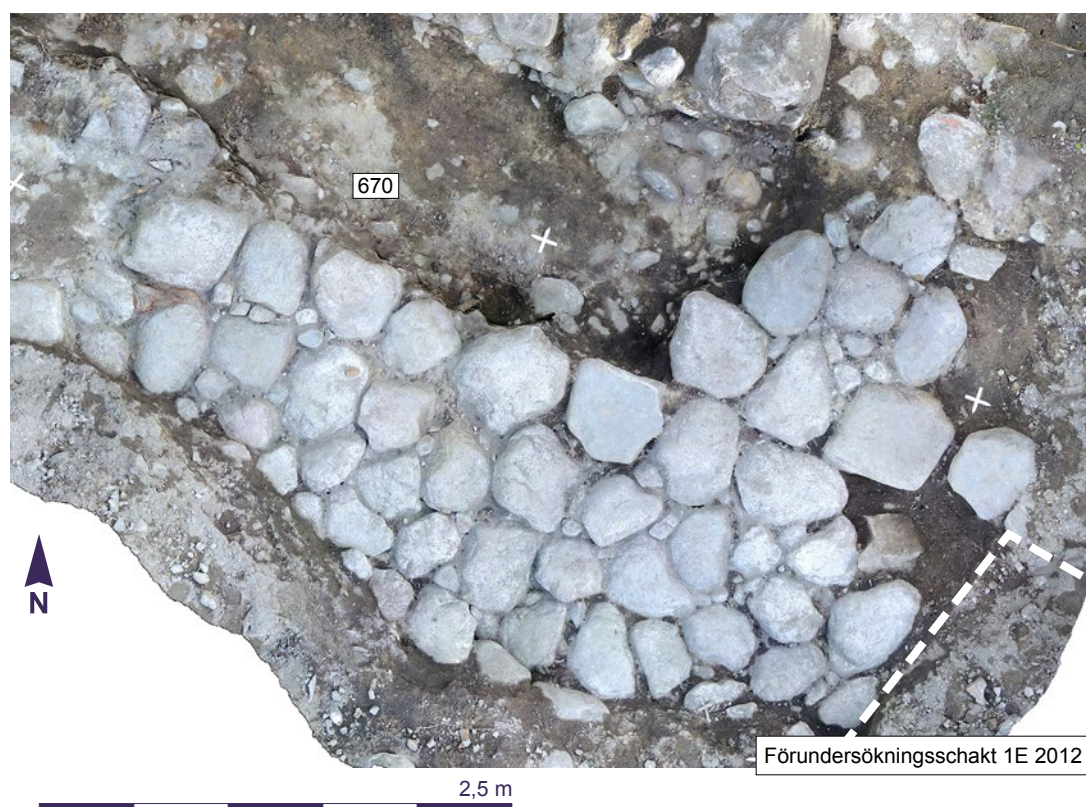

Figur 105. Stratigrafiskt relationsschema över lämningarna i det schakt som togs upp i juni 2016.

fältsten, lagda i kallmur. Dessa skift har varit övertäckta och utgör själva grunden.

Norr om mur 558=687 ligger ett kalkbrukslager, 523, som tolkats som spill från arbetena. En mindre stenläggning, 536, samt några fältstenar, 532 och 534, visar att området längs byggnad F:s västvägg har fått en ny beläggning. Troligen har den norra delen av kyrkogårdens stenläggning, 539, lagts om vid denna tid. Fönster-nischen i byggnad F:s västra vägg har byggts om och anpassats efter den förhöjda marknivån, 645. En 0,1 m tjock kalkstenshäll har lagts ovanpå den häll som utgjorde den ursprungliga fönsteröppningens botten och har sedan "ramats in" av kalkstenshällar ställda på högkant (0,3×0,4×0,1 m) respektive (0,2×0,7×0,08 m). I sin tur har dessa sedan ramats in av liggande kalkstenshällar runt mur 550:s västra sida.

Figur 106. Det schakt som togs upp i juni 2016 innehöll en del av det ursprungliga torget. Till vänster syns Sven Rosmans schakt 670 som avlägsnat torgets broläggning närmast Byggnad F:s södra mur 660. Skala 1:40.

Även delar av torgytan har fått en ny beläggning av större sten lagda i oren sättsand, 664, 674, 666, 675. Troligen rör det sig om sten som grävts upp från det ursprungliga torget 678. Möjligen har man bara lagt ut en ny passage fram till stigluckan, vilket skulle kunna förklara varför delar av det ursprungliga torget finns bevarat i det här området när det i övrigt grävts bort i samband med att arbetena för en vallgrav påbörjats på 1670-talet.

Dessa ombyggnader och reparationer kan dateras utifrån skriftliga källor. Kyrkogården behandlas ingående av Martin Olsson och Rolf Näslund i en av volymerna i Sveriges kyrkor (Kalmar Gamla stads kyrkor, volym 162, *Kalmar gamla kyrkogård* utgiven år 1976). I det inledande kapitlet görs en genomgång av de skriftliga källorna som belyser kyrkogården efter år 1611. Det rör sig främst om räkenskaper för arbeten på kyrkogården och dess ingångar. I det följande sammanfattas relevanta uppgifter för det nu aktuella området i kronologisk följd.

Kyrkogården hade precis som kyrkan blivit mycket förstörd under striderna år 1611. Den täcktes åtminstone till vissa delar av nedrasat material från kyrkan och kyrkogården användes som arbets- och upplagsplats under kyrkans återställande. Med anledning av detta återställdes inte kyrkogården förrän kyrkan var renoverad. Återställningsarbeten på kyrkogården omtalas därför först år 1620 i kyrkans räkenskaper.

Figur 107. Spåren efter ombyggnader under 1600-talet i anslutning till ingången till kyrkogården. Skala 1:40.

2.5 m

- 1620: 3 daler smt betalas till dem ”som Räsade Rummet wid Kyrkian ther ladan hade varit”.
- 1624: ”Åhr gifuit Hans B (oläsligt) för de förslogo S(åge) Bräder och (...) lte igen kringh heela kyrckian der som dett behöffdes effter För(ting)ning”.
- 1627: Då utbetalas ”2 daler smt för kyrkiogårdens wprättades igen, som någorstedz förfallen war”.
- 1627: ”haufur Oluf och Madz Snickare bekommit till arbetzlön för 4 Stora Portar de giorde till kyrckiogården af Kyrckiones egna breder”.
- 1629: ”rensades” kyrkogården ”Sönnan kyrckian”.
- 1634: ”M; Hend. Muremäster” fick 6 daler 16 öre kmt ”för han hade murat på kyrkegårdsmuren”.
- 1635: ”för kyrkegårdsmuren bleff medh Golfsteen tekt”, för vilket betalades 56 daler 14½ öre, vilket omfattade bl a stenen och arbetslönen. Muren täcktes av oslipade stenar, vilka var 90 cm i fyrkant.
- ”M:r Jöran (Sältner) Murmäster med sin mästerswän tåkte heela kyrkegårdsmuren; och förbättradhe honom der han af rågn nedhsköldher war”. Vidare deltog två soldater som ”bruto steen löss der till”, Anna Fallensteens ”slogh kalck till kyrkegårdsmuren” och Lars dödgravare langade murmästarna kalk. Dessutom redogörs för vilka som bidrog med sten och att man körde sju lass med ”sandh till Muren”.
- Samma år är bl a utgivet 19 daler ½ öre kmt ”för 3 galdrär som Wpsattes wthj kyrkegårdzportarna”.
- ”Åhr kommit till Galldränna: 2 st. Ekebalkar, 2 st. timberstockar, för 6 öre Spijk, för 4 öre tiära”. ”Lars Dödgräfuier som grof groparna undher Galdurna” fick 2 daler. ”der till köpt 2 st. Ekebalkar till stöplar” 1 daler ”Giffuit för 2 st. timberstockar till foten som Galrurna blefuo inhugne wthj 1:16”, ”Giffuit Joon Harolson för han timbradhe stölparna och inhugg Galldrurna wthj stockarna 2:”, ”der till köpt spijk för 6” öre, ”köpt tiära till stollperne för 4” öre. ”M:r Jöran Murmästaren för han opmuradhe der hoos 2 famnar Mur på kyrkegårdsmuren bekommit 8:20”.

Dessutom redogörs för hur flera andra får ersättningar, för bl a handräckning, slå kalk och sandtransporter. Det senare beskriver bl a ”Låt it köra 11 lass iordh till at wphöja platzen för östra Galdrun”. En intressant uppgift anger att ”Håkan steenhuggare” ”klöfde een trappesteen till Gallrum widh torget”.

Det framgår av räkenskaperna att tre av kyrkogårdens ingångar försågs med nya galler detta år (1635). Den ena ingången var belägen mot torget och den andra, ”östra galdrun”, var den som fanns i kyrkogårdens östra mur. I var och en av de tre groparna fanns fyra ekstolpar. Olsson och Näslund menar att det varit tillräckligt om groparna varit en aln djupa. Beräkningen bygger på att de 2 ”Ekebal-

karna” vardera varit sex alnar långa och delats i tolv delar. På vardera paret stolpar lades delar av de två ”*timberstockarna*” och i dem infälldes gallrens ändar och spikades fast. I gropen murade sedan Jöran Murmästare 2 famnar mur (ca 360 cm) fördelade på tre gropar. Författarna menar att detta är ett så litet mått att det är troligt att det murats endast mellan stolparna och icke intill groparnas övriga sidor. Om deras beräkning stämmer blir gallrens mått i gångriktningen 60 cm + 2 stolpbredder, dvs 90–95 cm. Bredden i andra riktningen går inte att beräkna. Kyrkogårdsmurens bredd beräknas till 1½ aln (90 cm), utifrån de ovan angivna stenhällarnas storlek, ett mått som överensstämmer med 318.

Det är svårt att värdera Olsson och Näslunds beräkning, dvs skulle man kunna tänka sig att ”Ekebalkarna” varit längre än vardera sex alnar (180 cm). Likaså, vet vi att samtliga gropar varit lika djupa? Och, kanske avsåg Jöran Murmästare endast murning av en stiglucka? Kan inte den vid torget ha varit pampigast?

Kyrkogården hade inte mur på samtliga sidor. På norra sidan hade den plank av bräder vilka reparerades 1638 och ersattes år 1652 (efter branden 1647). Samma år gjordes arbeten för kyrkogårdens iordningställande. Den jämnades och rengjordes av soldater. En säkert uppskattad ersättning erhöll ”*Quarter M(ästare) Vasilio och Capetein Peer Sonnesson*” som tillsammans fick ”*2 Kannor fransk wijn för deras Soldater giordhe kyrkegårdhenne jämmpn på S. Sidan*”.

- 1652: ”*Lars wthrijdare*” erhöll en daler kmt ”*för han stensatte der som gallrarna uptoges och inlades igän*”. De reparerades och i samband därmed stensattes antingen groparnas bottnar under gallren eller marken intill dem.
- 1654: ”*Peder Muremester, som igenmuradhe dhe holen på Kyrkiemuren der Järngaldrarna lågo*” fick 2:16 i arbetslön.
- 1658: Sista gången som järngallren omnämns. Detta år stals ett av järngallren från kyrkogården och möjligt är att de förvarades där då. Uppgiften från 1654 kan tolkas som att gallren var borttagna redan då.
- 1671: Kyrkogårdsmuren repareras grundligt av Anders Murmästare. Till detta användes 270 lass sand, 32 lass lera, 16 läster 3 tunnor kalk, men endast 72 lass sten jämte ½ lass sand och sten. Troligtvis har man använt den befintliga stenen i muren. Vidare lånade man 92 lass sten av ”*Nya Kyrkian*” på Kvarnholmen, troligtvis kalksten. Vidare anges att ”*Noch låtit göra twenne Portar med två par gång Jern hwardera*”.

Genom dessa arbeten förminskades troligen kyrkogården något och omgavs med mur på samtliga sidor.

Omfattningen av mark- och ombyggnadsarbeten i och runt stigluckan på 1630-talet förklarar den stratigrafiska komplexiteten i området, vilken fram till undersökningen 2016 var svår att datera. Det framstår som allt tydligare att kyrkogårdens stenläggning underhålts och i delar lagts om vid flera tillfällen.

4.2 Område B

4.2.2 Genomförande

För att säkerställa avrinning av regnvatten från den ombyggda markytan var det nödvändigt att sätta en ny dagvattenbrunn och att dra nya ledningar inifrån tomten och ut i Slottsallén. Efter samråd kunde en sträckning som gick i äldre schakt arbetas fram. Då det inte helt kunde uteslutas att det trots yngre ingrepp kunde förekomma bevarade byggnadslämningar och/eller intakta kulturlager beslöt Länsstyrelsen att arbetena skulle ske under antikvarisk kontroll och ingreppen dokumenteras, något som gjordes under perioden 29 februari till den 16 mars 2016.

Schaktbredden uppgick till ca 1,0 m i ytan och 0,8 m i botten, längden var sammanlagt ca 70 m, varav 48 m i sydöst-nordvästlig riktning och ca 20 i nordöst-sydvästlig (fig. 108). Schaktdjupet varierade mellan 1,2 och 1,8 m med lägsta punkt i öster. Schaktdjupet var som störst i anslutning till de brunnar som sattes.

Ledningsdragningen blev mycket svårarbetad till följd av omfattande moderna lämningar mellan de befintliga byggnaderna och platsbrist till följd av den stora mängd ledningar och kablar som tidigare dragits i området. Arbetet kom, i praktiken, att bestå av tre etapper vilka gav olika information. De redovisas därför uppdelat i det följande.

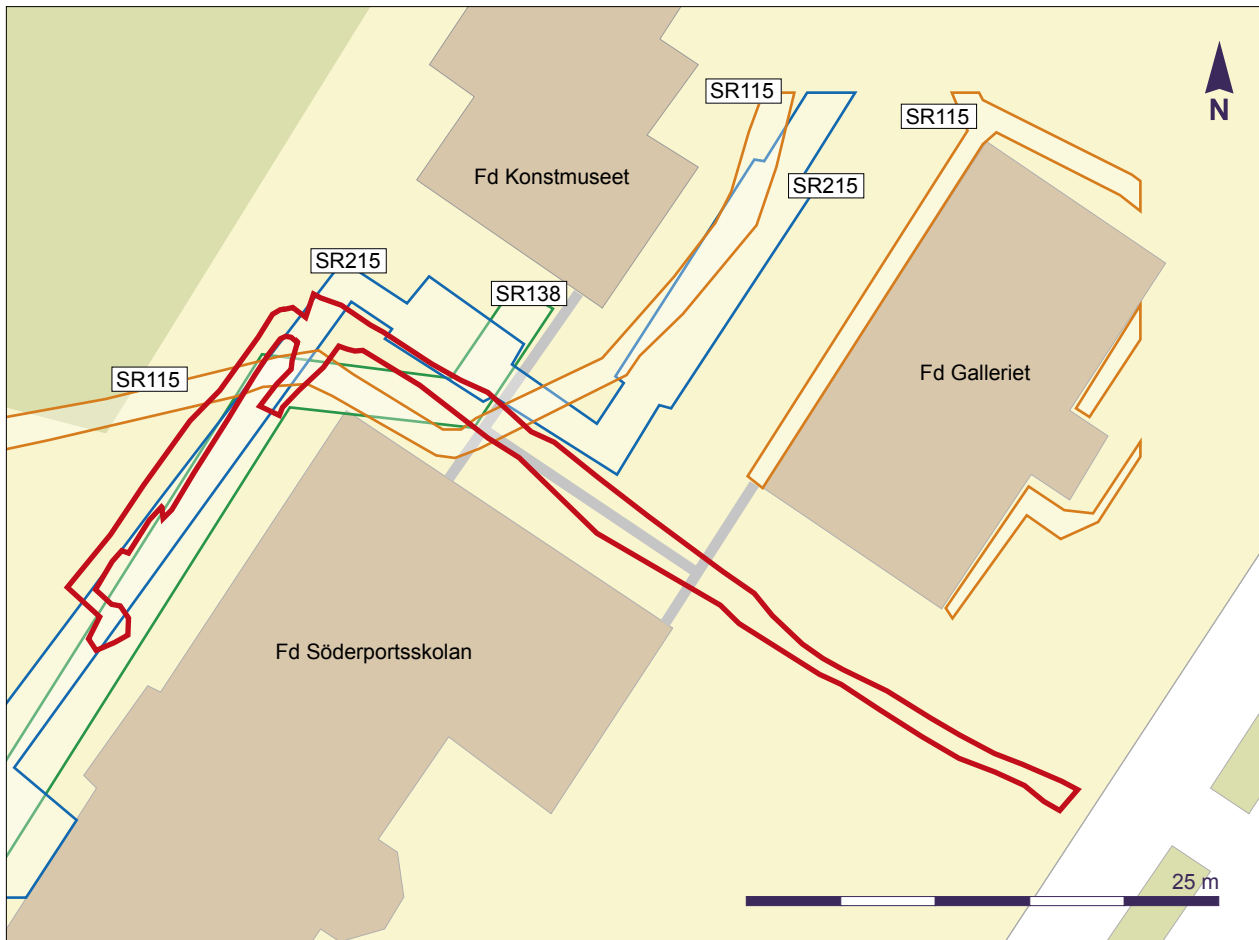
4.2.2.1 Etapp 1

Ledningsarbetet inleddes med anläggandet av en ny brunn vid Slottsallén för anslutning till ledningar som löper i gatumarken. Området under slottsalléns västra trottoar är kraftigt stört till följd av flera typer av ledningsdragningar av varierande djup och omfattning. I gatans längdriktning löper, uppifrån räknat, optokabel, (621), elledning, (620), och en VA-ledning, (619), på drygt 1,7 m djup. Till denna anslöt en äldre vattenledning av järn och diverse ventiler, (618). Den nya dagvattenledningen lades i schaktet för den äldre vattenledningen (617). Mycket lite av icke omrörda massor exponerades i schaktväggarna, varför någon sektionsdokumentation inte var aktuell. Parallellt med den äldre vattenledningen fanns en jordkabel från fd Söderportsskolan, en äldre gas- eller teleledning vilka båda anslöt inifrån tomten ut mot gatumarken. På två punkter fanns korsande ledningar (fig. 108). Den västligaste av dem, 631, hade en förgrening och anslöt till befintlig brunn vid fd Söderportsskolans nordöstra hörn. Nedgrävningen gick till ett djup om drygt 1,2 m och hade förstört en äldre mur så att endast mursulan 630 återstod, se nedan.

I de fall då en något så när orörd lagerföljd kunde iakttas i den norra schaktväggen var byggnadslämningar och raseringslager överlagrade av mörkt brun, finkornig matjord med enstaka inslag av sten och tegelfragment, 623. I sin tur överlagrades detta av fragmentariskt bevarade stenläggningar, 262 och 260, med tillhörande sättsand (262 och 263) vilka dokumenterades vid förundersökningen 2012 (schakt 2A). Stenläggningarna har hört till lasarettet och är sentida. Sannolikt har omläggningen, som konstaterades i den västra delen gjorts i samband med att byggnad 633 uppfördes (se nedan).

Jordlagret 623 kan antas motsvara lager 280 vid förundersökningen 2012 vilket då, tillsammans med 212, tolkades som spåren efter markarbeten efter Kalmarkriget 1611, men som senare kunnat

Figur 108. Område B, ledningsschakt för ny dagvattenledning 2016. På planen har även kända äldre ingrepp markerats, samt grunderna efter senare lasarettbyggnader. Numrering efter Länsstyrelsens undersökningsregister. Utöver kända ingrepp framkom ytterligare, odokumenterade, vilket försvårade arbetet. Skala 1:400.

konstateras var spår efter en på 1670-talet påbörjad vallgravssträckning. Materialet förefaller rensat på större sten och har en distinkt avgränsning neråt mot byggnadslämningar och raseringslager.

4.2.2 2 Etapp 2

Mellan huskropparna för fd Söderportsskolan och fd konstmuseet var de arkeologiska lämningarna förstörda ned till ett djup om minst 1,7 m djup från markytan (632). Denna sträcka, parallellt med fd Söderportsskolans norra gavel erbjöd mycket stora problem för schakt och utläggning av ny ledning (fig. 109). I linje med fd Söderportsskolans östra, och fd Galleriets västra, husliv fanns en kraftig betongmur, armerad med stora fältsten, 633. Muren var drygt 0,7 m bred och mer än 1,9 m djup. Det visade sig utgöra östvägg efter en tidigare lasarettbyggnad. Insidan, åt väster, var klädd med tegel och vitt kakel. Golvet, klätt med klinkers, fanns bevarat på ca 1,2 m djup. Längs med den södra insidan fanns ett helgjutet, kraftigt betongfundament. Byggnadens södra mur har inte legat direkt an mot fd Söderportsskolans norra gavel, utan ligger ca 2 m norr om denna. Väggen 633 fortsatte i västlig riktning fram till i höjd med källartrappen på fd Söderportsskolans norra gavel.

Figur 109. Situationsbild över det nya schaktet och dess sträckning mellan de stående byggnaderna. I förgrunden syns en del av betongmuren 633. Som framgår fanns ett stort antal odokumenterade ledningsdragningar.

Byggnaden 633 finns inte med på fastighetskartan från 1929. På denna är de olika byggnaderna bara sammanbyggda med en smal, korridorliknande byggnad, vilken uppförts i samband med att den norra lasarettspaviljongen, fd konstmuseet, uppfördes 1905–1907 (Olofsson 2009:43). Vid ledningsdragningen 2015 framkom en betongsula till denna byggnad, 587. I anslutning till förbindelsegången uppfördes dock senare en byggnad som rymde laboratorium och röntgenrum (Olofsson 2009:44). Det bör ha skett under slutet av 1920- eller början av 1930-talet. På den ekonomiska kartan från 1941 bildar de idag tre skilda huskropparna en sammanhållen byggnads-kropp. Byggnaden revs 1948 i samband med att lasarettområdet gjordes om till praktisk realskola (Olofsson 2009:59).

Mellan denna källare 633 och fd Söderportsskolans norra gavel löper, parallellt med denna och på ett avstånd av knappt 2 m, en VA-ledning, 635, av glaserad keramik som fortsatt är i drift.

Även väster om den fd lasarettskällaren 633 var området fortsatt stort, dels av grundläggningen till den tillbyggnad och den äldre förbindelsepaviljongen som uppförts runt 1908, (se ovan), dels av fjärrvärmeschaktet i den norra delen av det nya schaktet, som viker

runt hushörnet och av en äldre, ur drift tagen, dagvattenledning som löpte i den södra schaktkanten. Närmast den punkt där det skulle sättas ny brunn löpte ytterligare en äldre dagvattenledning tvärs över schaktet.

Schaktarbetena för den nya dagvattenledningen försvårades av den stora mängd ledningar och kablar som är dragna tvärs eller diagonalt över området. De flesta var utmarkerade i förväg, dock inte alla. Den norra schaktkanten låg i liv med fjärrvärmeschaktet, vilket i sin tur här ligger kant-i-kant med ledningsschakt (kulvert?). Fjärrvärmen drogs 1992 men arkeologisk dokumentation gjordes bara i anslutning till den medeltida stadsmuren som framkom i Bremersgatan, SR 145, 146, 147. Fjärrvärmedragningen året efter, SR 148 diskuterades ovan, se 2.7.

Övriga antikvariska kontroller i området, SR 115 och SR 215 gjordes 1982 och 1985. Den förstnämnda rörde en ytligt liggande elkabel, anlagd på ett djup om 0,5 – 0,75 m. Från Gamla Kungsgatan och fram till Söderportsskolans nordöstra sida nämns ett påfört matjordslager som var blandat med sten och sand (jfr 212). Vid fd konstmuseet östra sida fanns mer sten samt ett sentida byggnadslager i form av kalkbruk (Delden 1982). Den andra kontrollen (SR 215) gjordes 1985 i samband med ledningsdragnings, varvid det konstaterades att det här aktuella området (sträcka D – E i Ring 2009) var förstört till ett djup av ca 1,6 m i samband med att lasaretsbyggnaderna uppfördes, dvs de ovan refererade röntgen- och laboratorielokalerna. Det tycks som om fjärrvärmen lagts i samma schakt som denna ledningsdragnings, vilket kan förklara avsaknaden av arkeologiska uppgifter från denna.

Trots att området mellan fd Söderportsskolan och fd konstmuseet mer eller mindre förstörts i relativt modern tid fanns två grundmurar/stensättningar bevarade, 637 och 638, nedan.

4.2.2.3 Etapp 3

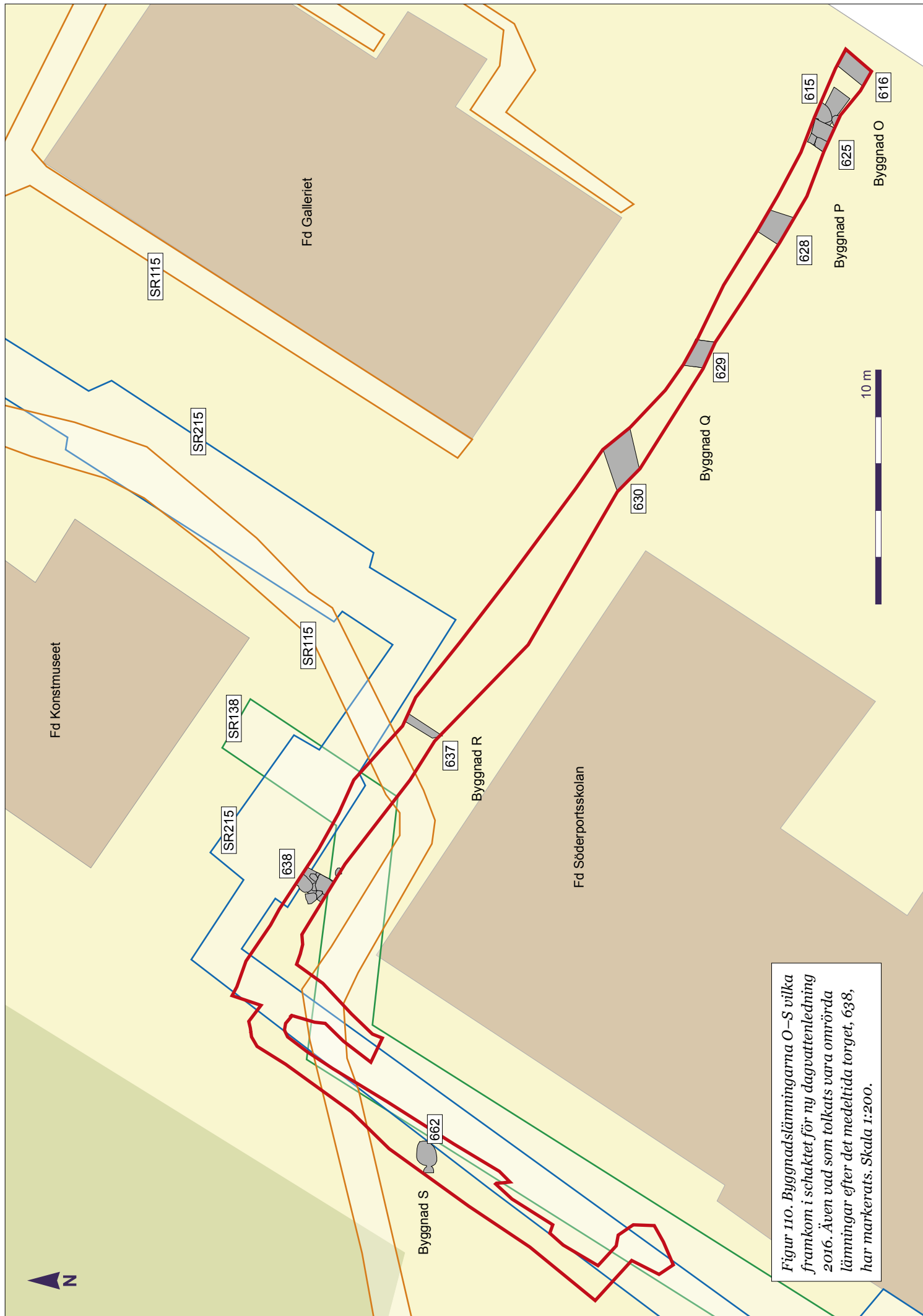
När ledningsdragningsen nått fram till i höjd med fd Söderportsskolans nordvästra hörn visade det sig inte vara möjligt att få ner nya ledningar på grund av platsbrist. Utöver att det precis vid hushörnet låg stora mängder elkablar fanns både äldre och yngre dagvattenledning. Vidare löper fjärrvärmeschaktet parallellt med fd Söderportsskolans västfasad, på ett avstånd av 4 m och ytterligare kabel (tele). Ett försök att lägga den nya dagvattenledningen i de äldre ledningsdragningsarna närmare husfasaden misslyckades, då det visade sig finnas ytterligare kabeldragningar där.

Efter omprojektering av nivåställningarna beslutades att försöka dra det nya ledningsschaktet väster om fjärrvärmeschaktet och mellan detta och befintliga teleledningarna, vilket inledningsvis gick bra. Fjärrvärmen ligger dock inte spikrakt, varför det nya schaktet successivt fick läggas allt längre västerut. Denna schaktsträckning var både grundare och smalare, 0,7 och 0,7 m, än de tidigare etapperna. Trots detta framkom (omrörda) lämningar i form en grundmursrest (662), omgrävd stenläggning (663) samt delvis omrörd stenpackning, 664.

4.2.3 Byggnadslämningar i område B

På sträckan från Slottsallén och fram till fd Söderportsskolans östra husliv, etapp ett, påträffades fem byggnadslämningar, byggnad O, P, Q, R, S (fig. 110). Samtliga var i en eller annan form störda av markgrepp gjorda i sen tid.

Figur 110. Byggnadslämningarna O–S vilka framkom i schaktet för ny dagvattenledning 2016. Åven vad som tolkats vara omrörda lämningar efter det medeltida torget, 638, har markerats. Skala 1:200.

Figur 111. Den fragmentariska byggnad O som ligger in under Slottsalléns västra trottoar. Innermurens godsida anas till höger i bild, liksom den skada som åsamkats av vattenledning 617, 618.

4.2.3.1 Byggnad O

Den östligaste av dessa lämningar, byggnad O, utgjordes av 616, en murrest av fältsten (0,3–0,2×0,15×?), lagd i rikligt med hårt gul-vitt kalkbruk. Omedelbart väster om murresten 616 låg en stenpackning, 615, av större fältsten (0,7–0,4×0,5–0,4×0,5–0,4 m). Själva muren avgränsades i den västra sidan av en lerpackning, ett mönster som känns igen från övriga byggnadslämningar i kvarteret Valnötsträdet. Trots den ringa schaktbredden om ca 1 m kunde konstateras att muren haft en i stort sett nordöst-sydvästlig orientering.

Mur 616 hade en distinkt kant mot öster, med spår av tegelskoning, som troligen utgjort insida mot en källare, vilken indikerades av raseringslagret 622 (fig. 111). Det senare bestod av kalkbruk, bränd kalksten och krossat taktegel. Lagret var luckert och med luftspalter mellan de större sten- och tegelfragmenten, vilket tyder på hastig återfyllnad. Byggnadens källare ligger alltså öster om muren 616 och ligger in under Slottsalléns västra trottoar.

Källaren togs inte fram, då den ligger under nivån för den nya dagvattenledningen.

Såväl mur 616 som stenpackningen 615 var avgrävda och störda av schaktet 617 för den äldre öst-västligt orienterade vattenledningen 618 och tillhörande ventiler till ett djup som varierade mellan 0,8 (i den norra schaktkanten) och 1,6 m.

Figur 112. En äldre VA-ledning är anlagd direkt på den avröjda grundmuren 625.

4.2.3.2 Byggnad P

Stenpackningen 615 fortsatte ca 1,8 m i västlig riktning upp mot nästa mur, 625. Denna var bevarad till en bredd om 1,0 m och hade lertätningen på östra sidan, mot 615, vilket utgjort dess utsida. Muren var lagd av fältsten (vars dimensioner inte kunde mätas) och hårt gulvitt kalkbruk och hade en jämn godsida åt väster. Ovansidan hade en jämn avröjningsyta 1,65 m under befintlig markyta. I den norra schaktväggen överlagrades 625 av 623 (jfr 280).

En äldre, nordöst-sydvästligt orienterad VA-ledning av glaserad keramik ligger direkt på mur 625 och vilar på denna (fig. 112).

Området väster om mur 625 var omrört till följd av schakt för äldre vattenledning 617 och jordkabel och bestod av kulturjordsblandat raseringsmaterial, 627. Detta blev dock ”renare” på större djup och utgjordes av kalkbruk, tegelkross och omvända kalkstensplattor. Raseringen låg upp emot en murrest, 628, som var kraftigt skadad i den övre del som exponerades inom schaktet. Själva grunden ligger på större djup. Det som återstod var fältsten (0,8–0,6×0,6×0,6) med spår av kalkbruk. Den skadade överytan låg på en nivå av +3,79 m ö h, dvs samma som den nya dagvattenledningen.

Murresten 628 utgör västvägg till en nordöst-sydvästligt orienterad byggnad P där 625 utgör östvägg och raseringslagret 627 markerar en sannolik källare. På grund av den ringa schaktbredden, 0,8 m i botten, är det oklart vilken del av byggnaden som exponerats, liksom dess vidare sträckning, utbredning och orientering.

4.2.3.3 Byggnad Q

Den tredje byggnadslämningen låg mitt för det fd Galleriets södra gavel. Byggnad Q påträffades ca 5 m nordväst om byggnad P och hade en, i förhållande till de två första byggnadslämningarna, avvikande orientering. Spåren utgjordes av två murrester, 629, samt en kraftigt skadad grund, 630.

Mur 629 var rejäl och orienterad i nord-sydlig riktning tvärs över schaktet. Västväggen bestod av kraftig fältsten av varierande dimensioner, murade med ett kraftigt gulvitt kalkbruk. Muren var ca 1 m bred, med lerpackning på den västra sidan. Östsidan, som var godsida, in emot källare, hade spår av puts/bestrykning med samma typ av kalkbruk.

Nordväggen gick i öst-västlig riktning och fortsatte in i schaktväggen och kunde bara följas till en längd av ca 0,8 m. Denna mur låg i stöt mot västväggen och är således sekundär. Den var murad av (storstens)tegel och kalksten i ca 0,1 m tjocka skift och insidan bar spår av bestrykning. Huruvida det rörde sig om samma kalkbruk som för västväggen kunde inte avgöras i fält.

Båda murarna var ordentligt avröjda ner till en nivå på 1,2 m djup från befintlig markyta. I det kraftigt omrörda, överlagrande, raseringslagret fanns dels sten som uppenbarligen sprängts, dels trasiga kalkstenshällar, dock var en hel och hade dimensionerna 0,83×0,3×0,05 m, och tolkas som att det funnits en trappa i anslutning till västväggen.

I raseringen som låg upp emot västsväggen 629 påträffades två skärvor yngre rödgods samt en mycket kraftig stigbygel (fnr. 887).

Av byggnad Q:s västra vägg återstod bara en kraftig mursula av fältsten (0,7×0,5×0,5), 1,6 m under befintlig markyta, 630. Eventuella murrester har plundrats vid anläggandet av VA-ledning 631 som löpte tvärs över det nya schaktet. Om byggnaden haft någon vidare utbredning i väst-nordvästlig riktning kan inte klarläggas eftersom området här blivit kraftigt skadat vid tillbyggnaden av lasarettet (jfr 633, ovan).

4.2.3.4 Byggnad R

I det kraftigt störda området mellan huskropparna påträffades en avröjd grundmur på ett djup av 1,15 m (+3,70 m ö h), 637. Den låg vinkelrätt i förhållande till schaktets längdriktning, orienterad i nordöst-sydvästlig riktning. Grunden 637 bestod av mycket kraftig fältsten (0,7×0,36–0,6×0,6–1 m). På en sträcka om ca 2 m väster om grunden 637 fanns rikligt med omrörd fältsten av varierande dimensioner, som tolkades som, vid flera tillfällen, omgrävd stenpackning. Området var, som tidigare nämnts, kraftigt stört. I de omrörda massorna kom en stensamling, 636, bestående av fältsten (0,5–0,4×0,5–0,4×0,5–0,4 m), kalkbruksklumpar, tegelkross (storstenstegel) och taktegelfragment, som sannolikt utgör de, flera gånger, omlagrade spåren efter den raserade dagermuren till grunden 637. Byggnadens placering och orientering är tentativ.

4.2.3.5 Torglämningar

Omkring 7 m väster om grunden 637 påträffades ytterligare fyra större fältsten lagda med flatsidan uppåt, 638 (jfr fig. 110). Det fanns inga spår av kvarvarande bruk, dock en tendens till lera/lerpackning på dess västra sida.

Stenarnas överkant låg 1,40 m under markytan (+3,50 m ö h). Orienteringen var svår att avgöra då schaktbotten bara var 0,8 m bred och stenarna, åtminstone delvis, rubbats. Det förefaller som om stenen röjts av i "gammal tid", det fanns ett sotlager direkt på stenarna och över det en mycket tunn sandlins. Området är dock kraftigt stört i sen tid: omedelbart öster om grund 638 fanns grunderna till en äldre utbyggnad och förbindelsepaviljongen som fanns fram till 1948, i norra schaktkanten löper ellednings- och fjärrvärmeschakt till ett djup om 1,7 m och i den södra schaktkanten ligger en äldre dagvattenledning (ur drift).

Vid rensning av grunden 638:s västra sida framkom rester efter sättsand och fältsten (0,2–0,3×0,2×0,2 m), dvs en äldre, plundrad stenläggning. Överkanten låg 1,56 m under befintlig markyta (+3,34 m ö h).

Trots mängden av ingrepp och schakt vid det problematiska nordvästra hörnet av fd Söderportsskolan påträffades på 0,7 m djup resterna efter en omrörd stenpackning, 640 (fig. 113). Dimensionerna på stenen var 0,5×0,6×0,4 m och i ljuset av den senare påträffade resten av det medeltida torget, se 4.1.2, ovan, kan denna stenpackning och stenen i 638 tolkas som rester efter torgets beläggning.

4.2.3.6 Byggnad S

I etapp 3, framkom en mycket stor fältsten (drygt 1 m³) som låg kvar i läge och som sannolik utgjort hörnsten i grund/mursula, 662, (se fig 110). Det fanns lite omrört raseringsmaterial i omgivningen, men området är omgrävt i omgångar, utan att någon lyckats rubba den här stora stenen. När stenen lyfts, syntes fler fältsten bakom (ca 0,5 m stora), vilket gav en syftlinje i sydsydvästlig riktning rakt upp grundmursresten 661 i planteringsgropen, område C (se nedan), vilket sannolikt ger Lärftsgatans sträckning.

Stenarna tolkades som en rest av det sydöstra hörnet till en byggnad som legat längs torgets sydvästra kant, dvs rådhuset.

Strax söder om 662 fanns en omgrävd stenläggning, 663, utan bevarad sättsand. Distributionen av de omrörda stenarna stämmer hyfsat väl överens med rekonstruktionen av Lärftsgatans placering i området.

4.2.4 Diskussion

Inledningsvis antogs att byggnadslämningarna O – Q skadats vid belägringen av Kalmar slott i juli 1611 och därefter inte byggts upp igen utan jämnats av i avvaktan på nybyggnation enligt den nya stadsplan som beordrats fram av Gustav II Adolf. Vid efterbearbetningen kunde dock konstateras att man under 1670-talets början projekterat och börjat gräva för en yttre befästningslinje med bastioner och vallgrav. Rektifiering av kartan "Plan av nya och gamle Callmare" från 1674 visar att byggnaderna legat inom arbetsområdet (jfr fig. 131). Sannolikt är det vid denna tid som de röjts av ned till grunderna.

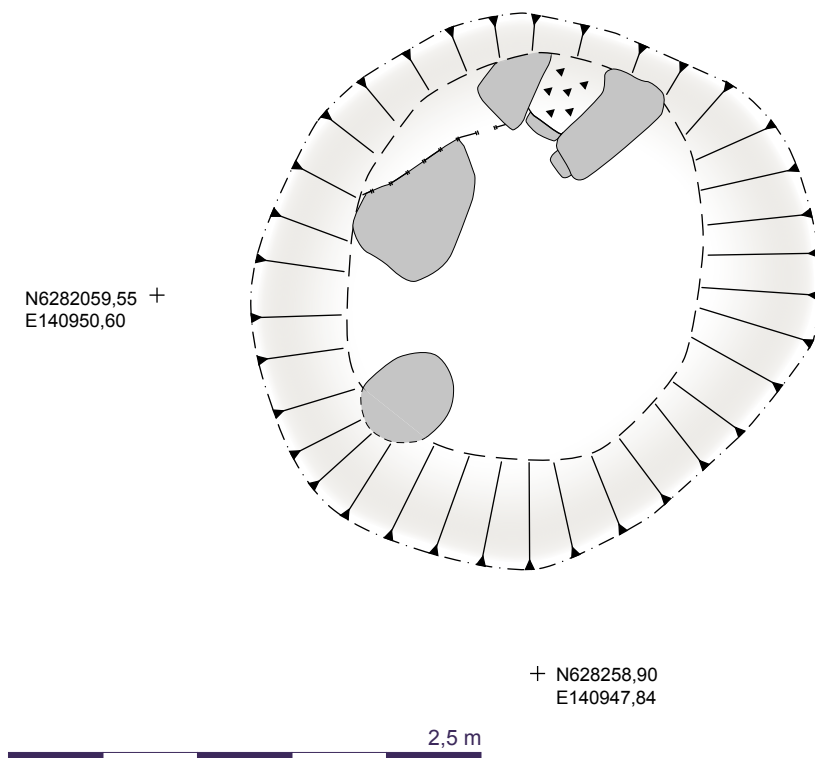
Figur 113. Området vid det nordvästra hörnet av fd Söderportsskolan var kraftigt skadat till följd av en stor mängd tidigare ledningsdragningar. Under dessa framkom dock några större stenar, 640, som kan vara omrörda lämningar efter det medeltida torgets stenläggning.

Även om den ringa schaktbredden gör att det inte går att klarlägga de tre byggnadernas vidare utbredning i nordlig eller sydlig riktning, eller vilka delar av respektive byggnad som påträffades, visar de att anslutningen till det medeltida torget österifrån varit mera komplex än vad som framgår av kartskissen från 1610. Möjligen har torget vidgats i östlig riktning vid något tillfälle, varvid den diffusa byggnad R rivits.

Byggnad Q:s orientering, som avviker från de andra två, tycks vara orienterad upp mot Lärftsgatans förlängning.

Även om det i ledningsschaktet endast exponerades fragment av byggnadslämningar understryker de hur tätbebyggt området har varit med källarförsedda stenhus.

Figur 114. Byggnadslämning 661 påträffad i det cirkelformade schaktet, område C. Skala 1:40.

4.3 Område C

Område C utgjordes av en yta som skulle iordningsställas för trädplantering. Eftersom schaktdjupet för planteringsgropen var större än för den övriga avbaningen av bärlager i området, kunde det inte uteslutas att äldre lämningar kunde exponeras. Länsstyrelsen beslöt att arbetena skulle ske under antikvarisk kontroll och ingreppen dokumenteras.

Schaktet för trädplanteringsgropen var cirkelformat (!), ca 3 m i diameter, och 0,8 m djupt. I detta framkom ett avröjt raseringslager, en plundrad grundmurssula, samt ett fragment av en grundmur, lagd i kalkbruk, 661, fig. 114.

Det är oklart om dessa lämningar representerar förlängningen av byggnad E, dvs dess gavel ut mot Lärftsgatan, eller någon intilliggande huskropp. Sannolikt representerar de det sydöstra hörnet av byggnad S, som i sin tur tolkats som lämningarna efter det medeltida rådhuset.

5. Schakt för väderskydd 2016

För att kunna exponera den södra källaren i byggnad F utan att den förstörs är det nödvändigt med ett väderskydd. Under sommaren 2016 projekterades en överbyggnad. Denna grundläggs på en oregelbunden formgjutning som följer grunden på byggnad F:s södra, östra och norra sida. Grunden utgör ett vinkelement på vilket det i sin tur gjuts en ca 16 cm tjock vägg. Väggens höjd anpassas så att den göms under markytan.

Vinkelgjutningen skyddar byggnadslämningen från marktrycket. På vinkelementen fästs pelarstommar till överbyggnadens tak. Den västra sidan kommer att avlastas med hjälp av fackverk mellan de södra och norra pelarna.

Tanken med grundläggningen är, om så skulle behövas i framtiden, att man kan riva och återfylla utan att något syns efteråt och med begränsad påverkan på byggnadslämningarna.

För att kunna gjuta grunden var det nödvändigt att frilägga ca 1,5 m längs med den södra källarens östra och norra väggar (fig. 115). Länsstyrelsen beslöt därför att dessa arbeten skulle göras i form av en arkeologisk förundersökning, vilken ägde rum i september 2016.

5.2 Genomförande

Delar av murverken hade exponerats vid tidigare undersökningar 1924, 2011 och våren 2016, varför huvuddelen av de lager som berördes utgjordes av återfyllnad från dessa arbeten. Dessa återfyllnings- och raseringsmaterial avlägsnades med hjälp av grävmaskin medan murverken rensades manuellt och dokumenterades. Endast en mindre mängd fynd av diagnostiskt värde tillvaratogs från 1600-talets raseringslager.

Lämningarna ortofotograferades i syfte att komplettera den bild som sammanställts med utgångspunkt i tidigare gjorda förundersökningar.

Sammanlagt omfattade schakten ca 8 m längs innerväggen mellan byggnad F:s södra och norra källare, 646, 697 och en lika lång sträcka längs med den östra, 648=699, varvid kompletterande information om byggnadens konstruktion framkom. Resultaten presenterades ovan, under "Ledningsdragning 2015". Utöver kompletterande information om byggnad F framkom en jordkällare som anlagts i anslutning till byggnaden någon gång efter 1611.

5.3 Jordkällare

Norr om Byggnad F:s östra, och öst om dess norra källare, påträffades en ca 2,5×2,5 m stor källare, 716=717. Till sin karaktär skiljer den sig från murverket i byggnad F. Källaren 716 består av kallmurad fältsten av varierande dimensioner, sannolikt återanvänd konstruktionspackning från byggnad F:s östra vägg 699=648 (se 3.3.4.2, ovan). I dess nordöstra hörn framkom i schaktkanten kalk- och fältsten lagda i ett

Figur 115. Läget för det schakt som togs upp i september 2016 samt jordkällaren 716=717. Skala 1:100.

Figur 116. Jordkällaren 716=717 har anlagts upp mot byggnad F:s östra vägg 648=699 och dess sydöstra källares nordvägg 652, 714 och skadat båda två.

hårt gulaktigt kalkbruk, 717, som tolkats ingå i källaren. Sannolikt har den behövt förstärkas i denna del, som inte vilat mot murverken i byggnad F. Kallmuren är ”slarvigt” lagd, stenen ligger mer eller mindre lös, varför källaren inte grävdes i botten på grund av rasrisken.

Lösa stenar som framkom under schaktarbetena tyder på att grunden till 716 har gått upp till i höjd med Byggnad F:s dagermur.

Nedgrävningen för källaren, 715, har tagit bort delar av konstruktionspackning från byggnads F:s östra vägg 699=648 och delar av den norra sidan av nordmuren till byggnad F:s östra källare, 714=652 (fig. 116).

I nedgrävningen för källaren, 715, och mellan och mot stenarna i kallmuren 716 finns ett svartbrunt luckert lager med inslag av större djurben, 719. Det rör sig om uppgrävt och återfyllt material som uppvisar stora likheter med 569, (se 3.3.4.6, ovan) vilket tolkats som omrörda brandlager från striderna 1611.

Delar av kalkbruket, 707, som använts för att sätta igen den sekundära dörröppningen 706 i byggnad F:s nordöstra vägg 699=648, överlagrade 719, vilket visar att dörröppningen satts igen i samband med att jordkällaren 716=717 uppförts. Det har alltså inte funnits något tillträde till jordkällaren inifrån byggnad F. Möjligen har jordkällaren 716 ersatt de äldre ekonomibyggnaderna norr om byggnad F (se 1.5.1, ovan).

6. Fyndmaterialet

Fyndmaterialet från förundersökningarna från 2014, 2015 och 2016 har, i likhet med motsvarande undersökningar 2011–2013, registrerats och analyserats av Torbjörn Brorson, Kontoret för keramiska studier (KKS) i syfte att skapa enhetlighet.

En fyndlista återfinns i bilaga 2.

6.1 Keramik från förundersökningen 2014

Vid den arkeologiska förundersökningen 2014 påträffades 138 skärvor som tillsammans vägde 2290 g. Under åren 2011 till 2013 påträffades det nästan 1800 skärvor inom samma kvarter (tab. III) och detta material har daterats från 1300-talet fram till 1700-talet (Brorsson 2014a).

Keramikmaterialet från förundersökningen år 2014 har daterats från 1200-talet fram till 1500-talet. Materialet är relativt homogent och utgörs av ett fåtal godstyper. Andelen importkeramik har, liksom vid de tidigare undersökningarna i kvarteret Valnötsträdet, varit mycket hög. De tidigare undersökningarna har framför allt bidragit med ny kunskap om perioden efter 1500, medan 2014-års undersökning i första hand omfattat hög- och senmedeltida fynd.

Keramikens har registrerats i Intrasis med följande variabler: antal skärvor, vikt, godstyp, kärldel, kärltyp, dekor, glasyrfärg, typ av glasyr samt en preliminär datering som har givits för varje skärva. Det har även noterats om skärvor från olika lager eller anläggningar kan ha tillhört samma kärl och om det fanns passning mellan skärvorna. En viktig del i studien har varit att försöka proveniensbestämna skärvorna varför proveniens för varje skärva angetts. Skärvor av olika proveniens har separerats och getts skilda fyndnummer.

Tabell III. Keramiken från kvarteret Valnötsträdet som påträffades under 2014 var förhållandevis homogen och var även generellt något äldre än keramiken som påträffats under åren 2011–2013. Vid undersökningen år 2014 påträffades 138 skärvor.* I protostengods ingår även paffrath- och pingsdorf-keramik.

Godstyp	2011–2013			2014		
	Vikt (g)	Antal	% av antal	Vikt (g)	Antal	% av antal
Drejat reduktionsbränt gods	2403	319	17,9	1165	80	58,0
Äldre glaserat rödgods	208	37	2,1	447	25	18,1
Yngre glaserat rödgods	16186	920	51,7	298	6	4,3
Protostengods*	724	63	3,5	380	27	19,6
Stengods	1882	160	9,0	0	0	0,0
Yngre vitgods	453	33	1,9	0	0	0,0
Fajans	522	116	6,5	0	0	0,0
Majolika	50	5	0,3	0	0	0,0
Porslin	65	16	0,9	0	0	0,0
Flintgods	715	106	6,0	0	0	0,0
Jydepotta	145	4	0,2	0	0	0,0
Summa	23353	1779		2290	138	

Figur 117. Yngre reduktionsbränt gods från kvarteret Valnötsträdet i Kalmar. Samtliga skärvor har tillhört trebensgrytor. A–B) fnr. 721 C) fnr. 742. Skala 1:2.

6.1.1 Godstyper

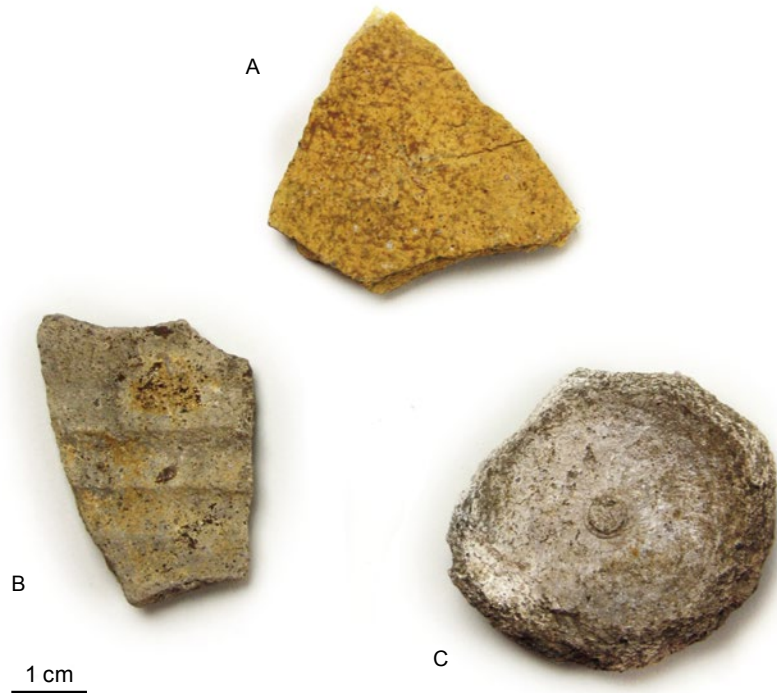
6.1.1.1 Drejat reduktionsbränt gods

Den äldsta godstypen från förundersökningen är drejat reduktionsbränt gods. Den reducerade bränningen medförde att keramiken blev svart och därför har keramiken även benämnts för yngre svartgods. Det drejade reduktionsbrända godset fanns dels som kokkärl och dels som kannor.

Godstypen har sina rötter i det kontinentala hantverket och sannolikt var Tyskland det land som försåg Skandinavien med keramiken. De tidigaste fynden i Skandinavien har placerats i mitten av 1100-talet, och i kvarteret Tegnér i Lund har det drejade reduktionsbrända godset daterats från 1100-talet till 1400-talet (Gaimster 1996). I Halmstad påträffas denna typ i förhållandevis rikliga mängder långt upp i 1400-talet (Augustsson 1985:79). I kvarteret Liljan i Malmö har drejat reduktionsbränt gods daterats från senare delen av 1100-talet till 1400-talet (Brorsson 2005:86).

Vid förundersökningen 2014 var godstypen den vanligaste och utgjorde mer än 50 %. De har främst utgjorts av kokkärl eftersom endast trebensgrytor har identifierats i form av ben samt rundade skärvor.

Yngre reduktionsbränt gods (fig. 117) framkom i flera olika kontexter men det har inte varit möjligt att datera keramiken närmre än till högmedeltid. Man kan notera att godstypen främst påträffades tillsammans med äldre glaserat rödgods och protostengods och det är därmed mest troligt att keramiken kan dateras från 1200-talets senare

Figur 118. Keramik från Pingsdorf (A) respektive från Paffrath (B, C). A) fnr. 761 B) fnr. 729 C) fnr. 751. Skala 1:1.

del. Den största mängden yngre reduktionsbränt gods påträffades i det omrörda lagret 406. En stor mängd påträffades även som rensfynd.

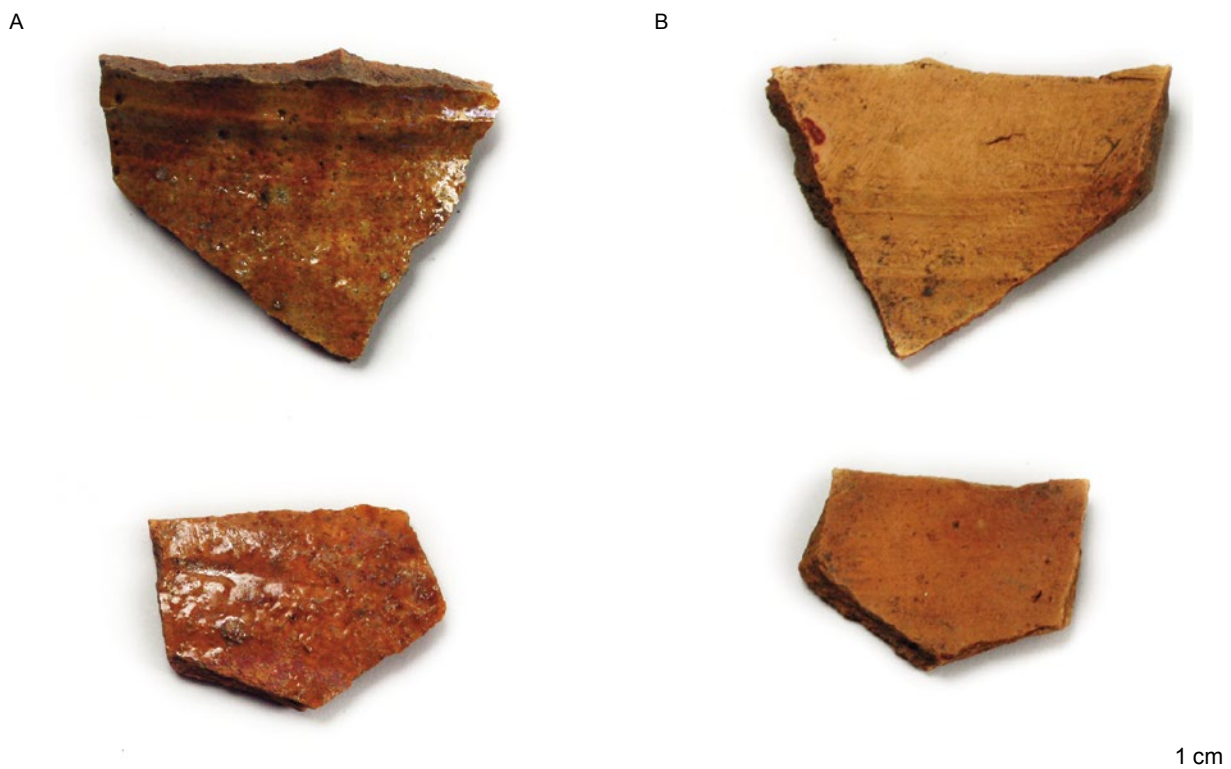
Analyser som tidigare har utförts på ett mindre antal skärvor yngre reduktionsbränt gods från kvarteret Valnötsträdet har visat att dess proveniens sannolikt var norra Tyskland (Brorsson 2014b) något som kan kopplas till handelsnätverken runt södra Östersjön.

6.1.1.2 Paffrath-keramik

Paffrath-keramik har ett mycket karakteristiskt gods med svart in- och utsida, medan kärnan är silverfärgad. Paffrath-godset har formmässiga likheter med det drejade reduktionsbrända godset, men klassificeras som ett protostengods i tabell III.

Godstypen framställdes i orten Paffrath, cirka 15 km utanför Köln, men man kan även ha tillverkat godstypen på andra platser i Tyskland. I Schleswig dateras Paffrath-keramik till 1100-talet (Lüd-tke 1985:Abb. 26), och godstypen har påträffats i både 1100- och 1200-talskontexter i Skandinavien (t ex Broberg & Hasselmo 1981:fig. 88).

Vid undersökningen år 2014 påträffades sex Paffrath-skärvor i 406, i 415 samt i 443. Det bör påpekas att skärvorna (fnr. 729; 751) i 415 (fig. 118B, C) hade ett kornigt och silverfärgat gods, och saknade den karakteristiska svarta utsidan. Skärvorna liknar keramik från Polen/Böhmen (Johansson 2011:92), men dateringarna överensstämmer inte med denna keramik. Därmed är det troligaste att keramiken som påträffats i Kalmar är av Paffrath-typ.

Figur 119. För att bestämma keramikens proveniens har både skärvornas in- och utsida studerats. A är ett holländskt rödgods medan B är ett skandinaviskt rödgods. A) fnr. 714 B) fnr. 735. Skala 1:1.

6.1.1.3 Pingsdorf-keramik

Pingsdorf-keramik kan liksom paffrath-keramiken klassificeras som ett protostengods. Pingsdorf-keramiken känns igen på en mycket kornig yta och ett gulaktigt gods och är ofta bemålade. De äldsta fynden har gjorts i Hedeby, men keramiktypen var framför allt vanlig under 1100-talet. Pingsdorf-keramik kom ursprungligen från orten med samma namn strax söder om Köln där det redan under 900-talet framställdes keramik (Keller 2004).

En skärva (fnr. 761) har klassificerats som Pingsdorf-keramik (fig. 118A). Skärvan påträffades i det omrörda lagret 406.

6.1.1.4 Äldre glaserat rödgods

I olika delar av Sverige och Danmark dominerar det äldre glaserade rödgods de högmedeltida keramikmaterialen. Denna keramik kom inledningsvis från Västeuropa, där bland annat Holland, Belgien och delar av Tyskland var viktiga kontaktområden. Man började också producera sydiskandinaviskt rödgods, men vår kunskap om dessa produktioner är begränsad. Äldre glaserat rödgods brukar i allmänhet dateras till intervallet mellan 1200 och 1400, men senare forskning har visat att både dessa gränser bör förskjutas och att brukningstiden var betydligt längre. De tidigaste fynden från exempelvis kvarteret Tegnér i Lund och kvarteret Liljan i Malmö kan förläggas till slutet av 1100-talet (Gaimster 1996:87; Brorsson 2005:87). I Halmstad upphörde man att använda det äldre glaserade rödgods under andra

Figur 120. Exempel på yngre glaserat rödgods från Valnötsträdet. På bilden finns både skandinaviskt rödgods (E, G) och importerat (A–D, F). A) fnr. 741. B) fnr. 757. C) fnr. 714. D) fnr. 740. E) fnr. 735. F) fnr. 717. G) fnr. 713. Skala 1:1.

hälften av 1400-talet (Augustsson 1985:82). Godstypen utkonkurre-
rades av importerat stengods och av yngre glaserat rödgods.

Främst två kärltyper av äldre glaserat rödgods förekommer. Det är
trebensgrytor och kannor, men även stekfat/droppannor kan påträffas.
I kvarteret Valnötsträdet påträffades 23 skärivor från kannor samt
två skärivor som tillhört droppannor. Godsgruppen utgjorde drygt
18 % av den totala keramikmängden som framkom under 2014 (tabell
III). Keramiken har daterats till både 1200- och 1300-talen och det är
inte möjligt att datera skärivorna närmre än så.

Figur 121. Två skärvor från droppannor/stekfat. A) fnr. 752 B) fnr. 762.
Skala 1:2.

Kannorna som påträffats har haft bandhänklar (fnr. 741; 757) (fig. 119A, B) och tummade bottnar (fnr. 713; 733) (fig. 120G). Utifrån glasyrens färg och godsfärgen har kannorna tolkats vara från Sydskan-
dnavien, Tyskland, Holland, Flandern och en skärva har klassificerats som Aardenburg från västra Holland (fnr. 714) (fig. 120C). Denna har en karateristisk grön glasyr på vit engobe.

En skärva (fnr. 712) i 435 har tydliga likheter med en som påträffades på Kalmar slott under år 2013. Skärvan har en rödgrön glasyr och är troligtvis från Holland. Det fanns även en skärva (fnr. 740) (fig. 120D) som troligtvis tillhört en kanna framställd i Brugge i nordvästra Belgien. Skärvan påträffades som lösfynd och den bör dateras till 1250–1325 (Linaa 2006:109).

I materialet fanns ytterligare två skärvor (fnr. 717) (fig. 120F) som bör vara från Holland eller möjligtvis Belgien, och dessa påträffades i lager 445. Keramiken är relativt ovanlig i norra Europa och skärvorna hade en mörkgrön glasyr och ett reducerat bränt gods.

Man kan slutligen konstatera att av skärvorna av typen äldre glaserat rödgods hade ungefär hälften tillhört kannor som var importerade.

Det fanns även två relativt stora skärvor (fnr. 752; 762) som tillhört två droppannor (fig. 121). Dessa framkom i ett omrört lager, 406, och ett högmedeltida lager 415. Troligtvis kom åtminstone den ena av dessa från Tyskland.

6.1.1.5 Protostengods (CI)

Totalt har 27 skärvor protostengods från förundersökningen 2014 identifierats (tab. III). Samtliga skärvor har tolkats komma från krus. Karakteristiskt för protostengods är att det finns urskiljbara magringskorn i godset och att det inte är lika hårt som äkta stengods. För att framställa denna typ av keramik användes en vanlig keramiklera som blandades med en stengodslera. Godset drejades och brändes i oxiderande eller reducerande atmosfärer vid höga temperaturer, ca 1200°C.

Huvuddelen av protostengodset framställdes i Niedersachsen och i Rhenområdet i nuvarande västra Tyskland. Det dateras främst från

andra hälften av 1200-talet till slutet av 1300-talet (Dahlerup Koch 1995:116 ff), och i exempelvis Schleswig i Tyskland har protostengods huvudsakligen förlagts till 1300-talet (Lüdtke 1985:Abb. 26). I Siegburg, cirka 12 km öst om Bonn, började emellertid protostengods framställas redan under slutet av 1100-talet (Gaimster 1997:163).

Från undersökningen har produktionsplatserna i Niedersachsen, Siegburg, Köln, Siegburg samt skärvor från övriga Tyskland identifierats. Dessutom finns skärvor från Paffrath och Pingsdorf i denna grupp (se ovan). De olika typerna av protostengods är vanligt förekommande i Skandinavien men att andelen utgör cirka 20 % av den totala keramikmängden är ovanligt högt, vilket vittnar om platsens betydelse.

6.1.1.6 Yngre glaserat rödgods

Ett mindre inslag i 2014-års undersökning var det yngre glaserade rödgodset. Det påträffades endast sex skärvor och de kom från fat och krukor.

Vid de tidigare undersökningarna i kvarteret Valnötsträdet har godstypen varit den i särklass vanligaste (tab. III), och 2013 framkom ett rikt importerat material från 1500-talets andra hälft och framåt (Brorsson 2014a). Skärvorna som påträffades under 2014 har troligtvis tillhört skandinaviska kärl och samtliga skärvor påträffades antingen som rensfynd eller som fynd i profilen. Troligtvis är keramiken från andra hälften av 1500-talet och 1600-talet.

6.1.2 Sammanfattning

Keramikfynden från 2014-års förundersökning i kvarteret Valnötsträdet har en tyngdpunkt i tidig- och högmedeltid, vilket är något äldre än vid de tidigare undersökningarna i kvarteret 2011–2013. De äldsta fynden utgörs av drejat reduktionsbränt gods, men det fanns även äldre glaserat rödgods samt både paffrath- och pingsdorf-keramik. Troligtvis är de äldsta fynden från 1200-talet, och redan från denna tid var keramikmaterialet av hög kvalitet med en stor andel import. Det är även viktigt att notera att andelen yngre reduktionsbränt gods var betydligt högre än det äldre glaserade rödgodset, något som skiljer sig från vad som är känt från exempelvis Malmö och Halmstad (Brorsson 2005, 2013:53).

Man kan även notera att en stor del av det äldre glaserade rödgodset var importerat från Tyskland, Holland och Belgien. Protostengodset har bedömts vara från olika produktioner i Tyskland.

Det eftermedeltida inslaget var begränsat och bestod enbart av ett fåtal skärvor yngre glaserat rödgods.

6.2 Fynd från förundersökningarna 2015

Vid förundersökningarna 2015 framkom sammanlagt 330 olika föremål fördelade på nio olika fyndkategorier. Av dessa var keramiken den största, sett till vikt och antal (tab. IV). Till antalet var glasbitar, kakelfragment samt järnföremål också relativt vanliga och detta är typiskt för framför allt eftermedeltida material. De enda föremål som säkerhet kunnat dateras till medeltid är keramikskärvor.

Fyndmaterialet har registrerats i Intras och vikt, antal, material, sakord samt relation till varje kontext har noterats.

Tabell IV. *Fyndmaterialet från kvarteret Valnötsträdet år 2015.*

Föremål	Vikt (g)	Antal
Järnföremål	1571	37
Tennföremål	62	5
Glas	255	72
Keramik	3109	167
Ugskakel	1045	34
Golvkakel	264	3
Kritpipa	3	1
Bergart	51	2
Bearbetat ben	206	9

6.2.1 Järn

Sammanlagt omhändertogs 37 järnföremål. Av dessa har 13 bestämts som spik, tio som järnringar, en förmodad krok (fnr. 868), ett obestämt redskap (fnr. 880) samt sju handtag/beslag (fnr. 869, 875, 878) till kistor (fig. 122). Resterande föremål har inte kunnat bestämmas. Samtliga järnföremål var kraftigt korroderade.

6.2.2 Tenn

Tillsammans med bland annat kisthandtagen i järn påträffades fem bitar av något större tennföremål (fnr. 876, 877) (fig. 122). Metallen är delvis upplöst men troligtvis har samtliga tennföremål tillhört en eller flera kistor av tenn.

6.2.3 Glas

Sammanlagt togs 72 glasfragment tillvara. Av dessa var endast tre buteljer och resterande har klassificerats som fönsterglas. Det skall dock noteras att det kan finnas delar av rektangulära buteljer i gruppen fönsterglas. Samtliga glasföremål framkom som schaktfynd eller i de yngre lagren.

6.2.4 Kritpipa

I 518, Rosmans återfyllnadsmaterial, påträffades ett skaft av en kritpipa (fnr. 849). Pipan har daterats till 1600- och 1700-talen.

6.2.5 Kakel

Det påträffades 34 bitar från rektangulärt och glaserat ugnskakel. Några hela motiv har inte varit möjliga att bestämma, men det förekom bland annat mönster med blommor på kaklet (fig. 123). Det förekom både grönglaserat och svartglaserat kakel. Majoriteten av skärvorna fanns i lager 580.

Tre större bitar golvkakel med grön glasyr framkom i två olika lager samt som schaktfynd.

6.2.6 Bergart

Två föremål (fig. 124) i olika typer av bergarter påträffades vid undersökningen år 2015. I Rosmans schakt från 1924, 517 framkom en skifferplatta (fnr. 862). Dessutom påträffades det ett runt föremål av täljsten (fnr. 863). Upptill på föremålet var det ornerat med streck och mitt på fanns ett litet bronsbleck med hål rakt igenom. Täljstensföremålet vägde 28 g och det kan ha använts som någon form av vikt.

2 cm

Figur 122. Kistbeslag av järn (fnr. 878) samt tennfragment (fnr. 876) som kan ha tillhört kistor. Skala 1:2.

2 cm

Figur 123. Ugnskakel från 2015-års undersökning i kvarteret Valnötsträdet. fnr. 848. Skala 1:2.

1 cm

Figur 124. Täljstensföremål som kan ha använts som en vikt (F863) samt en skifferplatta (fnr. 862). Skala 1:1.

Vid de inledande schaktarbetena påträffades, i anslutning till stigluckan, ett fragment av ett solur (fnr. 881). Det är gjort av kalksten som slipats och polerats. Fragmentet är ca 7×8 cm stort med ca 5 cm tjocklek. Endast en mindre del av dess ursprungliga kant finns kvar, i övrigt är det brottytor. I en av dessa finns ett borrarhål som visar att soluret suttit fast förankrat (fig. 125).

Av själva urtavlan återstår markeringarna för 6–9, varav enbart siffrorna 7 och 8 är läsbara. Siffrorna är fint inmejslade och står i kontrast till resten av urtavlan, som ger ett något darrigt intryck i linjedragningarna.

6.2.7 Bearbetat ben

Från undersökningen togs nio bitar av bearbetat djurben tillvara. Benen framkom bland annat som återfyllnad 542 samt i Rosmans schakt från 1924.

6.2.8 Keramik

Av keramik påträffades 167 skärvor som tillsammans vägde 3109 g. Under åren 2011 till 2014 har det påträffats drygt 1917 skärvor inom samma kvarter (tab. V) som har daterats från 1200-talet fram till 1700-talet (jfr ovan).

Keramikmaterialet från förundersökningarna 2015 är mera varierat än tidigare år och utgörs av ett flertal godstyper fördelade över tid och andelen importkeramik har varit lägre än vid tidigare undersökningar.

6.2.8.1 Drejat reduktionsbränt gods

År 2015 påträffades 10 skärvor av denna typ (fig. 126 A–B), från både kannor och trebensgrytor. Keramiken kan troligtvis dateras till 1200-talet och första hälften av 1300-talet och det är troligtvis från Tyskland eller Nederländerna.

De tio skärvorna framkom bland annat i Rosmans schakt och i lager som bestod av återfyllda massor. Flera av lagren var omrörda men L542, som var en återfyllnad, föreföll inte vara infiltrerad efter-

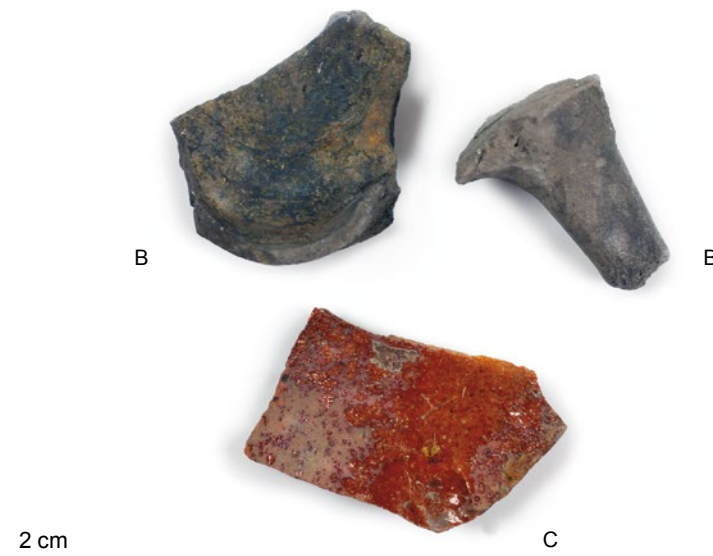

Figur 125. Det fragment av ett solur som påträffades vid de inledande schaktarbetena. Foto Anna Frank, Tengboms.

Tabell V. Keramiken från kvarteret Valnötsträdet som påträffades under 2015 var mera varierade än tidigare år och dessutom var andelen importerad keramik lägre. Vid undersökningen år 2015 påträffades 167 skärvor.* I protostengods ingår även paffrath- och pingsdorf-keramik.

Godstyp	2011–2014			2015		
	Vikt (g)	Antal	% av antal	Vikt (g)	Antal	% av antal
Drejat reduktionsbränt gods	3568	399	20,8	187	10	6,0
Äldre glaserat rödgods	655	62	3,2	46	2	1,2
Yngre glaserat rödgods	16484	926	48,3	2571	132	79,0
Protostengods*	1104	90	4,7	67	5	3,0
Stengods	1882	160	8,3	141	9	5,4
Yngre vitgods	453	33	1,7	19	2	1,2
Fajans	522	116	6,1	0	0	0,0
Majolika	50	5	0,3	60	3	1,8
Porslin	65	16	0,8	2	1	0,6
Flintgods	715	106	5,5	16	3	1,8
Jydepötta	145	4	0,2	0	0	0,0
Summa	25643	1917		3109	167	

Figur 126. Drejat reduktionsbränt gods respektive äldre glaserat rödgods från kvarteret Valnötsträdet i Kalmar. A) fnr. 811 B) fnr. 810 C) fnr. 815. Skala 1:2.

som det fanns flera skärvor protostengods och äldre glaserat rödgods i detta lager. Det bör dateras till perioden 1250 till 1350.

I tre olika lager (517, 564, 599) påträffades yngre svartgods tillsammans med senmedeltida keramik i form av stengods och yngre glaserat rödgods. Dateringarna överensstämmer därmed inte, men det är troligt att vissa av de reducerat brända skärvorna (svartgodset) istället kan ha varit holländskt greyware, som påminner mycket om det yngre svartgodset. I Amsterdam dateras greyware till från 1175–1500 (Gawronski 2012).

6.2.8.2 Äldre glaserat rödgods

Från 2015 påträffades endast två skärvor äldre glaserat rödgods (fnr. 815, 840) (fig. 126C). Båda har bedömts ha tillhört kannor som producerats någonstans i Skandinavien. De dateras från 1200 till 1400. En av skärvorna framkom i Rosmans schakt medan den andra påträffades i återfyllnad 542.

6.2.8.3 Protostengods

Totalt har fem skärvor protostengods identifierats vid undersökningen (tab. V). Samtliga skärvor har tolkats tillhört krus. Från undersökningen har framställningsplatserna Niedersachsen, Siegburg (Nordrhein-Westfalen), Duingen (Niedersachsen) samt en skärva som kan ha tillhört ett krus (fnr. 816) från Belgien identifierats.

Protostengodset dateras från 1250 till 1350 och man kan konstatera att antalet skärvor är fler än det äldre glaserade rödgodset.

6.2.8.4 Stengods

Det påträffades totalt nio stengodsskärvor. De framställningsplatser som identifierats är Westerwald (fig. 127 B–C), Siegburg (fig. 127 A) samt Frechen och av dessa dominerade Westerwaldkeramiken med

Figur 127. Stengods och majolika från kvarteret Valnötsträdet. A) Siegburg, fnr. 838. B) Westerwald, fnr. 837. C) Westerwald, fnr. 829. D) fnr. 812. Skala 1:2.

fem skärvor. Dessa skärvor var glaserade i blått och vitt och de kan dateras till 1600-talet. Till samma tidsperiod har den enda skärvan (fnr. 836) från Frechen förlagts. En större skärva Siegburg (fnr. 838) (fig. 127 A), som påträffades i Rosmans schakt, 537, har daterats inom perioden 1400 till 1650.

6.2.8.5 Yngre glaserat rödgods

Vid förundersökningen år 2015 dominerade det yngre glaserade rödgodset kraftigt. Det påträffades både trebensgrytor samt fat och skålar och keramiken har daterats från 1400-talet fram till och med 1700-talet, men det fanns en dominans av keramik från perioden 1550 till 1650.

Av de 132 skärvorna hade åtta tillhört kärl från Tyskland (fnr. 800, 807–809, 834) och endast en skärva var troligtvis nederländsk (fnr. 806). Resterande 123 skärvor kommer sannolikt från skandinaviska kärl.

6.2.8.6 Yngre vitgods

Två skärvor med ett vitt gods och gul glasyr har bestämts som yngre vitgods (fnr. 803, 835) från västra Tyskland. En av skärvorna har troligtvis tillhört en trebensgryta som dateras inom intervallet 1550 till 1700.

6.2.8.7 Majolika

Tre skärvor från Rosmans schakt från 1924 (516=517) har bestämts som majolika (fnr. 812, 826). Skärvorna har tillhört två olika skålar varav den ena var perforerad med hål och den kan ha använts som en form av durkslag (fig. 127 D). Hålen var dock inte gjorda vid framställningen utan de var borrarade i efterhand. Majolikan har bedömts vara från Nederländerna.

6.2.8.8 Flintgods

I Rosmans schakt, 516, påträffades tre flintgodsskärvor (fnr. 827) som tillhört en skål vilken daterats till perioden efter 1750.

6.2.8.9 Porslin

Den yngsta godstypen från 2015-års undersökning utgjordes av en porslinsskärva (fnr. 828). Skärvan framkom i Rosmans schakt, 516, och den var av europeisk proveniens.

6.2.8.10 Diskussion

Sammanfattningsvis kan keramiken från förundersökningarna 2015 fördelas över flera hundra år men tyngdpunkten ligger i perioden efter medeltidens slut. De äldsta fynden går emellertid ned i 1200-talet och de framkom bland annat i 542. Liksom från de tidigare undersökningarna i kvarteret Valnötsträdet var andelen yngre svartgods högre än det äldre glaserade rödgodset. Man kan vidare notera att andelen protostengods var hög vilket kan vittna om områdets höga sociala status. Redan vid förundersökningen av schakt B år 2011 i kvarteret Valnötsträdet konstaterades det att det fanns ytor med mycket hög andel protostengods (Brorsson 2011:Tab. II).

Det eftermedeltida inslaget var stort och man kan konstatera att det yngre glaserade rödgodset dominerades kraftigt av skandinaviska fat och trebensgrytor medan andelen importerar mycket låg. Detta resultat är i motsats till flera av de tidigare utförda undersökningarna i kvarteret Valnötsträdet.

6.2.9 Myntfynd

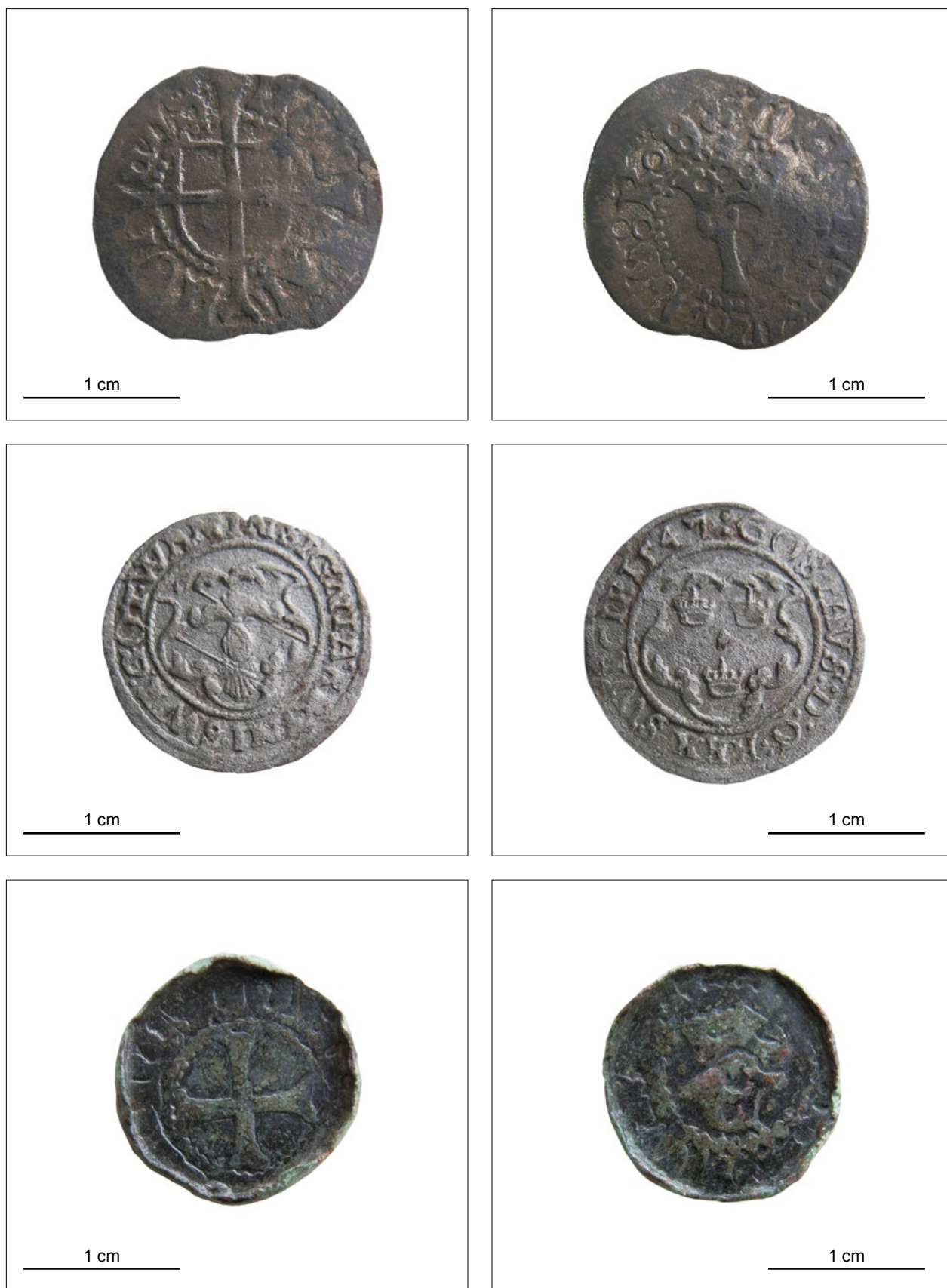
Vid undersökningarna påträffades fem mynt. Två av dessa var 1/4 öresmynt, präglade under Drottning Kristinas regeringsperiod (1635) medan de övriga tre var medeltida. 1600-talsmynten (fnr. 882; 883) påträffades i byggnad G:s raseringslager 580 respektive lager 520, vilket tolkats som rasering av den gamla kyrkogårdens mur, uppförd på 1600-talet och riven i början på 1900-talet.

De tre medeltida mynten är välbevarade och hade enbart tunna korrosionsprodukter. Två av dem är av silver och ett av kopparlegering (fig. 128 a–f). Mynten har konserverats av Lovisa Dal och bestämts av Gitte Tarnow Ingvardson på LUHM.

Silvermynten utgjordes av en *hvid* (fnr. 884) från kung Hans regeringstid (1481–1513), var präglad i Malmö men saknade årtal. Det påträffades på ytan till kyrkogårdens stenläggning 323=538. Det andra silvermyntet, (fnr. 885), var en *4 penningar* från Gustav Vasas regeringstid (1521–1560), slagen i Svartsjö 1547. Detta återfanns i en av Sven Rosmans gropar, 518.

Kopparmyntet, (fnr. 886), som påträffades i raseringen efter byggnad G, 580, var ovanligt. Det var en kopparsterling från Erik av Pommerns tid, slaget någon gång mellan 1420 och 1435, möjligtvis i Lund. Myntet har uppenbarligen aldrig varit i cirkulation, det är för tjockt, väger för mycket och har en märklig kant. Möjligtvis kan det röra sig om en provprägling (e-brev, Gitte Tarnow Ingvardsson, 2015-12-16). Frågan är då vad det har gjorts i Kalmar.

Möjligen kan detta fynd ge ett nytt bidrag till frågan om eventuell myntning i Kalmar under Erik av Pommerns tid.

Figur 128. De tre medeltida mynt som påträffades 2015. A och b är en hvid från 1481–1513, c och d är 4 penningsmynt från 1547, medan e och f är en provprägling av en kopparsterling 1420–1435. Foto: Lovisa Dahl, LUHM.

6.3 Fynd från förundersökningarna 2016

Vid förundersökningarna 2016 omhändertogs enbart en begränsad fyndmängd då schakten i huvudsak gick i återfyllt material. Från område B, ledningsdragningen, finns tre fyndposter. Den mest intressanta av dessa är en mycket kraftig stigbygel av järn som återfanns i raseringen till byggnad Q. Stigbygeln förefaller att vara av militär typ, och kan härröra från striderna 1611 (fig. 129).

Från område A kommer en stor del av fynden från återfyllningen efter Sven Rosmans undersökningar 1924 och togs tillvara som ”schaktfynd” i diagnostiskt och jämförande syfte.

I brandlagret 639 i den södra källaren till byggnad F fanns dock primärdeponerade fynd som kvarlämnats efter uppröjningsarbetet.

Endast 41 skärvor keramik som tillsammans vägde 1488 g omhändertogs, tabell VI.

Tabell VI. Keramiken från kv. Valnötsträdet som påträffades under 2016 var mycket homogen och utgjordes av endast tre olika godstyper från framför allt 1600-talet.* I protostengods ingår även paffrath- och pingsdorf-keramik.

Godstyp	2011–2015			2016		
	Vikt (g)	Antal	% av antal	Vikt (g)	Antal	% av antal
Drejat reduktionsbränt gods	3755	409	21,3	0	0	0,0
Äldre glaserat rödgods	701	64	3,3	0	0	0,0
Yngre glaserat rödgods	19055	1058	55,2	1253	32	78,0
Protostengods*	1171	95	5,0	0	0	0,0
Stengods	2023	169	8,8	116	6	14,6
Yngre vitgods	472	35	1,8	119	3	7,3
Fajans	522	116	6,1	0	0	0,0
Majolika	110	8	0,4	0	0	0,0
Porslin	67	17	0,9	0	0	0,0
Flintgods	731	109	5,7	0	0	0,0
Jydepotta	145	4	0,2	0	0	0,0
Summa	28752	2084		1488	41	

6.3.1 Yngre glaserat rödgods

De flesta skärvorna utgjordes av yngre glaserade rödgods som kommer från fat, skålar, trebensgrytor samt krukor. Även vid de tidigare förundersökningarna har godstypen varit den i särklass vanligaste (tab. VI). Totalt 26 av skärvorna kommer troligtvis från skandinaviska kärl, medan sex härrör från tyska eller holländska kärl. Det fanns bland annat en skärva från ett fat (fnr. 907) som tillverkats i Weserområdet i Tyskland. Keramiken är från andra hälften av 1500-talet och 1600-talet.

6.3.2 Stengods

Det påträffades sex skärvor stengods, fyra av hade tillhört krus från Tyskland gjorda i Westerwald och Frechen. Det påträffades även två skärvor av ett mycket hårt bränt lergods (fnr. 900) som snarast kan liknas vid ett stengods. Troligtvis är detta också från Tyskland och ett möjligt område är Niedersachsen.

Stengodset kan dateras till 1600-talet.

Figur 129. En kraftig stigbygel funnen i raseringslagren till byggnad Q.

6.3.3 Yngre vitgods

Tre skärvor av ett hårdbränt lergods som påminner om både yngre svartgods och yngre vitgods är troligtvis av typen holländskt greyware, som dateras inom perioden 1550 till 1700.

6.3.4 Kakelugn

På kullerstengolvet i byggnad F:s södra källare fanns drygt 21 kg trasiga plattor från en kakelugn av hög kvalitet. Majoriteten av skärvorna är av rött gods med en kraftig grön glasyr, de övriga utgörs av gulglaserade plattor, respektive grönglaserat vitt gods.

Kakelugnen har uppenbarligen rasat rakt igenom trossbotten till ovanvåningen och krossats mot källargolvet vid branden 1647.

6.3.5 Fynd vid förundersökningen för väderskydd

Vid förundersökningen tillvaratogs endast en handfull fynd av diagnostiskt karaktär från det primär deponerade raseringslagret 585. Det rör sig om en sannolik golvplatta i svart bergart, ytterligare exempel på kakelugnsfragment med svart glasyr samt nio keramikskärvor. Bland dessa fanns delar av ett fajansfat som framkommit vid de tidigare förundersökningarna, fat från såväl Weser som Werra, delar av en trebensgryta samt botten till en kanna i reducerat gods, sannolikt av Holländsk proveniens. Samtliga keramikfynd har en datering till 1600-talet.

7. Fornlämningens bevarandesituation

I uppdragen från Länsstyrelsen har även ingått att inventera och uppdatera uppgifter om ingrepp och skador i fornlämningen. Sammanställningarna syftar till att skapa ett fördjupat kunskaps-, planerings- och beslutsunderlag för Länsstyrelsens fortsatta handläggning av ärenden i Kalmar gamla stad.

De, i samband med tidigare rapportering, gjorda sammanställningarna över ingrepp i området har kompletterats med uppgifter framkomna i samband med förundersökningarna 2014, 2015 och 2016. I takt med att arbetet fortskridit har det kunnat konstateras att området är relativt fragmenterat. Situationen är motsägelsefull, då de konstruktioner som klarat sig från ingrepp i senare tid ofta är välbevarade och av hög kvalitet.

Ingreppen är av fyra huvudtyper: ledningsdragningar i relativt sen tid, markarbeten i samband med uppförande och tillbyggnader av den tidigare lasarets- och skolbebyggelsen, äldre arkeologiska undersökningar samt markarbeten under 1600-talet. De senare är dock snarare att räkna som en del av fornlämningens stratigrafiska uppbyggnad.

7.1 Ledningsdragningar

Ledningsdragningar i området är av olika art, el- tele-, VA-ledningar och fjärrvärme. De är av olika omfattning och ligger på olika djup, varför de skadat äldre lämningar i varierande utsträckning. I flera fall, som vid schakt för nya dagvattenledningar 2015 och 2016 kunde konstateras att i de fall murarna skadats så fanns grunderna kvar i läge (t ex byggnad Q och R).

En ledningsdragning som åsamkat mer omfattande skador är den betongkulvert/spillvattenledningen från 1952 som löper i nord-sydlig riktning i fastighetsgränsen mot gamla kyrkogården, från pumpstationen väster om Biblioteksparken och ned till Kungsgatan. Den har förstört de grunder och andra lämningar av Storkyrkan som fortfarande fanns kvar vid Sven Rosmans undersökning 1925. Någon dokumentation över arbetena, utöver ledningsregister, finns inte (E-post 2015-08-21 från Ulf Simonsson, Kalmar Vatten AB).

Det finns heller inte någon dokumentation från arbetena med de äldre dagvattenledningar runt byggnaderna, fd Konstmuseet och fd Söderportsskolan, och som bitvis gått hårt åt äldre lämningar (jfr byggnad F och G, ovan).

Från och med 1980-talet har det i de flesta fall gjorts någon form av antikvarisk besiktning i samband med ledningsdragningar i området. Rapporteringen av dessa är ganska ojämn, något som försvårat möjligheterna att skapa en detaljerad helhetsbild av bevaringsgraden.

7.2 Källare och skyddsrum

Det finns djupt liggande källare under huvudbyggnaderna med undantag för fd konstmuseets sydvästligaste del. Det förefaller som om dessa källare byggts ut vid några tillfällen och gjorts om till skyddsrum. Sannolikt gjordes detta i samband med att de fd lasarettsbyggnaderna byggdes om till skola under 1950-talet och kalla kriget. När det gäller fd Söderportskolan framgår att ”Källarvåningen är till vissa delar ombyggd till ... skyddsrum med förstärkt takbjälklag, vissa tillkomna under 1940-talet andra på 1980-talet.” (Olofsson 2009:61) Någon dokumentation eller uppgifter från dessa arbeten har inte hittats. Skyddsrummen har varit i drift långt fram i tiden, då det så sent som 1987–1988 gjordes en ytterligare reservutgång till ett av dem, SR 236 (Larsson 2014:32).

Längs med fd konstmuseets norra sida, dvs den sträcka som undersöktes i samband med dräneringsarbeten 2014 (se ovan), gjordes en tillbyggnad 1942 i samband med att lokalerna blev stadsbibliotek. Vid detta tillfälle skapades ett underjordiskt bokmagasin genom att ytan schaktades ut (Olofsson 2009:77).

När lasarettsbyggnaderna uppfördes gjordes även förändringar av den närliggande topografin. Områdena närmast huskropparna har schaktats, rensats på sten och jämnats av (se ovan). På en del grönytor har däremot matjord förts på (schakt 1E, 2B och 2C i förundersökningen 2012).

7.3 Sven Rosmans arkeologiska undersökningar

De ingrepp som gjorts i lämningarna i kvarteret Valnötsträdet under den senare delen av 1900-talet ökar värdet av Sven Rosmans dokumentation. Det innebär dock inte att denna är helt oproblematiskt. Någon fältdokumentation har inte kunnat lokaliseras. Det som finns att tillgå är renritningar och sammanställningar bevarade i Samhällsbyggnadskontorets arkiv. Nu var Sven Rosman arkitekt till yrket och kunde rita. De sammanställningsritningar han gjorde över sina undersökningar är dock inte nivå-satta, något som inneburit en del osäkerheter i samband med projekteringen av gestaltningen.

Harald Åkerlund har menat att det finns ett vinkelfel i Rosmans planskiss över undersökningarna av Storkyrkan och i kvarteret Valnötsträdet (1977:19). Med dagens digitala teknik är detta inte något större problem då ritningarna gått att rektifiera efter de stående byggnaderna (och i samband med de senaste undersökningarna kunnat mätas in digitalt).

Sven Rosmans undersökningar gjordes efter dåtida syften och frågeställningar, vilka var inriktade på att lokalisera och identifiera den medeltida stadens monument. Någon dokumentation av kultur-lager eller stratigrafi gjordes inte. Ett problem med Sven Rosmans undersökningar är att det utifrån renritningarna är oklart hur stora (och djupa) schakt som gjordes. Inga schaktbegränsningar är inritade. Förundersökningen 2015 påvisade att man lätt kan ”luras” av fotona från 1924, och att man i en del fall uppenbarligen grävt vidare efter fototillfällena.

I de fall Rosman gjorde rena forskningsundersökningar har byggnadslämningarna lämnats kvar, varför det finns goda möjligheter till efterdokumentation av dessa.

Figur 130. Dragningen av den vallgrav som föreslogs 1671 finns markerad på en karta från 1674, Nya och Gamble Calmare. Krigsarkivet 0424:058:153, efter Larsson m fl 2016. På bilden har markeringen förstärkts med blå färg.

7.4 Äldre markarbeten

Som kunnat kostateras vid de tidigare förundersökningarna har det i äldre tid gjorts omfattande markarbeten i det som var det medeltida torget och bebyggelsen strax söder om detta. Man har till stort djup grävt om och rensat jorden på sten och byggnadsmaterial. Förfarandet påminner om den typen av rajolering som i äldre tider gjordes som förberedelse inför trädplantering och anläggande av parker. Det är inte uteslutet att det delvis faktiskt också rör sig om rajolering då det bedrevs försök med mullbärsodling i området på 1700-talet, men fynden av rännदारar och en syftningslinje, anlagda i de omgrävda massorna, och som är orienterade efter den 1671 föreslagna yttre befästningslinjen tyder på att dessa markarbeten kan kopplas till 1670-talets början (fig. 130). Det är inte osannolikt att det uppluckade byggnadsmaterialet använts vid befästningsarbetena och uppförandet av hornverken utanför staden.

Destruktionen har dock inte varit total. Det finns byggnadslämningar kvar på varierande, något större, djup (jfr t ex Byggnad E) och man verkar, av förståeliga skäl, ha dragit sig för att bryta upp och forsla iväg grunder och mursulor.

7.5 Rekommendation

De arkeologiska förundersökningarna i kvarteret Valnötsträdet har utgjort ett närstudium av delar av ett kvarter. Resultaten härifrån kan utgöra grund för en vidare diskussion om fornlämningens bevarandestatus i stort. Även om fornlämningen Kalmar gamla stad (fornlämning Kalmar 94) inte utsätts för samma tryck som mer tätbebyggda stadslämningar, finns det, utifrån vad som noterats i kvarteret Valnötsträdet, anledning att misstänka att ingrepps- och skadesituationen sammantaget innebär att stora delar av fornlämningen skadats sett till såväl yta som till volym.

Det finns behov av uppdaterad och detaljerad skadeinventering.

Att det finns mera omfattande ingrepp än vad som inledningsvis varit klarlagt innebär att man bör vara restriktiv med förnyade ingrepp och i de fall sådana inte kan undvikas, bör de villkoras med fortsatta arkeologiska undersökningar. Om dessa görs med hög ambitionsnivå kan de också kontextualisera och öka utsagovärdet hos äldre undersökningar och observationer.

Referenser

- Andersen, Vivi Lena & Lund, Julie 2003. Borger og byrom – om en magtforhandling på byens torv i senmiddelalderen. *META Medeltidsarkeologisk tidskrift* Nr 1 2003, sid. 3–13.
- Andersson, Hans, 1990. Sjuttiosex medeltidsstäder – aspekter på stadsarkeologi och medeltida urbaniseringsprocess i Sverige och Finland. *Medeltidsstaden*, rapport 73. Stockholm: Riksantikvarieämbetet och Statens historiska museer.
- Andersson, Hans, Hansen Gitte & Øye, Ingvild (red.) *De første 200 årene – Nytt blikk på 27 Skandinaviske middelalderbyer*. Universitetet i Bergen Arkeologiske Skrifter, UBAS Nordisk nr. 5. Bergen: Universitetet i Bergen.
- Andersson, Iwar, 1950. Ett a propos till fyndet av en varmluftsugn i det s.k. biskopshuset i Vadstena. *Fornvännen* 1950, sid. 182–191.
- Andréon, Anders, 1984. Lund. Tomtindelning, ägostruktur, sockenbildning. Riksantikvarieämbetet och Statens historiska museer *Rapport Medeltidsstaden* 56. Stockholm, Riksantikvarieämbetet och Statens historiska museer.
- Augustsson, Jan-Erik, 1985. *Keramik i Halmstad ca. 1322–1619. Produktion – Distribution – Funktion*. Hallands Läns museers Skriftserie Nr.2. Halmstad: Hallands Läns museer.
- Blomkvist, Nils, 1979. Kalmars uppkomst och äldsta tid. I: Ingrid Hammarström (red.) *Kalmar stads historia* I. Kalmarområdets forntid och stadens äldsta utveckling. Tiden intill 1300-talets mitt, sid. 167–309. Kalmar: Kulturnämnden i Kalmar.
- Blomkvist, Nils, 2001, The Concept of the Town and the Dawn of Urban Life East and West of the Baltic. I: Auns Muntis (red.) *Lübeck Style? Novgorod Style? Baltic Rim Central Places as Arenas for Cultural Encounters and Urbanisation 1100 – 1400 AD*. Transactions of the central level symposium of the Culture Clash or Compromise (CCC) project held in Talsi September 18-21 1998. Gotland University College:reports. Centre for Baltic Studies CCC papers:5, sid. 11–35. Riga: Nordik.
- Broberg, Birgitta & Hasselmo, Margareta, 1981. Keramik, kammar och skor från 7 medeltida städer. Riksantikvarieämbetet och Statens historiska museer *Rapport Medeltidsstaden* 30. Stockholm: Riksantikvarieämbetet och Statens Historiska Museum.
- Brorsson, Torbjörn, 2005. Bilaga 2. Keramiken från kv. Liljan 2 och 22, Malmö. I: Larsson, Stefan & Balić, Ivan, Kv. Liljan 2 och 22, Malmö. *Riksantikvarieämbetet UV Syd. Dokumentation av fältarbetsfasen 2005:6/Malmö Kulturmiljö. Enheten för arkeologi, rapport 2006:2*.
- Brorsson, Torbjörn, 2011. Keramik från Valnötsträdet 8 i Kalmar. I: Larsson, Stefan & Menander, Hanna, 2011a. Förundersökning 2011. Valnötsträdet 8, Kalmar gamla stad. Småland, Kalmar kommun, Kalmar socken, Valnötsträdet 8, RAÄ 94. *UV Rapport* 2011:82.

- Brorsson, Torbjörn, 2013. Fyndmaterialet. I: Öbrink, Mattias. (red.). *Livet vid Storgatan under fyra sekler. Lämningar från tiden innan Halmstad till tiden efter stadsbranden. Arkeologiska rapporter från Hallands läns museer* 2013:1, sid. 47–62
- Brorsson, Torbjörn, 2014a. Keramiken från kv. Valnötstrådet 8, 2011–2013. I: Larsson, Stefan. *Arkeologisk förundersökning 2013, kv. Valnötstrådet 8, Kalmar, Småland. UV Rapport 2014:51.*
- Brorsson, Torbjörn, 2014b. Analys av medeltida och senare keramik från kv. Valnötstrådet, Kalmar, Småland. *Kontoret för Keramiska Studier. Rapport 77.*
- Carlsson, Kristina, 2007. *Var går gränsen? Arkeologiska uttryck för religiösa och politiska aktörer i nuvarande Västsverige under perioden 1000–1300.* Lund Studies in Historical Archaeology nr 6. Uddevalla: Bohusläns museums förlag.
- Cornell, Per, Englund, Pia, Ernkvist, Päivi, Frank, Anna & Larsson, Stefan, 2015. Utvecklingskraft för hållbar stadsutveckling. Värdeskapande samverkan i Kulturmiljöer. Kv Valnötstrådet, Kalmar. Konst–landskap–stadsarkeologi. Slutrapport Arkus AAR 2014_25. http://www.arkus.se/aar_2014/
- Dahlerup Koch, Hanne, 1997. Den arkæologiske udgravning. I: Asmusson, Else (red.). *Ahlgade 15–17, Holbæk. Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie* 1994–1995, sid. 11–192. København: Det Kongelige Nordiske Oldskriftsselskab.
- Delden, Michael, 1982. Rapport. Antikvarisk kontroll, kv. Valnötstrådet, G:a staden, Kalmar stad och kommun, Småland. 860/82.
- Delden, Mikael & Rasch, Monika, 1985. Anmälan av utförd arkeologisk undersökning, Småland, Kalmar, Kalmar, Valnötstrådet. KLM dnr 670/85, Lst dnr 11.391-1612-85.
- Englund, Pia, Frank, Anna & Larsson, Stefan, 2014 *Archaeology as a generator for urban development – the Case of Valnötstrådet, Kalmar, Sweden. A preliminary report from a work in progress. I: Verdiani, Giorgio & Cornell, Per (red.) Architecture, Archaeology and Contemporary City Planning. Proceedings of the Workshop, sid. 25–34. Dipartimento di Architettura Università degli studi di Firenze.*
- Enström, Stig, 2007. *Kalmar vikingatidens centrum.* Kalmar: eget förlag.
- Erlandsson, Karl-Oskar, 2010. När, hur och varför uppstod Kalmar? En genomgång av skriftliga och arkeologiska belägg. I: Kenneth Alexandersson, Michael Dahlin, Veronica Palm, Ludvig Papmehl-Dufay & Roger Wikell (red.) *Forntid längs ostkusten 2.* Blankaholmsseminariet år 2010, sid. 9–43. Visby: Västerviks museum/Tjustbygdens kulturhistoriska förening/Studiefremjandet/Samhällsföreningen Blankaholm-Solstadström.
- Ferm, Olle, Rahmqvist, Sigurd & Thor, Lars, 1987. *Det medeltida Sverige. Band 4 Småland: 1 Möre: Norra och Södra Möre, Kalmar stad.* Stockholm: Riksantikvarieämbetet.
- Gaimster, David, 1996. The pottery and the stove-tiles. I: Carelli, Peter (red.). På Kulturens bakgård. *Arkeologiska rapporter från Lund*, nr. 18. Lund, sid. 80–92.
- Gaimster, David, 1997. *German Stoneware 1200–1900. Archaeology and Cultural History.* London: British Museum Press.

- Gaimster, David, 2000. Hanseatic Trade and Cultural Exchange in the Baltic circa 1200-1600: Pottery from Wrecks and Harbours. *Schultz des Kulturerbes unter Wasser. Veränderungen europäischer Lebenskultur durch Fluß- und Seehandel*. Beiträge zur Ur- und Frühgeschichte Mecklenburg-Vorpommerns, Band 35. Lübstorf, sid. 237–247.
- Gaimster, David, 2014. The Hanseatic Cultural Signature: Exploring Globalization on the Micro-Scale in Late Medieval Northern Europe. *European Journal of Archaeology*, Volume 17, Number 1, 2014, sid. 60–81.
- Gawronski, J. (red.), 2012. *Amsterdam Ceramics. A City's history and an archaeological ceramics catalogue 1175–2011*. Amsterdam
- Harrison, Dick, 2012. *En medeltida storstad. Historien om Söderköping*. Stockholm: Norstedts.
- Hedvall, Rikard & Westling, Claes, 2013. Borgarnas stad, I: Rikard Hedvall, Karin Lindeblad & Hanna Menander (red.) *Borgare, bönder och bröder – arkeologiska perspektiv på Skänninges äldre historia*, sid. 147–171. Stockholm: Riksantikvarieämbetet.
- Hellberg, Lars, 1979. Forn-Kalmar. Ortnamnen och stadens förhistoria. I: Ingrid Hammarström (red.) *Kalmar stads historia I. Kalmarområdets forntid och stadens äldsta utveckling. Tiden intill 1300-talets mitt*, sid. 119–166. Kalmar: Kulturnämnden i Kalmar.
- Johansson, Mikael, 2011. Keramiken. I: Söderlund, Kerstin, Kring Mynttorget. Gamla stan, Stockholms stad. Arkeologisk undersökning 1993–1994. Stockholms stadsmuseum. *Arkeologisk rapport* 2011:4, sid. 57–93.
- Johansson, Nils, utan årtal. Eldens arkitektur. En studie av de medeltida varmluftsugnarna och deras betydelse. Magisteruppsats, Uppsala universitet, Institutionen för arkeologi och antik historia.
- Keller, C. 2004. Badorf, Walbergberg und Hunnenschans zur Zeitlichen Gliederung Karolingerzeitlicher Keramik vom Köln-Bonner Vorgebirge. *Archäologisches Korrespondenzblatt*. Jahrgang 34. Heft 1. 1. Quartal. Mainz, sid. 125–137.
- Konsmar, Annika & Menander, Hanna, 2009, S:t Olofs konvent. RAÄ 20, Skänninge 2:1, 3:1, Skänninge stad, Mjölby kommun, Östergötland. *UV Öst Rapport* 2009:5.
- Larsson, Stefan, 2006. Den mänskliga staden? I: Stefan Larsson (red.) *Nya stadsarkeologiska horisonter*, sid. 28–87. Stockholm: Riksantikvarieämbetet.
- Larsson, Stefan, 2014. Arkeologisk förundersökning 2013. Valnötsträdet 8, Kalmar gamla stad. Arkeologi och gestaltning. Småland, Kalmar län, Kalmar kommun, Kalmar socken, Valnötsträdet 8, fornlämning Kalmar 94. (med bidrag av Adam Bolander, Torbjörn Brorsson, Hanna Menander, Johan Stenvall, Magnus Stibéus och Henrik Pihl). *UV Rapport* 2014:51.
- Larsson, Stefan & Anglert, Mats 2008. *Makten och heligheten*. Ystadiana 2008. Ystad: Ystads fornminnesförening.
- Larsson, Stefan & Menander, Hanna, 2011a. Förundersökning 2011. Valnötsträdet 8, Kalmar gamla stad. Småland, Kalmar kommun, Kalmar socken, Valnötsträdet 8, RAÄ 94. *UV Rapport* 2011:82.
- Larsson, Stefan & Menander, Hanna, 2011b Kalmar Gamla stad. Vetenskaplig och pedagogisk potential och åtgärdsförslag. *UV Rapport* 2011:112.

- Larsson, Stefan, Menander, Hanna, Stibéus, Magnus & Pihl, Henrik, 2012. Arkeologisk förundersökning 2012. Valnötsträdet 8, Kalmar gamla stad. Småland, Kalmar kommun, Kalmar socken, Valnötsträdet 8, fornlämning 94. *UV Rapport 2012:165*.
- Larsson, Stefan, Knarrström, Bo, Jansen, Jane, Stark, Kennet & Stibéus, Magnus, 2016. *Slagfält Kalmar – en glimt av belägringen 1611*. Kalmar: Länsstyrelsen i Kalmar län/Kalmar kommun/Arkeologerna, SHMM.
- Linaa, Jette, 2006. Keramik, kultur og kontakter. Køkken- og bordtøjets brug og betydning i Jylland 1350–1650. Højbjerg: Jysk Arkæologisk Selskab.
- Lóvén, Christian, 1996. *Borgar och befästningar i det medeltida Sverige*. Stockholm: Kungl. Vitterhets- Historie- och Antikvitetsakademien.
- Lundholm, Sandra, 2006. Fjärrvärme vid kv Valnötsträdet. RAÄ 94, KV Valnötsträdet, Gamla stan, Kalmar sn, Kalmar kommun, Småland. Arkeologisk förundersökning, utökad förundersökning jämte slutundersökning 1993, *Kalmar länsmuseum, rapport december 2006*.
- Lüdtke, Hartwig, 1985. *Die mittelalterliche Keramik von Schleswig. Ausgrabung Schild 1971–1975*. Ausgrabungen in Schleswig. Berichte und Studien 4. Neumünster: Karl Wacholtz Verlag
- Modéer, Ivar & Engström, Sten, 1946. *Kalmar stads tänkebok*. Häfte 1 (texten). Samlingar utgivna av Svenska fornskriftsällskapet. Häfte 193. Uppsala: Almqvist & Wiksell.
- Modéer, Ivar & Engström, Sten, 1949. *Kalmar stads tänkebok*. Häfte 2 (register). Samlingar utgivna av Svenska fornskriftsällskapet. Häfte 201. Uppsala: Almqvist & Wiksell.
- Olaus Magnus, 1976 [1555]. *Historia om de nordiska folken*. Andra delen (sjätte–elfte boken). Stockholm: Gidlunds.
- Olofsson, Veronica, 2009. Kvarteret Valnötsträdet. Kulturhistorisk utredning. Gamla stan, Kalmar stad och kommun, Kalmar län. *Kalmar läns museum kulturhistorisk rapport, juni 2009*.
- Olsson, Martin, 1944. *Kalmar slotts historia. 1, Tiden intill 1300-talets mitt*. Stockholm: Kungliga Vitterhets-, historie- och antikvitetsakademien.
- Olsson, Martin, 1965. *Kalmar slotts historia III. Tiden från 1611 till 1941*. Stockholm: Kungl. Vitterhets historie- och antikvitetsakademien.
- Olsson, Martin, 1968. Erik Dahlbergs bilder av Kalmar gamla stad och deras värde som historisk källa. *Fornvännen* 1968/1, sid. 30–48.
- Olsson, Martin, 1974. *Kalmar gamla stads kyrkor. 1. Storkyrkan* Småland Band III:2 Serie: Sveriges kyrkor volym 158. Stockholm: Riksantikvarieämbetet.
- Olsson, Martin & Näslund, Rolf, 1976. *Kalmar gamla kyrkogård m.m.* Sveriges kyrkor Volym 162. Småland, Band III:3. Stockholm: Kungliga Vitterhets- historie- och antikvitets akademien.
- Orrje, Henrik, Lindholm, Anna, Olsson, Krister, Pluntke, Susanne, Zimm, Malin, Håkansson Maria, (red.) 2013. *Konsten att gestalta offentliga miljöer. Samverkan i tanke och handling*. Stockholm: Statens konstråd/Riksantikvarieämbetet/Boverket/Statens centrum för arkitektur och design.

- Pettersson, Björn, 1999. Valnötsträdet 8, Fornlämning 94, Gamla staden, Kalmar, Småland. Arkeologisk förundersökning 1999. *Kalmar läns museums rapporter*, rapport 1999.
- Ring, Cecilia, 2009. Valnötsträdet 1 och 2. Arkeologisk förundersökning 1985. RAÄ 94, Valnötsträdet 1 och 2, Kalmar socken, Kalmar kommun, Småland. *Kalmar läns museum rapport 2009*:23.
- Rosman, Sven, 1926. Berättelse om Utgrävningarna 1923–25 i Gamle-stan i Calmar. *Sancte Christophers Gilles Chroenica IV*, sid. 3–36.
- Schofield, John & Vince, Alan, 1994. *Medieval Towns*. London: Leicester University Press.
- Schück, Adolf, 1933. Sveriges stadsväsen under medeltiden. I: Edvard bull & Sverre Steen (red.) *Byer og bybebyggelse*. Nordisk kultur XVIII, sid. 13–45. Stockholm: Albert Bonniers förlag.
- Selling, Dagmar, 1979. Arkeologiska spår efter det äldsta Kalmar. I: Ingrid Hammarström (red.) *Kalmar stads historia I. Kalmarområdets forntid och stadens äldsta utveckling. Tiden intill 1300-talets mitt*, sid. 311–372. Kalmar: Kulturnämnden i Kalmar.
- Selling, Dagmar, 1982. Senmedeltidens Kalmar Miljö/Människor/Stadsplan. I: Ingrid Hammarström (red.) 1982. *Kalmar stads historia II. Från Kalmarunionens stad till den nya stadsgrundningen på Kvarnholmen*, sid. 23–191. Kalmar: Kulturnämnden i Kalmar.
- Selling, Dagmar, 1984. *Kalmar*. Riksantikvarieämbetet och Statens Historiska Museum Rapport Medeltidsstaden 61. Stockholm, Riksantikvarieämbetet och Statens Historiska Museum.
- Sindbæk, Søren, M., 2007. The Small World of the Vikings: Networks in Early Medieval Communication and Exchange. *Norwegian Archaeological Review*, Vol. 40, No 1, 2007, sid. 59–74.
- Stibéus, Magnus, 2015. Särskild arkeologisk undersökning och förundersökning 2013 och 2014. Kalmar slott – bebyggelse och fynd från 1100–1800-talen, Småland, Kalmar kommun och stad, Kalmar slott, RAÄ 53. *Arkeologiska uppdragsverksamheten Rapport 2015*:54.
- Thomasson, Joakim, 2006. Byggnadskulturen, stadsrummet och borgerskapet. I: Larsson, Stefan (red.) *Liljan. Om arkeologi i en del av Malmö*, sid. 170–193. Stockholm: Riksantikvarieämbetet/Malmö Kulturmiljö.
- Wideen, Harald, 1954. Svenska fynd av hypocaust-plattor från medeltiden. *Fornvännen* 1954, sid. 241–245.
- Willemsen, Annemarieke, 2008. *Back to the schoolyard. The Daily Practice of Medieval and Renaissance Education*. Studies in European Urban History (1100–1800) 15. Ghent: Brepols.
- Åkerlund, Harald, 1977. *Kalmar i medeltid och vasatid. Bebyggelse, borg, befästningar*. Lund: eget förlag.

Administrativa uppgifter

Dränering 2014

SHMM:s dnr: 5.1.1-00355-2015 (RAÄ 3.1.1-03692-2013)

Länsstyrelsens dnr: 431-7084-13

SHMM:s projektnr: A12704.

Intrasisprojekt: 2011:030

Undersökningstid: 17–31 mars 2014.

Projektgrupp: Hanna Menander, Stefan Larsson, Johan Stenvall,

Kennet Stark, Sofia Lindberg, Magnus Stibéus.

Underkonsulter: Torbjörn Brorsson, Kontoret för keramiska studier.

Undersökt yta: 30 löpmetrar.

Koordinatsystem: Sweref 99 TM.

Höjdsystem: Rikets, RH 00.

Dokumentationshandlingarna lagras tillsammans med

Intrasis-databasen.

Fynd: KLM 45274:712–797 förvaras hos Arkeologerna, SHMM, Lund,
i väntan på fyndfördelningsbeslut.

Gestaltningssarkeologi 2015

SHMM:s dnr: 5.1.1-00807-2015

Länsstyrelsens dnr: 431-4091-15

SHMM:s projektnr: A13138.

Intrasisprojekt: 2011:030

Undersökningstid: 5–20 augusti 2015.

Projektgrupp: Stefan Larsson, Hanna Menander, Adam Bolander och

Johan Stenvall.

Underkonsulter: Torbjörn Brorsson, Kontoret för keramiska studier.

Undersökt yta: 207 kvadratmeter.

Koordinatsystem: Sweref 99 TM.

Höjdsystem: Rikets, RH 00.

Dokumentationshandlingarna lagras tillsammans med

Intrasis-databasen.

Fynd: KLM 45274:798–886 förvaras hos Arkeologerna, SHMM,
Lund, i väntan på fyndfördelningsbeslut.

Ledningsdragning 2015

SHMM:s dnr: 5.1.1-00923-2015

Länsstyrelsens dnr: 431-4902-15

SHMM:s projektnr: A13157.

Intrasisprojekt: 2011:030

Undersökningstid: 31 augusti–3 september 2015.

Projektgrupp: Stefan Larsson, Magnus Stibéus och Adam Bolander.

Underkonsulter: Torbjörn Brorsson, Kontoret för keramiska studier.

Undersökt yta: 55 löpmetrar.

Koordinatsystem: Sweref 99 TM.

Höjdsystem: Rikets, RH 00.

Dokumentationshandlingarna lagras tillsammans med

Intrasis-databasen.

Fynd: se Gestaltningssarkeologi 2015

Ledningsdragning och gestaltningsarkeologi 2016

SHMM:s dnr: 5.1.2-2016-176

Länsstyrelsens dnr: 431-1274-16

SHMM:s projektnr: A13315.

Intrasisprojekt: 2011:030

Undersökningstid: 29 februari–16 mars, 20–23 juni 2016.

Projektgrupp: Stefan Larsson, Magnus Stibéus.

Undersökt yta: 70 löpmeter, 90 kvadratmeter.

Koordinatsystem: Sweref 99 TM.

Höjdsystem: Rikets, RH 00.

Dokumentationshandlingarna lagras tillsammans med
Intrasis-databasen.

Fynd: KLM 45274:887–944 förvaras hos Arkeologerna, SHMM,
Lund, i väntan på fyndfördelningsbeslut.

Schakt för väderskydd 2016

SHMM:s dnr: 5.1.2-2016-717

Länsstyrelsens dnr: 431-6363-16

SHMM:s projektnr: A13459.

Intrasisprojekt: 2011:030

Undersökningstid: 27–29 september 2016.

Projektgrupp: Stefan Larsson, Jane Jansen.

Undersökt yta: 25 kvadratmeter.

Koordinatsystem: Sweref 99 TM.

Höjdsystem: Rikets, RH 00.

Dokumentationshandlingarna lagras tillsammans med
Intrasis-databasen.

Fynd: KLM 45274:945–953 förvaras hos Arkeologerna, SHMM,
Lund, i väntan på fyndfördelningsbeslut.

Analyser

Osteologi: Caroline Ahlström Arcini, Arkeologerna SHMM

Paleoekologi: Jens Heimdahl, Arkeologerna SHMM

Bildbearbetning, ortofoton: Johan Stenvall, Håkan Thorén, Jane
Jansen, Arkeologerna SHMM

Historiska kartor: Kennet Stark, Arkeologerna SHMM

Bilagor

Bilaga 1. Grupperingsindex, lämningar 2011–2016

Intrasisprojekt 2011:030

Grupp	Triviabenenämning	Kontexter	Kommentar
S901	Byggnad A	316, 331, 333, 334	
S902	Byggnad B	308, 309, 310, 312, 335, 357, 363	
S903	Byggnad C	320, 321, 330, 337, 339, 340, 341, 345, 359, 384, 385	
S904	Stiglucka	368, 369, 377, 691	
S905	Kyrkogårdsmur, yngre	318, 346, 367, 375, 557	
S906	Byggnad D	347, 350, 374	
S907	Rosmans undersökningar	17, 20, 21, 22, 42, 219, 325, 326, 327, 328, 355, 361, 366, 516, 517, 521, 537, 641, 665, 670	
S908	Storkyrkan	544, 545, 546	
S909	Byggnad K	420, 432, 435, 436, 439, 441, 442, 443, 448, 455	
S910	Byggnad H	559	
S911	Byggnad G	577, 578, 579, 580, 588–599, 611, 612, 2501	
S912	Byggnad F	41, 43, 57, 550, 567, 584, 586, 642–660, 684, 693, 695, 707–712, 714, 720	
S913	Byggnad E	246, 248, 249, 250, 258, 661	
S914	Byggnad J	1226, 1235, 1242, 2512	Även Rosman 1926
S915	Äldre kyrkogårdsmur	541, 543, 549	
S916	Rännadal, 1600-tal	205, 245, 253	
S917	Byggnad I	2514	Rosman 1926
S918	Byggnad L	A200, A485, A564, A580, A615	Intrasisprojekt 2011:261
S919	Byggnad M	47, 50, 55, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85	Jfr SR 145–147
S920	Byggnad N	282, 283, 284, 285, 287, 288	
S921	Byggnad O	615, 616, 622	
S922	Byggnad P	625, 627, 628	
S923	Byggnad Q	629, 630	
S924	Byggnad R	636, 637	
S925	Byggnad S	662	
S926	Syftlinje, vallgrav	676, 1200	
S927	Jordkällare	715, 716, 717, 719	

Bilaga 2. Fyndtabell, arkeologiska förundersökningar i kvarteret Valnötsträdet 8, 2014–2016. KLM 45274

En fyndtabell över fynden från förundersökningarna 2011–2013, fnr. 1–711, finns i UV rapport 2014:51 (Larsson 2014).

Fynd nr	Kontext	Material	Sakord	Antal	Vikt, g	Anmärkning
712	435	Keramik	Kanna	1	19	
713	447	Keramik	Kanna	6	65	
714	443	Keramik	Kanna	1	9	
715	443	Keramik	Kärl	1	6	
716	443	Keramik	Kärl	1	9	
717	445	Keramik	Kärl	2	4	
718	427	Keramik	Kärl	6	61	
719	427	Keramik	Krus	1	2	
720	415	Keramik	Krus	1	45	
721	415	Keramik	Trebensgryta	4	216	
722	413	Keramik	Kärl	6	30	
723	413	Keramik	Krus	2	25	
724	413	Keramik	Krus	2	9	
725	413	Keramik	Krus	1	3	
726	413	Keramik	Krus	1	4	
727	413	Keramik	Kanna	1	10	
728		Keramik	Trebensgryta	13	92	Rensfynd
729		Keramik	Krus	1	6	Rensfynd
730		Keramik	Krus	1	15	Rensfynd
731		Keramik	Krus	1	33	Rensfynd
732		Keramik	Kruka	2	24	Rensfynd
733		Keramik	Kanna	3	20	
734		Keramik	Kanna	2	8	
735	441	Keramik	Kanna	3	13	
736	441	Keramik	Trebensgryta	3	18	
737	441	Keramik	Krus	1	3	
738	415	Keramik	Trebensgryta	9	168	Rensfynd mitten av schaktet
739		Keramik	Trebensgryta	3	22	Lösfynd östra delen
740		Keramik	Kanna	1	11	Lösfynd östra delen
741		Keramik	Kanna	1	40	Lösfynd östra delen
742	419	Keramik	Trebensgryta	2	124	
743	415	Keramik	Krus	2	43	Rensfynd mitten av schaktet
744	406	Keramik	Kruka	1	78	Profillynd 1
745	400	Keramik	Fat	1	78	Rensfynd
746	400	Keramik	Kärl	4	41	Rensfynd
747	400	Keramik	Krus	1	7	Rensfynd
748	400	Keramik	Krus	1	4	Rensfynd
749	415	Keramik	Krus	2	84	Rensfynd. Längst i väster
750	415	Keramik	Kärl	1	22	Rensfynd. Längst i väster
751	415	Keramik	Krus	1	21	Rensfynd. Längst i väster
752	415	Keramik	Stekpanna	1	192	Rensfynd. Längst i väster
753	415	Keramik	Fat	2	18	Rensfynd. Längst i väster
754	425	Keramik	Trebensgryta	4	65	
755	425	Keramik	Kanna	1	1	
756	422	Keramik	Kärl	1	1	
757	422	Keramik	Kanna	1	16	
758	406	Keramik	Trebensgryta	23	299	
759	406	Keramik	Kärl	3	16	
760	406	Keramik	Krus	3	39	
761	406	Keramik	Krus	1	12	
762	406	Keramik	Stekpanna	1	39	

Fynd nr	Kontext	Material	Sakord	Antal	Vikt, g	Anmärkning
763	406	Ben	Avfall	2	96	
764		Ben	Avfall	4	75	Rensfynd
765	415	Ben	Avfall	2	90	Rensfynd västra delen
766		Horn	Kam	10	21	Med bronsnitar
767		Koppar	Mynt	1	4	
768	415	Koppar	Mynt	1	4	Karl XIV. Rensfynd längst i väster
769	415	Koppar	Mynt	1	8	1956. rensfynd, längst i väster
770	400	Glas	Fönsterglas	3	2	rensfynd
771	416	Glas		1	6	
772	427	Keramik	Kritpipa	1	2	Skافت
773	422	Keramik	Kritpipa	1	4	Skافت
774		Keramik	Kritpipa	1	2	Skافت. Rensfynd
775	406	Bergart	Föremål	1	100	Flinta till kartesch
776		Järn	Lås	1	71	Med kopparlegering. Rensfynd längst i väster
777	415	Järn	Spik	1	22	Gallrat. Rensfynd längst i väster
778	425	Järn	Spik	1	11	Gallrat
779	425	Järn	Föremål	5	81	Gallrat
780		Järn	Föremål	3	102	Gallrat. Lösfynd i östra delen
781		Bergart	Bryne	1	605	Lösfynd i östra delen
782		Koppar	Föremål	1	40	Lösfynd i östra delen
783		Koppar	Beslag	1	6	Rensfynd
784	419	Koppar	Föremål	2	3	Upplöst
785	422	Koppar	Föremål	1	2	Upplöst
786	415	Koppar	Föremål	1	53	Rensfynd.
787	415	Koppar	Föremål	1	50	Stavliknande. Rensfynd mitten av schaktet
788	415	Koppar	Föremål	1	62	Rensfynd mitten av schaktet
789	438	Koppar	Beslag	2	4	Fyllning S438 i S429
790	446	Bly	Smälta	1	5	
791	427	Glas	Bågare	1	1	Osäker bestämning
792	445	Järn	Spik	2	26	Gallrat
793	413	Järn	Spik	3	75	Gallrat
794	413	Järn	Föremål	1	169	Gallrat.
795	442	Järn	Föremål	1	45	Gallrat
796	443	Järn	Föremål	1	24	Gallrat
797	427	Järn	Kniv	1	58	Övergång till lerlager, 10 cm från Ö syllen
798	585	Keramik	Trebensgryta	2	8	Reducerat bränt
799	585	Keramik	Fat	1	8	
800	585	Keramik	Skål	1	9	
801	564	Keramik	Krus	1	25	
802	564	Keramik	Kruka	1	24	
803	577	Keramik	Trebensgryta	1	11	
804	580	Keramik	Trebensgryta	6	491	
805	517	Keramik	Trebensgryta	14	230	
806	517	Keramik	Trebensgryta	1	26	
807	517	Keramik	Fat	2	31	
808	517	Keramik	Skål	1	18	
809	517	Keramik	Trebensgryta	1	3	
810	517	Keramik	Trebensgryta	2	71	
811	517	Keramik	Kanna	2	65	
812	517	Keramik	Skål	2	58	
813	542	Keramik	Kärl	2	14	
814	542	Keramik	Kärl	1	6	
815	542	Keramik	Kanna	1	34	
816	542	Keramik	Kärl	1	2	
817	542	Keramik	Krus	1	16	

Fynd nr	Kontext	Material	Sakord	Antal	Vikt, g	Anmärkning
818	542	Keramik	Krus	1	11	
819	542	Keramik	Krus	1	8	
820		Keramik	Krus	2	7	Rensfynd
821	599	Keramik	Krus	1	2	
822	599	Keramik	Kärl	2	7	
823	599	Keramik	Trebensgryta	1	77	
824	516	Keramik	Trebensgryta	3	60	
825	516	Keramik	Fat	1	24	
826	516	Keramik	Skål	1	2	
827	516	Keramik	Skål	3	16	
828	516	Keramik	Skål	1	2	
829		Keramik	Krus	1	19	Schaktfynd
830		Keramik	Trebensgryta	1	2	Schaktfynd
831		Keramik	Fat	1	31	Schaktfynd
832	518	Keramik	Trebensgryta	65	1055	
833	518	Keramik	Fat	27	442	
834	518	Keramik	Trebensgryta	3	23	
835	518	Keramik	Kärl	1	8	
836	518	Keramik	Krus	2	23	
837	518	Keramik	Krus	1	18	
838	537	Keramik	Krus	1	47	
839	537	Keramik	Trebensgryta	1	33	
840	537	Keramik	Kanna	1	12	
841	537	Keramik	Krus	1	30	
842	537	Keramik	Kakel	1	42	
843	517	Keramik	Kakel	1	31	
844	585	Keramik	Kakel	1	9	
845	516	Keramik	Kakel	1	3	
846	518	Keramik	Kakel	1	160	
847		Keramik	Kakel	1	62	Schaktfynd, interface på 539
848	580	Keramik	Kakel	31	1002	Blommor
849	518	Keramik	Kritpipa	1	3	Skaft
850	518	Glas	Fönsterglas	23	106	Kan vara del av butelj
851	516	Glas	Fönsterglas	1	4	Kan vara del av butelj
852	517	Glas	Fönsterglas	19	80	Kan vara del av butelj
853	532	Glas	Fönsterglas	4	10	Kan vara del av butelj
854	539	Glas	Fönsterglas	18	23	Kan vara del av butelj
855	580	Glas	Fönsterglas	4	18	Kan vara del av butelj
856	580	Glas	Butelj	2	7	
857		Glas	Butelj	1	7	Konvex botten. Schaktfynd
858	532	Ben	Bearbetat	6	89	
859	542	Ben	Bearbetat	1	44	
860	516	Ben	Bearbetat	1	40	
861	517	Ben	Bearbetat	1	33	
862	517	Bergart	Föremål	1	23	Skifferplatta
863	517	Bergart	Föremål	1	28	Täljsten. Ornerad, bronsbleck
864	532	CU-leg	Knapp	1	1	
865	517	CU-leg	Beslag	1	2	Bokbeslag
866	580	CU-leg	Knapp	1	6	
867	580	CU-leg	Föremål	1	23	
868	580	Järn	Föremål	1	462	Krok?
869	537	Järn	Handtag	1	154	Handtag, kista
870	537	Järn	Spik	1	21	
871	517	Järn	Spik	2	58	
872	517	Järn	Järnring	1	33	

Fynd nr	Kontext	Material	Sakord	Antal	Vikt, g	Anmärkning
873	518	Järn	Järnring	9	150	
874		Järn	Spik	2	14	
875		Järn	Handtag	1	70	Handtag, kista
876		Metall	Föremål	4	44	Tenn. Kista?
877		Metall	Föremål	1	18	Tenn. Kista? Rensfynd
878		Järn	Handtag	5	437	Handtag, kista. Rensfynd
879		Järn	Föremål	13	55	Rensfynd
880		Järn	Föremål	1	117	Redskap. Schaktfynd, interface på 539
881		Sandsten		1	753	Solur
882	580	Ädelmetall	Mynt	1	16	1/4 öre Kristina 1635?
883	520	CU-leg	Mynt	1	16	1/4 öre, Kristina, 1635
884	323=538	Ädelmetall	Mynt	1	1	Hans (1481-1513) u å, Hvid, Malmö
885	518	Ädelmetall	Mynt	1	1	Gustav Vasa, 4 penningar, 1547, Svartsjö
886	580	CU-leg	Mynt	1	1	Provprägling, Erik av Pommern, Kopparsterling
887	629	Järn	Stigbygel	1	851	
888	638	Keramik	Krus	1	15	
889	639	Keramik	Kakel	1	177	Holländskt
890	639	Glas	Fönsterglas	10	29	
891	639	CU-leg	Hänge	1	18	Upphångningsanordning
892	639	Keramik	Kakel	32	691	Vitt gods, dekor, grön glasyr
893	639	Keramik	Kakel	22	1519	Rött gods, gul glasyr
894	639	Keramik	Kakel	0	21320	Rött gods, grön glasyr, dekor
895	639	Keramik	Kruka	1	16	
896	639	Keramik	Skål	1	16	
897	639	Keramik	Kruka	1	43	Södra källaren
898	639	Keramik	Trebensgryta	8	232	Södra källaren
899	639	Keramik	Fat	3	62	Södra källaren
900	639	Keramik	Krus	2	43	Södra källaren
901	639	Keramik	Krus	1	42	Södra källaren
902	639	Keramik	Trebensgryta	1	80	Södra källaren
903	641	Keramik	Trebensgryta	2	39	
904	641	Keramik	Krus	2	19	
905	641	Keramik	Krus	1	12	
906	641	Keramik	Fat	2	195	
907	641	Keramik	Fat	1	16	
908	641	Keramik	Fat	4	72	
909	641	Keramik	Trebensgryta	6	396	
910	641	Keramik	Skål	2	73	
911	641	Keramik	Skål	3	132	Ljust lergods
912	641	Järn	Spik	1	8	Intakt
913	641	Glas	Bägare	3	7	Ornerad med pålagd list
914	641	Keramik	Kakel	2	91	
915	641	Keramik	Kakel	3	161	Bild på jungfru Maria
916	641	Bergart	Kvarnsten	1	460	Del av sten som roterat
917	692	Keramik	Krus	1	12	
918	692	Keramik	Krus	1	4	
919	692	Keramik	Trebensgryta	1	3	
920	692	Keramik	Kärl	2	18	
921	678	Keramik	Kärl	4	67	
922	678	Keramik	Krus	3	31	Rens ovanpå A678
923	678	Keramik	Krus	1	13	Rens ovanpå A678
924	688	Keramik	Kärl	1	16	
925	688	Keramik	Fat	1	5	

Fynd nr	Kontext	Material	Sakord	Antal	Vikt, g	Anmärkning
926	688	Keramik	Skål	2	18	
927	660	Keramik	Skål	2	25	
928	660	Keramik	Trebensgryta	1	3	
929	669	Keramik	Trebensgryta	7	184	
930	669	Keramik	Fat	2	36	
931	669	Keramik	Fat	2	29	
932	669	Keramik	Trebensgryta	1	3	
933	669	Keramik	Trebensgryta	2	30	
934	685	Keramik	Kärl	3	7	
935	675	Keramik	Trebensgryta	12	137	
936	675	Keramik	Kanna	1	37	
937	673	Keramik	Trebensgryta	52	874	Rensfynd 673 o 678
938	673	Keramik	Krus	3	198	Rensfynd 673 o 678
939	673	Keramik	Krus	5	26	Rensfynd 673 o 678
940	673	Ben	Avfall	2	75	Rensfynd 673 o 678
941	675	Ben	Avfall	2	84	
942	692	Keramik	Kritpipa	1	4	
943	666	Keramik	Kakel	3	166	
944	669	Keramik	Kakel	8	410	
945	585	Keramik	Kakel	7	820	
946	585	Keramik	Trebensgryta	1	90	
947	585	Keramik	Krus	1	80	
948	585	Keramik	Fat	3	70	
949	585	Keramik	Fat	2	30	
950	585	Keramik	Fat	1	60	
951	585	Keramik	Fat	1	30	
952	585	Keramik	Kanna	i	6	
953	585	Bergart		1	340	

Bilaga 3. Förmedlingsinsatser 2011–2016

I det ursprungliga uppdraget för förundersökningarna i kvarteret Valnötstrådet fanns även ett önskemål från Kalmar kommun om att det från arkeologisk sida skulle göras förmedling riktad till såväl allmänheten som vetenskapssamhället. Under projektets gång har vi genom olika typer av föredragningar, seminarier, konferensinlägg samt artiklar i skilda sammanhang presenterat såväl erfarenheterna från det tvärsatoriella arbetet som den nyvunna arkeologiska kunskapens potential för vidare forskning.

Förmedlingsinsatser och presentationer av de arkeologiska undersökningarna och resultaten i kvarteret Valnötstrådet summerat till dags dato. HM= Hanna Menander, SL= Stefan Larsson, NN= Nicolas Nilsson, KLM, AF= Anna Frank, Tengboms, PE= Pia Englund, Landskaparna, JS= Jenny Sundström, Länsstyrelsen, MS= Magnus Stibéus, CAA= Caroline Ahlström Arcini, BK= Bo Knarrström.

Datum	Sammanhang	Plats	Målgrupp	Utförare
11-10-11	Föredragning	Kalmar	Länsstyrelse, kommunen, projektgrupp	HM, SL
11-11-11	Seminarium, Lunds universitet: Urbaniseringsprocesser och långtidsperspektiv.	Lund	Forskarsamhället (tvärvetenskapligt)	SL
12-02-07	Seminarium: "Befästningsstaden Kalmar"	Kalmar	Kalmar kommun	SL
12-02-29	Föredrag: internseminarium: RAÄ, UV Öst	Linköping	Arkeologer	HM
12-05-31	Föredrag: Söderportscaféet, Kalmar	Kalmar	Allmänheten	HM, SL, NN
12-06-25	Föredragning	Kalmar	Länsstyrelse, kommunen, projektgrupp	HM, SL
12-10-03	Seminarium: "Tidig-modernitets-nätverket"	Linköping	Arkeologer	HM
12-10-11	Föredragning	Kalmar	Länsstyrelse, kommunen, projektgrupp	HM, SL
12-10-17	Föredrag, Workshop: forskningsprojektet "Tidigmodernitetens städer, Göteborgs universitet	Göteborg	Forskarsamhället, länsstyrelsen i Västra Götaland	SL
12-11-09	Föredragning	Kalmar	Kommunen, projektgrupp	HM, SL
12-11-23	Föredragning	Kalmar	Kommunen, länsstyrelsen, projektgrupp	SL
13-02-20	Föredrag, Konferens (internationell): Urban Variation Utopia, Planning and Practice. Göteborgs universitet	Göteborg	Forskarsamhället	SL
13-03-05	Presentation, föredragning	Karlskrona	Boverket	SL, AF, PE
13-04-25	Presentation, föredragning	Kalmar	Byggnadsnämnden	SL
13-04-12	Föredrag: Arkeologiska samfundets årsmöte	Göteborg	Forskarsamhället (tvärvet.)	SL, AF, PE, JS
13-08-23/24	Föredrag: Byen som arkeologiskt kulturminne. NTNU/NDR	Trondheim	Forskning och kulturmiljöförvaltning	SL
13-10-15	Föredragning/visning	Kalmar	Kommunen	SL, AF, PE
13-11-07	Föredragning	Lund	Ledningen för SHMM	SL
13-11-27	Föredrag: Byen som kulturminne - historiene over og under bakken. Utviklingsnett, Riksantikvaren	Oslo	Forskning och kulturmiljöförvaltning, kommuner och fylkeskommuner	SL
13-12-17	Föredrag: BECC Multistressor, Lunds universitet	Lund	Klimatforskare, stadsplanerare	SL
14-04-04	Inlägg: Städernas uppkomst. Perspektiv på östra Mellansverige (årligt seminarium: arkeologi i Stockholms län)	Stockholm	Arkeologer, länsstyrelser, kommuner	SL
14-04-09	Föredrag: RAÄ:s vårmöte	Umeå	Kulturarvsarbetare, kommuner, museer	SL
14-04-03	Föredrag om arkeologi i Kalmar gamla stad, Söderportscaféet, Kalmar.	Kalmar	Allmänhet	SL
14-06-16/18	Föredrag: Archaeology, Architecture and Contemporary City Planning, Work shop	Florens	Arkitekter, arkeologer	SL, AF, PE
14-09-10/14	Föredrag: European Association of Archaeologists, internationell konferens	Istanbul	Arkeologer, forskare	SL
14-11-27/28	Föredrag: Stadsarkeologiskt forum, Uppsala	Uppsala	Arkeologer, forskare	SL, HM
14-12-08	Föredrag: Arkeologiska institutionen, Lunds universitet	Lund	Arkeologer, forskare	SL, HM, MS
14-12-10	Föredragning: Landshövdingen	Kalmar	Länsstyrelsen	SL, HM
15-02-23	Föredrag: Internseminarium, RAÄ, UV Syd	Lund	Arkeologer, forskare	SL
15-03-30	Föredragning	Kalmar	Länsstyrelsen, Kalmar kommun, m fl	SL
15-04-08	Föreläsning: Uppsala universitet, forskningsnoden "Den goda staden"	Uppsala	Forskare, tvärvetenskap	SL
15-06-03	Presentation av arbetsformer och erfarenheter från Valnötstrådet	Lund	Arkeologer, Planarkitekter Lunds kommun, ESS, Science Village, Lund	SL

Datum	Sammanhang	Plats	Målgrupp	Utförare
15-06-10	Föredragning av arbetsformer och erfarenheter från Valnötsträdet	Lund	Ledningsgruppen, Arkeologiska uppdragsverksamheten, SHMM	SL
15-08-30	Arkeologidagen, Kalmar Slott	Kalmar	Allmänheten	SL, MS, CAA, BK
15-10-07	Visning	Kalmar	Kommunen, Serviceförvaltningen	SL
15-10-14	Presentation av arbetsformer och erfarenheter från Valnötsträdet vid avdelningsgemensamt möte	Nässjö	Arkeologer, SHMM/AU	SL, HM
15-12-01	Presentation av "Utvecklingskraft för hållbar stadsutveckling. Värdeskapande samverkan i kulturmiljöer, Kv Valnötsträdet, Kalmar"	Stockholm	Arkitektur- och byggbranchorganisationer, forskningsfinansierare	AF, PE, SL
15-12-11	Kalmarmodellen – arkeologi och detaljplaner, Plattformdagarna, Delegationen för hållbar stadsutveckling	Stockholm	Stads- och samhällsplanerare	AF, PE, SL
16-03-12/13	Visning av undersökningsplatsen och fynden	Kalmar	Allmänhet	SL
16-03-14	Visning av undersökningsplatsen och fynden	Kalmar	Personal på samhällsbyggnadskontoret, Kalmar kommun	SL
16-08-28	Arkeologidagen	Kalmar	Allmänhet	SL
16-09-22/23	Föredrag: Formation of a medieval urban planning process using the archaeological knowledge base to interpret the urban space through landscape architecture and art, Archaeology, Architecture and Contemporary City Planning, konferens	London	Arkitekter, arkeologer	AF
16-10-13	Föredrag: "Towns as meeting places – exploring urban encounters, networks and people in premodern northern Europe", internationell konferens	Århus	Arkeologer, forskare	SL
16-11-25	Föredrag: "Kalmar – små schakt, stora frågor", Lunds universitet, Städer och stadsarkeologi – tillägnad Hans Andersson 80	Lund	Arkeologer, forskare	SL

Publicerat inom ramen för projektet

- Larsson, Stefan & Menander, Hanna, 2011a. Förundersökning 2011. Valnötsträdet 8, Kalmar gamla stad. Småland, Kalmar kommun, Kalmar socken, Valnötsträdet 8, RAÄ 94. *UV Rapport 2011:82*.
- Larsson, Stefan & Menander, Hanna, 2011b. Kalmar Gamla stad. Vetenskaplig och pedagogisk potential och åtgärdsförslag. *UV Rapport 2011:112*.
- Larsson, Stefan, Menander, Hanna, Stibéus, Magnus & Pihl, Henrik, 2012. Arkeologisk förundersökning 2012. Valnötsträdet 8, Kalmar gamla stad. Småland, Kalmar kommun, Kalmar socken, Valnötsträdet 8, fornlämning 94. *UV Rapport 2012:165*.
- Larsson, Stefan & Menander, Hanna, 2013. Hur flyttar man en hel stad? I: *Drömmen om det nya Kalmar – Arkeologi på Kvarnholmen*. Kalmar: Kalmar läns museum.
- Larsson, Stefan, 2014. Arkeologisk förundersökning 2013. Valnötsträdet 8, Kalmar gamla stad. Arkeologi och gestaltning. Småland, Kalmar län, Kalmar kommun, Kalmar socken, Valnötsträdet 8, fornlämning Kalmar 94. (med bidrag av Adam Bolander, Torbjörn Brorsson, Hanna Menander, Johan Stenvall, Magnus Stibéus och Henrik Pihl). *UV Rapport 2014:51*
- Englund, Pia, Frank, Anna & Larsson, Stefan, 2014 Archaeology as a generator for urban development – the Case of Valnötsträdet, Kalmar, Sweden. A preliminary report from a work in progress. I: Verdiani, Giorgio & Cornell, Per (red.) *Architecture, Archaeology and Contemporary City Planning. Proceedings of the Workshop*, sid. 25–34. Dipartimento di Architettura Università degli studi di Firenze.
- Cornell, Per, Englund, Pia, Ernkvist, Päivi, Frank, Anna & Larsson, Stefan, 2015. Utvecklingskraft för hållbar stadsutveckling. Värdeskapande samverkan i Kulturmiljöer. Kv Valnötsträdet, Kalmar. Konst–landskap–stadsarkeologi. Slutrapport Arkus AAR 2014_25. http://www.arkus.se/aar_2014/
- Larsson, Stefan, 2016. Den gamla staden. I: Carelli, Peter & Tagesson, Göran (red.) *Kalmar mellan dröm och verklighet. Konstruktionen av den tidigmoderna staden*, sid. 30–41 Stockholm, Arkeologerna, SHMM
- Att flytta en stad. I: Carelli, Peter & Tagesson, Göran (red.) *Kalmar mellan dröm och verklighet. Konstruktionen av den tidigmoderna staden*, sid. 46–52 Stockholm, Arkeologerna, SHMM
  - Den föränderliga staden. I: Carelli, Peter & Tagesson, Göran (red.) *Kalmar mellan dröm och verklighet. Konstruktionen av den tidigmoderna staden*, sid. 53–55 Stockholm, Arkeologerna, SHMM
- Larsson, Stefan, in print. Urbanism, Early Modernity and the Case of Kalmar, Sweden. I: *Urban Variation*. Göteborgs universitet.
- Larsson, Stefan, in print. Kalmar: Små schakt – stora frågor. *META Historiskarkeologisk tidskrift 2017*.

Valnötsträdet 8, Kalmar gamla stad

I samband med arbeten för gestaltning och ombyggnation inom kvarteret Valnötsträdet i Kalmar gamla stad har arkeologer vid Statens historiska museer under mars månad 2014, augusti–september 2015 samt mars, juni och september 2016 gjort fem arkeologiska förundersökningar i fastigheten.

Resultaten från dessa förundersökningar har fördjupat det kunskapsläge som skapats genom de förundersökningar som gjordes 2011–2013. Inom fastigheten finns lämningarna efter en tät stenhusbebyggelse som har få paralleller inom nordiskt område. Sammanfattningsvis uppvisar området ett av det medeltida Skandinaviens mest genomförda, monumentala urbana rum.

Undersökningarna har varit av stort värde både som underlag för plan- och gestaltningsarbetet och för förståelsen av Kalmar Gamla Stad. Den kunskap som skapats kommer att utgöra väsentliga bidrag till den fortsatta forskningen kring den förindustriella urbaniseringen i Östersjöområdet och Norden.

Arkeologerna

Statens historiska museer